

بسم الله الرحمن الرحيم

د ايمان راوړلو طريقه

انسان چې له ژوند، کایناتو او انسان څخه کوم فکر لري او آن د دې نړۍ له پیدا کېدو د مخه او وروسته په اړه فکر کوي د هغه پر اساس بيدارېږي او پرمختګ کوي، نو بايد چې د انسان په دغه وړ فکر کې، يو بنسټيز او اساسي بدلون راوستل شي او د بيدارۍ لپاره ورته بل نوی فکر ورکړل شي. ځکه چې يوازې فکر کولای شي، ترڅو انسان ته، له څيزونو څخه نوي مفاهيم ورکړي او دغه مفاهيم هلته تمرکز ومومي او انسان د هماغه مفاهيمو سره سم په خپل ژوند کې خپله ناسته، پاسته يعنې سلوک برابروي. همدا ده چې يو انسان له خپل دوست سره چې له هغه څخه د دوستۍ مفاهيم لري داسې راشه درشه کوي کوم چې له يوه دښمن او بدې لرونکي سړي سره يې نه شي کولای، ځکه چې له هغه څخه د کينې مفاهيم لري او يا هم له يو نا آشنا سره د هغه د سلوک خلاف عمل کوي، ځکه چې له هغه څخه هېڅ مفهوم نه لري. نو له همدې امله انساني سلوک د انسان په مفاهيمو پورې تړاو لري او دا زموږ په اراده کې شته، چې د انسان سلوک له تپت حالت څخه لوړ او مترقي حالت ته واړوو او دا هلته ترسره کېدای شي چې لومړی د هغه مفاهيمو ته بدلون ورکړو.

الله ﷻ په دې هکله وايي:

... إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ ۗ ...

"الله د يو قوم حال تر هغه پورې نه بدلوي، ترڅو چې هغوی په خپلو فکرونو او ځانونو

کې بدلون رانه ولي." الرعد، ۱۱

د مفاهيمو د بدلولو لپاره يوازې يوه لار شته، چې د نړۍ د ژوند په اړه فکر رامنځ ته کړي، ترڅو انسان ته له هغه څخه سم او صحيح مفاهيم ورکړل شي او د دنيا له ژوند څخه فکر تر هغه د پايلو د تر لاسه کولو لپاره نه متمرکز کېږي، ترڅو له انسان، ژوند او کایناتو، تر هغه مخکې او وروسته او له مخکې او وروسته سره يې د تړاو په اړه فکر ونه کړي او په دې هکله يو هر اړخيز او شامل فکر ور پيدا نه کړي، چې د دغه کایناتو، انسان او ژوند تر شا څه دي. ځکه چې دا هغه فکري قاعده ده، چې په هغه باندې له ژوند څخه لاس ته راغلي ټول افکار درېږي او له دغو څيزونو څخه د هر اړخيز فکر ورکول د انسان د لويې غوټې پرانيستل دي. چې د دې غوټې په پرانيستو سره پاتې نورې غوټې هم پرانيستل کېږي، ځکه چې نورې غوټې د دې په نسبت جزيي او ورې دي. ولې يوازې دغه حل د سمې بيدارۍ لامل نه شي کېدای، خو چې دغه حل صحيح او سم وي، يعنې د انسان له فطرت سره سم وي، عقل ته قناعت او زړه ته ډاډ ورکړي.

ولې بيا هم دغه صحيح حل له کایناتو، انسان او ژوند څخه د يو روڼ اند (مستتير فکر) څخه پرته ترسره کېدونکی نه برېښي. ځکه خو د بيدارۍ په لار تلونکی بايد دغه غوټه له هر څه د مخه په صحيح ډول د روڼ اند يا مستتير فکر په واسطه پرانيزي، چې دغه حل عقیده ده او دا هغه فکري قاعده ده چې ټول هغه فرعي افکار ورباندې درېږي کوم چې په ژوند کې له چلند او د هغه له نظامونو څخه اخيستل شوي وي.

او دا اسلام دی چې د دغه لویې غوټې د پرانیستو تکلیف یې کړی او دغه غوټه یې له فطرت سره په همغږۍ، د عقل په قناعت او د زړه په ډاډ سره پرانیستې او ستونزه یې اواره کړې ده او پرته د دغه حل له عقلي منلو او په هغې باندې له اقرار کولو او ژبه خوځولو څخه هېڅوک نه شي کولای چې مسلمان شي، له همدې امله اسلام په یوه اساس باندې ولاړ دی چې هغه عقیده ده. او هغه دا چې د دې کایناتو، انسان، ژوند او ټولو مخلوقاتو تر شا یو پیدا کوونکی، خالق او د لوی څښتن سپېڅلی ذات شته، چې دا هر څه یې ټول پیدا کړي. خالق هر څه له نشت څخه رامنځ ته کړي او دی واجب الوجود دی، غیر مخلوق دی، مگر دا چې کله خالق وي، په دې متصف وي چې خالق دی هغه د دې غوښتونکي دی چې غیر مخلوق به وي او حکم کېږي چې واجب الوجود دی، ځکه چې هر څه د ده په وجود ولاړ دي او دی په هېڅ څېز تکیه نه لري.

اما د څیزونو لپاره د خالق شتون حتمي دی ځکه، کوم څه چې عقل یې درک کولای شي، هغه انسان، ژوند او کاینات دي. دا څیزونه ټول محدود، عاجز، ناقص او په خپل وجود او شته والي کې بل چاته اړ دي، نو انسان محدود دی، ځکه چې په هر څه کې تر ټاکلې اندازې پورې وده کوي، له هغه څخه تېری نه کوي. ژوند ځکه محدود دی، چې یوه فردي پدیده ده او په حس سره د دغه لیدنه هم د فرد په واسطه سرته رسېږي، چې دا خپله محدوده ده. کاینات ځکه محدود دي چې دا د کتلو مجموعه ده او هره کتله بیا خپله محدوده ده او د محدودو څیزونو مجموعه حتما محدوده ده. نو انسان، ژوند او کاینات ټول په قطعي توګه محدود دي.

او کله چې مور محدودو څيزونو ته گورو، مومويې، چې محدود او ټاکل شوی شی ازلي نه وي، بلکې د بل په لاس پيداشوی وي او مخلوق بيا خالق ته اړتيا لري، چې دا بيا هماغه الهي او واجب الوجود ذات دی چې د انسان، کایناتو او ژوند خالق دی. دغه خالق به يا د بل چا مخلوق وي، يا به د خپل ځان خالق وي او يا به واجب الوجود او ازلي وي. دا چې د بل چا مخلوق به وي ځکه سمه نه ده، چې دی به بيا محدود وای، او محدود بيا د خلقت وړتيا نه لري، که د ځان خالق وي او خپله دی مخلوق وي په عين وخت کې دا هم شونې نه ده، پس دا حتمي ده چې دغه ذات واجب الوجود، ازلي او خالق دی او هغه الله ﷻ دی.

هر هغه څوک چې عقل ولري، هغه څيزونه چې حس کېدای شي د هغې څيزونو شتون درک کړي، په دې پوهېږي، چې دغه هر څه چې دی يې ويني ټول مخلوق او پيدا شوي دي او يوه خالق او پيدا کوونکي ذات ته اړتيا لري، ليدونکی په دې پوهېږي چې دغه توکي ناقص، عاجز او نورو ته اړ دي، نو دا په پوره ډول مخلوق دي. له دې امله دا کافي ده چې په کایناتو، ژوند او انسان کې هر څه ته نظر واچوي او په هغو سره د خالق، مدبر ذات شتون ثابت کړي. پس د کایناتو هر ستوري ته کتل او د ژوند په هر مظهر کې تامل کول او په انسان کې د هرې ناحيې موندل، ټول د الله ﷻ په وجود باندې دلالت کوي. ځکه خو قرانکریم هم انسان دغې خوا ته را کارې، ترڅو خپل ځان، بنکته، پورته او ټول چاپيريال او اړوندو شيانو (انسان، ژوند او کایناتو) ته وگوري او له دې څخه الله تعالی ﷻ ته ځان ورسوي، کله چې انسان څيزونو ته گوري او دا

درک کوي چې څنگه یو بل ته اړ دي، نو پوهېږي چې دا یو مدبر خالق لري او هغه په قطعي ډول پېژني، په دې هکله د قرآن کریم سلگونه آیتونه راغلي دي. له هغې جملې څخه د آل عمران په سورت کې راځي:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ

لِلْأُولَى الْأَلْبَابِ ﴿١٣﴾

"رښتیا چې د ځمکې او آسمانونو په پیدایښت او د شپې او ورځې په بدلون کې د عاقلانو او هوښیارانو لپاره ډېرې نښې او دلیلونه شته." آل عمران، ۱۹۰ او راځي:

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ السِّنِّكُمْ

وَالْوَالِدَاتُ إِذَا حَمَلْنَ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْعَالَمِينَ ﴿٢٢﴾

"د هغه (دشته والي او وجود) له نښو څخه د ځمکې او اسمانونو پیدایښت او هم ستاسې د ژبو او رنگونو بدلون او اختلاف او رنگارنگتوب دی، د عقل د څښتنانو لپاره." روم، ۲۲

او راځي:

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿١٧﴾ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ

رُفِعَتْ ﴿١٨﴾ وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ ﴿١٩﴾ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ

سُطِحَتْ ﴿٢٠﴾

"آيا دې ته نه هكوري چې دا اوبن خرنګه پيدا شوی، دا آسمان خرنګه پورته درول شوی او دا غرونه خنګه نصب شوي دي او ځمکه خنګه اواره شوې ده." العاشيه، ۱۷-

۲۰

په بل سورت کې راځي،

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ ﴿٦٠﴾ خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ ﴿٦١﴾ تَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ

الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ ﴿٦٢﴾

"انسان دې وهكوري چې دی له څه شي څخه پيدا شوی، له توپ وهونكو اوبو څخه

چې د ملا او سيني له منځه راوتلي دي." الطارق، ۵-۷

په بل سورت کې راځي:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفَلَكَ الَّتِي

جَرَى فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ

فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ

الرِّيْحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ

يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

"رښتيا چې د ځمکې او آسمانونو په پيدايښت او د شپې او ورځې بدللول او په بحرونو

او درياونو کې هگرځېدونکې کښتۍ، چې خلکو ته ګټه رسوي او له آسمان څخه را

ښکته شوو او د ځمکې ژوندي کوونکې او شني کوونکې اوبه او د هگرځېدونکو او

خوځېدونکو خواره کېدل او د ځمکې او آسمان تر منځ ګرځېدونکې ورېځې ټول د
يو عاقل او هوښيار قوم لپاره نښې او دليلو نه دي." البقره، ۱۶۴

دا آيت او داسې نور آياتونه دي، چې انسان را بولي ترڅو
خپل ځان، چاپيريال او اړوندو شيانو ته ښه په غور سره وګوري او د
مدبر، خالق او پيداګوونکي ذات الله ﷻ تعالی شتون ته ځان
ورسوي، ترڅو په الله ﷻ باندې يې ايمان د عقل او وضاحت له مخې
راسخ او ټينګ شي."

هو! په مدبر خالق باندې ايمان درلودل د انسان فطري
غوښتنه ده، چې د وجدان له لارې منځ ته راځي، چې دا لار پايلې ته
د رسېدو لپاره په امن نه ده او کله چې وجدان يوازې پرېښودل شي،
نو مرکزي موخې ته نشي رسېدای، دا ځکه چې وجدان پخپله ډېر
داسې څه له ځان سره په باورونو کې زياتوي چې حقيقت به نه لري.
مګر وجدان د هغه څه په اړه چې ايمان يې ورباندې راوړی لازمي
صفات په تخيل کې راولي، چې په دې ډول سړی په کفر يا ګمراهۍ
کې واقع کېږي. هغه که د بتانو عبادت، که د خطا او بې اساسه
ګروهو، عقيدو شته والی دی. دا د وجدان له خطا پرته بل څه نه
دي. ځکه خو اسلام د ايمان طريقه يوازې انساني وجدان ته
پرېښوده، ترڅو انسان الله ﷻ ته داسې صفات و نه مومي چې د هغه
له الوهيت سره ټکر ولري. يا مادي څيزونو کې د تجسد امکان
رامنځ ته کړي، يا ده ته د نژدېوالي لپاره د ځينو مادي اشياوو د
عبادت د امکان په اړه تصور وکړي، چې بيا يا د کفر، يا شرک او
يا هم د ايمان ضد بې بنسټه او هامو او خرافاتو په لور روان نه شي. د
همدې لپاره اسلام د ايمان په طريقه کې له وجدان سره روښانه عقل

کارول هم حتمي کړل او مسلمان ته يې امر وکړ ترڅو له خپل روښانه عقل څخه د الله ﷻ د ايمان لپاره کار واخلي او په عقیده کې يې له تقلید څخه منع وکړه، له همدې امله يې په الله ﷻ باندي د ايمان لپاره عقل حکم و ځرځاوه. الله تعالی ﷻ وايي:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ أَلْيَالِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ

لِلأُولَى الْأَلْبَابِ ﴿١٦٠﴾

"رښتيا چې د ځمکې او آسمانونو په پيدايښت او د شپې او ورځې په بدلون کې د

عاقلانو او هوښيارانو لپاره ډېرې نښې او دليرونه شته." آل عمران، ١٩٠

ځکه خو په هر مسلمان باندي واجب ده چې له تفکیر، بحث، ليد او څيړنې څخه وروسته ايمان راوړي او په الله ﷻ باندي د ايمان لپاره مطلقاً عقل حکم وکړي. په کایناتو کې د فکر کولو لپاره بلنه د دې لپاره ده، ترڅو د هغه سنتونه ورڅخه استنباط کړي او د هغه د خالق لوري ته د ايمان راوړلو لپاره د لارښوونې لامل شي. د همدې لپاره دغه خبر په قرانکریم کې په سلگونو ځله په وار وار يادېږي، چې عاقل انسان بايد له خپلو ځواکونو لکه پوره هوش، فکر او غور څخه له استفادې وروسته يې ايمان له عقل او څرگندونې څخه سرچينه واخلي او په پلرونو او نیکونو پسې، په پتو سترگو او بې له پلټې او پوهې څخه روان نشي، ترڅو د هغو د حقيقت او ذاتي ثقه والي په اړه يې چې څېړنه نه وي کړې. هو، دا هغه ايمان دی چې اسلام يې غواړي او خلک ورته رابولي، نه د زړو ښځو ايمان. دا ايمان مستنير، مستيقن ايمان بلل کېږي چې په اړه يې ډېره ليدنه کتنه

وشوه، بيا ډېر فکر وشو او بيا د ليدني او تفکیر څخه وروسته د الله ﷻ په لویی او قدرت باندې يقين وشو.

سره د دې چې په الله ﷻ باندې د ايمان لپاره له عقل څخه کټه اخیستنه واجب ده ولې عقل نشي کولای له خپل حس او عقل څخه پورته او لوړ شيان درک کړي او ځان پرې ورسوي او دا ځکه چې انساني عقل د انسان په شان محدود دی، ځواک يې هم محدود دی لکه څنگه يې چې په ټاکلو حدودو کې وده کړې ده او له هغه حدودو څخه يې تېروتنه نه ده کړې، له همدې امله محدود درک لري، ځکه چې دا حتمي ده چې عقل به د الله ﷻ د ذات د درک په هکله تقصير وکړي او د هغه د حقيقت او څرنگوالي د پيژندلو لپاره به عاجز شي، ځکه چې الله ﷻ د کایناتو، انسانیت او ژوندانه تر شا دی او انساني عقل د کایناتو، ژوند او انسان له ما وړه څخه حقيقت نشي لاس ته راوړی، له همدې امله د الله ﷻ د ذات له موندلو څخه عاجز دی. خو دا هم بايد څوک ونه وايي، چې بيا نو څرنگه انسان د خپل عقل له مخې په الله ﷻ باندې ايمان راوړي؟ ځکه چې انسان د الله ﷻ په شتون او يووالي باندې ايمان راوړي او وجود يې د مخلوق (کایناتو، انسان او ژوند) د شتون او بنکلي نظم څخه رابرسېره کېږي، چې عقل بيا په دې شيانو برلاسی دی اوله همدې لارې يې خپل خالق پيژندلی او ځان يې ورته رسولی دی. چې هغه الله ﷻ دی. ځکه خو د الله ﷻ په وجود باندې ايمان هم عقلي او د عقل په حدودو کې وي، ولې د الله ﷻ د ذات او څرنگوالي پيژندنه يو نه کيدونکی کار دی. ځکه چې د الله ﷻ ذات له کایناتو، ژوند او انسان څخه ماوراء دی او دا له عقل څخه هم ماوراء دی،

عقل ته له خپل ما وړاء څخه ځکه د څه شي د حقيقت درک کول ممکن نه دي، ځکه چې هغه له خپل ما وړاء څخه عاجز دی او دا بايد خپله د ايمان د تقويه کولو لپاره يو بل دليل او بله ستنه شي، نه د شک له عواملو څخه کوم عامل. کله چې زموږ ايمان هم د عقل او ادراک له لارې منع ته راځي، نو د هغه د موجوديت په اړه به زموږ ادراک هم تام او بشپړ وي او کله چې زموږ شعور د هغه د وجود په اړه عقل ته نژدې وي، نو زموږ شعور د هغه په وجود باندې يقيني کېږي او دا هر څه موږ ته د اولوهيت د ټولو صفاتو په اړه بشپړ ادراک او يقيني شعور راکوي. له دې لارې موږ قانع کولای شي چې موږ د الله ﷻ د ذات حقيقت نشو درک کولای، سره له دې چې ورباندې ټينگ ايمان ولرو. له دې امله واجبه ده چې هغه څه ته تسليم شو په کومو يې چې موږ خبر کېږي يو، په کومو کې چې ادراک ته يې عقل نه رسېږي او نه خپله هغه ته رسېدای شي، دا د انسان طبيعي عجز دی چې انساني عقل نسبي محدودو مقياسونو ته رسېدای شي، نه د مافوق څيزونو درک ته. حال دا چې دا ادراک داسې مقياسونو ته اړتيا لري چې غير محدود او غير نسبي وي او انسان د هغه خاوند نه دی او نه کولای شي چې د هغو څښتن شي.

اما د دې ثبوت چې رسولانو ته ولې اړتيا ده؟ ځکه چې انسان د الله ﷻ مخلوق دی او د هغه په فطرت کې يې تدوين اېښی دی، چې هغه د غرايزو له جملې څخه يوه غريزه ده، انسان د خپل فطرت او پيدايننت له مخې د خپل رب، خالق، پيدا کوونکي او پالونکي ذات عزت، تقدیس او عبادت کوي او له هغه سره اړیکې ټينگوي او دا ډول تقدیس عبادت دی او که د انسان او خالق دغه

اړيکه له نظام پرته پرېښودل شي، نو بيا انسان حيران، پرېشانه او د بل شي پر عبادت اخته کېږي، نو اړينه ده چې دا اړيکه د سم نظام له لارې سنبال شي، خو دغه د عبادت نظام بيا د انسان په لاس نه جوړېږي، ځکه هغه د خالق حقيقت نه شي درک کولای، چې خپل منځي اړيکه ورباندې ټينگه کړي، نو اړينه ده چې دا نظام د الله ﷻ له خوا څخه وي. نو له دې امله د دې اړتيا ليدله کېږي چې خالق دغه نظام انسان ته ورسوي، له همدې امله له رسولانو پرته نشي کېدای چې د الله ﷻ دين خلکو ته ورسولای شي.

دا چې انسان پخپل ژوند کې د خپلو غوښتنو د پوره کولو او غريزو وړولو ته اړتيا لري، نو که چېرې دغه کار پرته له کوم نظم څخه سرته ورسېږي نو خامخا به په کې غلطې او خرابې راځي، چې د انسان د بدبختۍ لامل به ګرځي. ولې دغه نظام چې د انسان غريزې او عضوي اړتياوې تنظيموي، د انسان کار هم نه دی، ځکه چې هغه لا تر اوسه پورې د غرايزو او عضوي اړتياوو د پوهېدلو لپاره د خپل چاپېريال او طبيعي کمزورۍ ښکار دي او نه شي کولای د يو شي په هکله بې لوريه او پاکه وينا وکړي، حتما به په هغو کې توپير، تناقض او اختلاف وي چې دا خپله د انسان د بدبختۍ لامل کېږي او له دې امله دا ثابتېږي چې نظام هم بايد د الله ﷻ له لوري څخه وي.

دا چې قرانکريم د لوی څښتن له لوري ريښتيني کتاب دی، ځکه چې دغه کتاب په عربي ژبه او د محمد ﷺ په لاسونو موږ ته رارسېدلی دی، نو دا به يا د هغه جوړ شوی او يا هم د کوم بل عرب جوړ شوی کتاب او که نه بيا به د الله ﷻ کتاب وي او هېڅ امکان

نه لري چې له دغو درې واړو څخه دې يو نه وي، ځکه چې هغه عربي او عربي الاسلوب دی.

لومړۍ خبره خو ځکه سمه نه ده، چې قرآنکریم عربانو ته اعلان کوي، که د قرآنکریم مقابله کولای شئ نو همدغسې لس او يا هم يو سورت راوړئ

قُلْ فَاتُوا بَعْشَرَ سُورٍ مِّثْلِهِ ۚ هُوَ، ۱۳

او يا

... قُلْ فَاتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ ۚ ... يونس، ۳۶

خو هغوی له ډېرو هڅو او لالهاندیو څخه وروسته بيا هم پاتې راغلل، نو ځکه دا د دوی کلام نه دی ځکه چې له چلینج سره يې له راوړلو څخه عاجز شول. د محمد ﷺ له خوا خو ځکه نه دی جوړ شوی، چې هغه هم له يوې خوا يو عربي ژبی انسان و، که ووايي چې هغه يو عبقری و، خو بيا هم بشر او يو عرب وو او د دوی له ټولني څخه يو تن وو، چې نورو جوړ نکړای شو، نو دی به يې څنگه جوړ کړي. بله دا چې د هغه ډېر احاديث په صحيح، متواتر او يقيني ډول سره موږ ته رارسېدلې دي، خو کله يې چې له قرآنکریم سره پرتله کوو، نو بيا هر يو ځان ته خپل سبک او اسلوب لري او تر منځ يې هېڅ تړاو او په اسلوب کې تشابه نه پيدا کېږي، حال دا چې محمد ﷺ به نازل شوی آیت او حديث په يوه وخت کې ويلو، د دوی دواړو تر منځ توپير دی، د انسان خبرې که هر

خومره متنوع هم شي بيا هم په اسلوب كې سره ورته والى پيدا كوي، ځكه چې له هغه څخه صادرېږي. هېڅكله هم د يو ليكوال دوه ليكنې داسې نشي راتلاى. نو دا په مطلق ډول ثابتېږي چې دا د محمد ﷺ كلام نه دى، ځكه چې د قرآن او محمد ﷺ د كلامونو تر منځ صريح توپير شتون لري. دا رنگه عربو دعوى كوله، چې دا خو محمد ﷺ له (جبر) نومي نصراني څخه زده كوي او بيا يې مور ته وايي: خو الله ﷻ دا موضوع داسې ردوي:

وَلَقَدْ نَعَلِمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي

يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ ﴿١٣﴾

"په تحقيق سره مور په دې پوهېږو چې دوى وايي چې ده ته يې يو بل بشر ورنيسي، د هغه سرې ژبه چې دوى ورته كوته نيسي عجمي دى، خو دا قرآنكريم په فصيح او

پاڅه عربي ژبه نازل شوى دى." النحل، ١٠٣

له پورتنې بحث څخه دا ثابت شوه، چې قرآن كريم نه د عربو كلام دى، نه د محمد ﷺ او په قطعي توگه د الله ﷻ كلام او د هغه چا لپاره چې راوړى يې دى معجزه ده.

نو دا هم ثابت ده، چې دغه قرآن محمد ﷺ راوړى دى، چې د الله ﷻ كلام او شريعت دى او د الله ﷻ شريعت او كلام له انبياوو او رسولانو پرته بل چا ته نه وركول كېږي. نو په قطعي ډول سره د عقل له مخې دا ثابتېږي، چې محمد ﷺ د الله ﷻ نبي او رسول ﷺ دى.

دا په الله ﷻ، د محمد ﷺ په رسالت او د قرآن کریم په اړه چې د الله ﷻ کلام دی، د ایمان عقلي دلیل دی.

له دې امله په الله ﷻ باندې ایمان د عقل له لارې راتلای شي او دا اړینه ده چې دا ایمان باید د عقل له لارې وي. نو پر دې اساس په مغیباتو باندې ایمان او په هر هغه څه باندې چې الله ﷻ مور ته را استولي او ترې خبر کړي یې یو، هغه ومنو او ایمان پرې راوړو، ځکه چې کله هم مور په الله ﷻ ایمان راوړو، هغه د الوهیت په صفاتو باندې موصوف دی او بیا نو د هغه په ټولو هغو خبرو باندې ایمان راوړو، کومې چې عقل یې درک کولای شي او کومې چې نشي درک کولای. ځکه چې الله ﷻ په هغو باندې خبر کړي یو. له دې ځایه په مرگ، له مرگ څخه وروسته په ژوند، جنت، دوزخ، حساب او عذاب، ملائکه، پریان، شیطانان او نور هر هغه څه چې په قرآن کریم یا په یقیني او متواترو حدیثونو کې راغلي دي، ایمان راوړو، که څه هم دغه ایمان په بنکاره د اورېدنې او نقل له مخې بنکاري ولې په حقیقت کې دا هم د عقل پر بنسټ ولاړ دی، ځکه چې د ایمان بنسټ یې په عقل ولاړ دی او ثابت شوی دی. او په دې ډول سره پر انسان واجب ده چې د هغه ایمان د عقل او نقل یا یقیني سمع په دوو کلکو بنسټونو ولاړ وي، یعنې کوم چې په قرآن کریم او قطعي حدیث چې متواتر دی ثابت شوی وي او پرته له دې دوو لارو (عقل او نص، یعنې کتاب او قطعي سنتو) څخه بل څه په عقیده کې ونه مني، ځکه ایمان پرته له یقین څخه له بل څه څخه نه اخیستل کېږي.

همدارنگه واجب ده چې د نړۍ له شته والي او پيدايښت څخه مخکې د الله ﷻ په شتون، وجود او د نړۍ له نړېدو وروسته د قيامت او آخرت په ورځ ايمان ولري، ترڅو په دې ډول سره خپل ژوند له مخکې، خپله ژوند او د هغه له وروسته او له نورو مخلوقاتو سره کلک وتړي، او دا چې انسان په ژوند کې عمل وکړي، له ژوند څخه د وروسته مهال او خپله ژوند او له بعث او نشور سره يې وتړي، محاسبه ورسره کېږي، نو دا اړينه ده چې دغه ژوند له مخکې او وروسته سره تړاو ولري او د انسان احوال به له دغه اړيکې سره مقيد وي، نو پر انسان واجبېږي چې د الله ﷻ له نظامونو سره سم په ژوند کې مخکې ولاړ شي او په دې عقیده ولري چې د قيامت په ورځ به يې د دنيا د اعمالو په اړه ورسره محاسبه کېږي.

له پورتنیو بحثونو څخه روڼ اند (مستتير يا عقلي فکر) د کایناتو او ژوند د ماوراء په اړه رامنځ ته کېږي، همدا راز له ژوند څخه وړاندې او له ژوند څخه وروسته په اړه چې د مخکې ژوند او وروسته ژوند سره اړيکه مومي. نو له دې امله هغه لويه غوټه پرانستل کېږي او لويې پوښتنې ته د اسلامي عقیدې پر بنسټ ځواب ويل کېږي.

کله چې انسان دغه حل وموند او ده ته يې د دې امکان ورکړ چې د دنيا له ژوند څخه رينښتيني مفاهيم تر لاسه کړي، کوم چې له دغې عقیدې څخه يې سرچينه اخيستي وي، همدا د مبدا (ايډيولوژۍ) بنسټ جوړوي، له کومې څخه چې د وينتابه او پرمختګ طريقه اخستل کېږي. دا هغه بنسټ دی چې د دغه ايډيولوژۍ فرهنگ ورباندې ولاړ دی او هغه اساس دی چې نظامونه

ورڅخه اخیستل کېږي، هغه اساس چې دولت یې ورباندې درېږي او دا هغه اساس دی چې اسلام ورباندې ولاړ دی، یعنې فکړه او طریقه چې هغه اسلامي عقیده ده. الله ﷻ وایي:

يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا ءَامِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ؕ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَيَّ
رَسُولِهِ ؕ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِن قَبْلُ ؕ وَمَن يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ
وَكُتُبِهِ ؕ وَرُسُلِهِ ؕ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٦﴾

"ای مؤمنانو په الله د هغه په رسول او نازل شوو کتابونو ایمان راوړئ او که څوک په الله د هغه په ملائکه وو، کتابونو، رسولانو او آخرت په ورځ کافر کېږي، نو ډېر سخت به یې لارې شوی وي." النساء، ۱۶

اوس نو ثابتته شوه چې باید هر مسلمان په ټول اسلامي شریعت باندې ایمان ولري او که نه کافر به ګڼل کېږي، ځکه چې په قرآن کریم کې راغلي دي، رسول ﷺ ورباندې راتګ کړی، له همدې امله د یوه حکم نه منل داسې دي لکه د ټولو نه منل، یا یې په تفصیل سره غوڅ احکام، دا احکام که د عباداتو، معاملاتو، عقوباتو او یا هم له مطعوماتو څخه وي. د بېلګې په توګه د لمانځه نه منل داسې دي لکه د بیعې د حلالوالي او سود د حراموالي یا د غلام د حراموالي نه منل. یعنې د

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ ... البقره، ۴۳

په آیت باندې کفر داسې دی لکه په

... وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا ... البقره، ۲۷۵

او يا

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا ... المائده، ۳۸

او يا

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أَلْمَيْتَةُ وَالذَّمُّ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أَهَلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ ...

مائده، ۳

او همدا راز په نورو احكامو. او په شريعت باندې په عقلي ډول ايمان توقف نه مومي بلکې اړينه ده چې ټولو هغو احكامو ته چې د الله ﷻ له لوري راغلي دي، هغو ته تسليم شي. لاندې دا چې الله ﷻ وايي:

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا

يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٦٥﴾

"اما نه، ستا په رب مې دې قسم وي چې تر هغې به بې ايمان صحيح نه شي چې په هره شخړه کې ستا حکم ونه مني او بيا له زړه نه پرې خوښ نشي او ستا په پرېکړه باندې هېڅ ستونزه په خپلو نفسونو کې و نه مومي او خپله تسليمي او غاړه اېښودل په تسليمېدو سره و نه ښايي." النساء، ۶۵

قضا او قدر

الله ﷻ د آل عمران په سورت کې وايي:

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا ...

"هېڅوک نشي کولای پرته د الله له امر او ټاکلې نېټې څخه مړ شي." ۱۳۵

په الاعراف سورت کې لوی متعال څښتن وايي:

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا

يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٢٤﴾

"د هر چا لپاره يوه نېټه ده، چې کله راشي بيا نه وروسته کېږي او نه هم مخکې

کېږي." ۲۴

په الحديد سورت کې الله ﷻ وايي:

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِّنْ

قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿٢١﴾

"هېڅ کوم مصيبت په ځمکه او ستاسو په ځانونو کې پرته زموږ له ليکلو څخه نشي

رسېدلای، ريښتيا دا کار الله ته آسان دی." ۲۴

په التوبه سورت کې وايي:

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ

فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾

"ورته ووايه، چي مور ته به هېڅكله پرته د الله له ليكلو، بل هېڅ را ونه رسېږي، هغه زموږ مرسته كوونكي دى او په الله باندې بايد مؤمنان توكل وكړي." ۵۱
 په سبا سورت كې الله ﷻ فرمايي:

... لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرَ

مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ ﴿٢٠٦﴾

"له هغه څخه يوه ذره هم نه په آسمانو كې پټيداي شي او نه په ځمكه كې او ټول واړه او غټ په ښكاره كتاب كې شته دي." ۳

په الانعام سورت كې الله ﷻ وايي:

وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثْكُمْ

فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ

تَعْمَلُونَ ﴿٢٠٧﴾

"هغه ذات چې تاسې د شپې ويده كوي او د ورځې په كارونو مو پوهېږي، بيا مو په ټاكلي نېټه را ژوندي كوي، بيا به هغه ته ورگرځي او په خپلو كړو به مو خبروي." ۶۰
 په النساء سورت كې وايي:

... وَإِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ

سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَالِ هَؤُلَاءِ

الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا ﴿٧٨﴾

"که ښه ور ورسېږي وايي، دا د الله له خوا دي، که بد ور ورسېږي وايي، دا د تا له خوا دي، ورته ووايه هر څه د الله له خوا دي، نو بيا ولې دغه قوم په هېڅ خبره نه پوهېږي." ۷۸

دغه او دې ته ورته ځينې نور آياتونه ځينې خلک د قضا او قدر په هکله دليل نيسي او انسان پخپلو ټولو کړو وړو کې مجبور ښيي او وايي چې انسان په هر څه باندې د الله ﷻ د ارادې او خوښې له مخې اړ دی. الله ﷻ دی چې انسان او د هغه ټول کړه وړه يې پيدا کړي دي او په تاييد يې د الله ﷻ دا قول راوړي چې وايي:

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾

"او الله تاسې او څه چې عمل کوی پيدا کړي ياست." الصافات، ۹۶

همدا راز په نورو احاديثو استدلال کوي، د هغو له جملې دا حديث شريف يادوي، چې وايي:

(نفث روح القدس في روعي، لن تموت نفس حتى تستوفى رزقها و اجلها و ما قدر

له)

"جبرائيل عليه السلام زما په زړه راكړل چې يو څوك به تر هغې مړ نشي چې رزق يې نه وي پوره شوی، اجل يې نه وي رارسېدلی او تقدير يې نه وي پوره شوی."

د قضا او قدر مسئلې په اسلامي مذاهبو کې مهم دور راوستې و، او سخت زور يې اخيستی و، اهل سنتو په دې اړه ويل: انسان په خپل اختيار سره هر څه کوي او همدغسې ورسره حساب هم کېږي. معتزله وايي: انسان د خپلو کړو وړو خالق او پيدا کوونکی دی او په همدې اساس ورسره حساب هم کېږي. جبريه وايي: الله ﷻ بنده او د هغه افعال ټول خلق کوي، نو له همدې امله

بنده په افعالو کې اړ دی او کوم اختیار نه لري. هغه د بڼکې غونډې دی چې کومې خوا ته یې الوزوي، هېڅ اختیار نه لري.

د قضا او قدر په مسئله کې دقیق کوونکی مومي، چې د بحث دقت د مسئلې د هغه بنسټ پوهېدل دي، چې بحث ورباندې پیل شوی. اساسي خبره دا نه ده چې انسان خپل کره وړه پیدا کوي او که الله ﷻ نه دا د الله ﷻ علم دی، چې په هغه کې شته یا وړ باندې محیط دی، نه دا د الله ﷻ اراده ده چې بنده د هغه له ارادې سره سم اعمال ترسره کوي. که داسې شي د الله ﷻ اراده د بنده په اراده پورې تړل کېږي، پس اړینه ده چې د الله ﷻ اراده په کې موجوده ده او نه دا چې د بنده فعل په لوح محفوظ کې لیکل شوی، پس اړینه ده چې له لیکل شوي فعل سره سم عمل وکړي.

هو، هغه اساس چې دغه بحث ورڅخه جوړ شوی په مطلق ډول پورتنۍ موضوع ګانې نه دي. ځکه چې د انسان کره وړه او په هغې باندې ثواب او عذاب په دې خبرو پورې نه دی تړلی، بلکې د موضوع تړاو په هر شي باندې د الله ﷻ د محیط علم شتون او د هغوی په رامنځ ته کولو کې د هغه اراده ده، چې په ټولو ممکناتو کې راځي او په لوح محفوظ کې د هر څه لیکل یا احتوا ده او دا چې د عمل په کړلو ثواب یا عذاب تر لاسه کېږي بېله موضوع ده، یعنې آیا انسان د خیر او شر په کارونو کې مجبور ګرځول شوی او که یې اختیار ورکړی؟ آیا انسان د عمل په سرته رسولو کې اختیار لري او که مجبور دی؟

په افعالو کې له غور او فکر څخه وروسته څرګندېږي، چې د انسان په ژوند او چاپیریال کې چې کوم کارونه ترسره کېږي، هغه

په دوه دايرو کې راځي، لومړۍ هغه دايره چې په پوره توگه د ده په واک کې دي او د واک تر څنګ په ځينو اعمالو کې محض اختيار لري او دويم هغه چې په پوره ډول د ده له اختيار څخه بهر دي، پر ده تسلط لري او دی په کې هېڅ رنگ لاس نه لري، که له ده څخه صادرېږي او که په ده ور واقع کېږي.

هغه افعال چې انسان د هغه په موجوديت او ايجاد کې هېڅ لاس نه لري په دوه ډوله دي: يو هغه چې د وجود له نظام سره سم منځ ته راځي. دويم هغه چې د وجود له نظام سره سم منځ ته نه راځي او هم د ده له واک څخه بهر او وتلي دي. لومړی ډول هغه دي چې د وجود له نظام سره سم رامنځ ته کېږي، هغو ته انسان سر ټيټوي او په بدلون کې يې څه نه شي کولای او دا په انسان باندې جبرا دوران کوي. ځکه دا له کایناتو او ژوند سره د يوه ځانگړي نظام سره سم چې هېڅ وخت په کې بدلون او توپير نه راځي حرکت کوي. د بېلگې په توگه د کایناتو او ژوند چارې چې انسان په کې هېڅ بدلون نشي راوستلای او نه ورسره مخالفت کولای شي. نو ددې دايروي اعمال د انسان له ارادې څخه وتلي دي او دی په دې کې مجبور دی بلکې اختيار نه لري، انسان دنيا ته له خپلې ارادې پرته راغلی او بېرته به له خپلې ارادې پرته ورڅخه ځي او يا دا چې انسان نشي کولای چې په خپل جسم سره په هوا کې والوزي او نه د اوبو له پاسه په خپل طبيعي حالت سره سم تگ کولای شي، يا د خپلو سترگو لپاره رنگ نشي خلق کولای، نه د خپل سر شکل جوړولای شي، نه د خپل جسم حجم ټاکلی شي. دا ټول الله ﷻ جوړ کړي دي، پرته له دې چې د مخلوق بنده په کې کوم اغيز او يا کوم

تراو وي، ځکه الله ﷻ هغه ذات دی چې د وجود نظام يې پيدا کړی او د شتون لپاره يې منظم کړی او کاینات په کې داسې څرخي چې د ده له امر څخه سرغړونه نشي کولای.

دویم ډول هغه افعال چې د انسان په قدرت کې نه دي، دفع يې نشي کولای او د وجود له نظام سره هم سمون نه لري. یا له انسان څخه صادرېږي او یا په انسان جبراً تپل کېږي او په مطلق ډول يې د دفعې توان نه لري. لکه د یو چا د دیوال له سره پر بل کس راغورځېدل او د هغه مړه کېدل، یا که یو انسان د مرغۍ د ویشتلو پر مهال خطا کېدل او د مرغه په ځای د انسان لگېدل او مړه کېدل، یا د موټر او اورگاډي ټکر او چپه کېدل او د خلکو مړه کېدل او یا د کومې ستونزې له مخې د الوتکې رالوبدل او د سپرلۍ وژل کېدل، چې د انسان له واکه بهر دي او د انساني امکاناتو په واسطه نشي تلافی کېدای او داسې نور، دا ټول له انسان څخه صادرېږي او یا پر ده، د ده له ارادې پرته ور واقع کېږي، دا د ده په قدرت کې نه دي او دا هم په هغه دایره کې داخلېږي چې پر ده تسلط لري، دغو ټولوته قضا ویلی شي، ځکه چې یوازې الله ﷻ په دې هکله قضا، فیصله او پرېکړه کړې ده او بل هېڅوک په کې لاس نه لري او ځکه خو په دې هکله له انسان سره حساب هم نه کېږي دا که د انسان لپاره ګټه او یا ضرر هم ولري، بنه يې بولي او که يې بد بولي دا د انسان د تفسیر له مخې دي. خو په خیر او شر، ګټه او تاوان باندې يې پرته له الله ﷻ څخه بل څوک نه پوهېږي، ځکه چې انسان نه په کې لاس لري، نه ترې خبر دی، کیفیت يې ورته نه دی معلوم او په مطلقه توګه يې نه جلبولی، نه يې دفع کولی او نه يې هم څه کولی

شي. په انسان يوازې دا ده چې په دغه قضا ايمان راوړي او ووايي چې دا د الله ﷻ له لوري دي.

او قدر بيا دې ته وايي چې ټول هغه كره وړه چې د انسان په واک كې دي او كه نه دي، كه كاينات دي، كه ژوند دی او كه انسان، الله ﷻ د دغو څيزونو لپاره ټاكلي خواص خلق كړي دي او په ټاكلې اندازې سره يې پيدا كړي دي او هر چا ته يې د هغه له فطرت او پيداينت سره سم، په ټاكلې اندازه ځانگړي خويونه او واكونه وركړي دي، چې هېڅكله هم ترې سرغړاوی نشي كولاى لكه په اور كې يې د سوزولو او په لرگي كې يې د سوزېدلو خاصيتونه خلق كړي دي او په چاقو كې يې د غوڅولو خاصيت خلق كړى دی او دا ټول يې د وجود يا هستۍ له نظم سره سم منظم كړخولي دي چې هېڅكله هم تخلف نه كوي.

كه كله هم له خپل خوى او خاصيت څخه سرغړاوی كوي، نو الله ﷻ د هغه خاصيت سلب كړى دی، نو بيا به دا ډول څيز نه شمېرل كېږي او يو خارق العاده كار يا د الله ﷻ د رسولانو او انبياوو معجزې بلل كېږي. لكله څنگه چې په اشياوو كې الله ﷻ خاصيتونه اېښي، همدار ارز يې د انسان په خټه او فطرت كې هم څه خويونه، خاصيتونه، غوښتنې او غريزې اېښي دي، لكه د نوعې د پاينت په غريزه كې يې جنسي ميل، په عضوي اړتياوو كې د لوږې او تندي اړتيا يا دې ته ورته خواص اېښي چې د وجود له نظام سره سمون لري. نو دغه ټاكل شوي خاصيتونه الله ﷻ په څيزونو، غريزو او عضوي اړتياوو كې چې په انسان كې شتون لري اېښي دي چې دا قدر نومېږي، ځكه دا الله ﷻ دی چې څيزونه، غريزې او عضوي

اړتياوې يې خلق کړې دي او خاصيتونه يې په کې مقدر کړي دي، نه دا د بنده له خوا دي، نه پرې کوم مطلق اغېز لري، نه په کې کوم رول لري. په انسان يوازې دا ده چې ايمان ورباندې ولري، ځکه دا هر څه له خاصيتونو سره يوځای الله ﷻ پيدا کړي دي. د دې په واسطې سره انسان کولای شي چې بنه او يا هم بد، گټور او يا زيانمن کارونه ترسره کړي. نو که دغه کار د الله ﷻ له امر سره سم وي بنه، خیر او گټه بلل کېږي او که د هغه خلاف وي، نو شر، بد او تاوان بلل کېږي. برابره ده چې که څيزونه د خواصو له مخې کاروي او که غريزې او عضوي اړتياوې پوره کوي، که د الله ﷻ له اوامرو سره سمې يې پوره کړي او يا يې وکاروي هغه خیر دي او که د الله ﷻ د اوامرو په مخالفت کې يې وکاروي او يا يې پوره کړي نو ورته شر دي.

مسلمان بايد پوه شي چې کوم افعال چې د انسان له واک څخه بهر دي، هغه د الله ﷻ له خوا دي، هغه که خیر وي او که شر او همدارنگه د هر شي، عضوي غوښتنو او غريزو، هر ډول خوی او خاصیت دا برابره ده که پایله يې خیر وي او که شر، له دې امله دا په مسلمان باندې حتمي ده، چې د خیر او شر په قضا باندې ايمان ولري چې دا د الله ﷻ له لوري دي. يعنې په دې عقیده وکړي چې د انسان له واک څخه وتلي اعمال د الله ﷻ له لوري دي او د قدر په خیر او شر ايمان ولري، ځکه بايد په دې عقیده ولري چې په طبيعت کې د شيانو خواص د الله ﷻ له لوري دي، برابره خبره ده، که پایله يې خیر وي او که شر، مخلوق انسان په کې هېڅ اغېز نه لري. نو د انسان اجل، رزق او نفس ټول د الله ﷻ له خوا دي. لکه جنسي

غوبښتنه او د تملک غوبښتنه چې د نوعې او پايښت په غريزو کې شتون لري او لوږه او تنده په عضوي غوبښتنو کې شتون لري، دا ټول د الله ﷻ له لوري دي.

دا د ټولو شیانو د خواصو او د هغه افعالو په اړه وو، چې په انسان باندې تسلط لري. اما هغه افعال چې انسان پر هغو تسلط لري، په هغو کې انسان له هغه نظام سره چې د ځان لپاره یې اختیاري و بشپړ اختیار لري، هغه که د خپل واک او اختیار په دایره کې هر څه له شریعت سره سموي او که مخالفت ورسره کوي. په دې دایره کې هغه اعمال دي چې له انسان څخه صادرېږي، د هغه په اراده کې دي، هغه که خوراک، څښاک، یا تگ راتگ کوي هم یې خپله کوي او که یې نه کوي هم یې په خپله کوي او کله یې چې زړه شي سرته یې رسوي، که په اور سوزول او که په چاقو پرېکول کوي، د نوعې د پايښت د غريزې له مخې که ځان مړوي او مالدار کوي یې، یا یې وږی کوي، کله چې وغواړي همغسې کولای شي، مختار عمل کوي، په خپل اختیار له هغه عمل څخه ډډه کولای شي، له همدې امله په دې دایره کې له ټولو اعمالو څخه پوښتل کېږي.

نو د شیانو، غريزو او عضوي اړتیاوو خاصیتونه الله ﷻ مقدر کړي او له هغوی سره یې لازمي تړن لري، دا هغه څه دي چې د فعل په پایله کې اغیز لري، خو خپله خاصیت عمل نشي کولای، بلکې انسان د دغه په فعل کې اغیز لري او کله یې چې استعمالوي عمل ورڅخه منځ ته راځي. لکه جنسي غوبښتنه چې د نوعې په غريزه کې شتون لري، د خیر او شر دواړو وړتیا هم لري. د لوږې مړول هم یو ډول عضوي غوبښتنه ده، چې دا هم د خیر او شر

دواړو وړتيا لري. نو دا چې د خیر له مخې یې عملي کوي او که د شر، دا هم انسان دی نه غریزه او عضوي غوښتنه. نو ځکه الله ﷻ انسان ته عقل، ادراک، تمیز او پوهه خلق کړې ده او هغې ته یې د ښه او بد، خیر او شر دواړه لارې ښودلې دي.

وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ ﴿٦٠﴾ البلد

په انسان کې یې د فجور او تقوا ادراک ځای پر ځای کړی دی.

فَأَلَّهَمَّهَا فَجُورَهَا وَتَقْوَاهَا ﴿٨﴾ الشمس

نو کله چې انسان خپلې غریزې او عضوي غوښتنې د الله ﷻ د اوامرو او نواهيو سره سمې پوره کوي، نو ښه کار کوي او د تقوی لور ته ځي او که د الله ﷻ د اوامرو او نواهيو خلاف یې ترسره کوي نو په ناسمه ځي، د فجور لوري ته مخه کوي. نو په دغو ټولو اعمالو کې انسان خیر او شر ترسره کوي او هم په انسان خیر او شر ترسره کوي او هم په انسان خیر او شر ورباندې تسلط لري نو حساب هم ورسره کېږي، ځکه چې دغه کارونه دی له اړتیا پرته په خپلواکه توګه ترسره کوي، نو ثواب او عذاب ورکول کېږي. ځکه غریزې، عضوي غوښتنې او د هغو خاصیتونه د الله ﷻ له لوري دي او د خیر او شر وړتیا یې هم د الله ﷻ له لوري ده، خو دا الله ﷻ الزامي کړې نه ده چې دا به ترسره کوي. برابره خبره ده چې په هغه الله ﷻ راضي کېږي او که ناراضه کېږي، یعنی خیر او شر، دا خاصیتونه د دې لپاره په دغه څیزونو کې کېښودل شوي دي ترڅو یې فاعل له خپلې خوښې سره سم وکارولی شي. دا انسان دی چې په دغه سره عمل ترسره کوي او یا خیر لور ته یې بیایي او یا هم د شر لور ته او الله ﷻ چې کله انسان پیدا کړ، غریزې او عضوي غوښتنې یې ورته پیدا کړې نو عقل، پوهه، تمیز او ادراک یې هم

ورته ورکړل، ترڅو يو عمل ترسره کړي او يا يې سرته ونه رسوي، د عمل په کړلو او نه کړلو يې مجبور نه يو ګرځولي، د اشياوو، غريزو او عضوي اړتياوو خواص يې هم داسې و نه ټاکل چې په فعل او ترک سره څوک مجبور کړي، له همدې امله انسان يې د يوه فعل په کړلو او نه کولو کې مختار کړ، دا صلاحيت يې ټول د عقل له مخې ورکړ او د شرعي مکلفيت اساس يې هم وګرځاوه. د خير په کولو يې ورته ثواب وټاکه، ځکه چې عقل ته يې د الله ﷻ د اوامرو او نواهيو د عملي کولو اختيار ورکړ او د شر په سرته رسولو يې عذاب ورته وټاکه، ځکه د ده عقل يې مختار کړ چې د هغه په واسطه حرام تشخيص او د غريزو او عضوي اړتياوو له مخې يې د الله ﷻ د اوامرو خلاف يې عمل وکړ. نو په دې برخه کې د الله ﷻ جزا حق او عدل ده، ځکه چې انسان د دغه کارونو په کړنه کې مختار وو، نه مجبور او قضا او قدر په دې هکله هېڅ ګرم نه دي، بلکې مسئله دا ده چې بنده په خپل اختيار سره عمل ترسره کړ، ځکه خو الله ﷻ وايي:

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ

"هر سړی په خپلو کړو وړو باندې ګرو دی." المذثر، ۳۸

ولي د الله ﷻ علم او پوهه څوک په دې نه مجبوري چې يا دې ښه وکړي يا بد. د الله ﷻ علم په دې دی چې انسان به په خپل اختيار سره دغه عمل ترسره کوي او د انسان د کړنې لپاره د الله ﷻ علم اساس او علت نه دی، بلکې د هغه علم ازلي دی چې انسان به دغه چاره ترسره کوي او په لوح محفوظ کې ليکل يوازې دا معنی لري چې د الله ﷻ علم په هر څه محيط دی.

د الله ﷻ د ارادې معنی دا ده، چې د الله ﷻ اراده هم بنده نه مجبوري چې يوڅه ترسره کړي بلکې هر څه په خپلې ارادې سره

ترسره کوي. نه دا چې دی بل شوک مجبوروي، بلکې دی په خپل ملک کې هغه څه کوي د کوم څه چې اراده لري، يعنې د وجود په نظام کې داسې څه نه ترسره کوي چې هغه له ده څخه په جبر صادر شي. کله چې بنده يو کار کوي، کولی يې هم شي او الله ﷻ يې هم په هماغه وخت نه ترې اړوي او مختار يې پرېږدي، نو دغه کار د الله ﷻ په اراده وو، خو ورباندې مجبور هم نه وو. او داسې يوه اراده د ده په کار کې وه چې دی يې په عمل مجبور کړی نه وو.

دلته ده چې قضا او قدر په انسان د خیر د ترسره کولو او له شر څخه د ځان ساتلو هڅه کوي او په دې يې پوهوي چې الله ﷻ د انسان څارونکی او حساب کوونکی دی، انسان ته يې د چارو د کولو او نه کولو اختيار ورکړی. که په اعمالو کې يې اختيار بڼه نه گڼلی نو بيا يې ولې شديد عذاب انسان ته ټاکلو، نو دلته هر صادق مومن د قضا او قدر حقيقت موندلی شي او په حقيقي ډول دا پېژني چې الله ﷻ انسان ته عقل او اختيار دوه لوی نعمتونه ورکړي، نو ځکه له انسان څخه سخت مراقبت کوي، له الله ﷻ څخه سخت وېرېږي، د الله تعالی ﷻ او امر پر ځای کوي او له نواهيو څخه يې ځان ساتي، ترڅو د الله ﷻ له عذاب څخه ځان وساتي او د جنتونو په مينه او تمه سره يا تر دې هم لوړ مطلب لپاره يعنې د الله ﷻ د خوبني او رضا لپاره هڅه او هاند کوي.

په اسلام کې فکري قيادت

کله چې د خلکو فکر وروسته پاتې شي، بيا نو د خلکو تر منځ د وطن پالنې اړيکه پيدا کېږي او دا له دې امله پيدا کېږي چې دوی په يوه ځمکه کې اوسېږي او په هماغه ځمکه پورې تړلي وي، نو د پايښت غريزه يې له ځان څخه دفاع ته هڅوي او د هغه ځای دفاع هم ورباندې تحميلوي، په کوم کې چې دوی اوسېږي، يا له هغه ځمکې څخه چې ورباندې ژوند کوي، له دغه ځايه د وطن پالنې اړيکه رامنځ ته کېږي، چې ډېره بې گټې او بې کاره اړيکه ده، انسان ډېر وروسته پاتې کوي، دا په څارويو او مرغانو کې شتون لري، همدا راز په انسانانو کې هم شته او د عاطفې له مخې منځ ته راځي، په هغه وخت کې پيدا کېږي، کله چې د دوی په ځمکه يا وطن باندې پردی څوک يرغل وکړي او ورباندې غلبه وکړي، د وطن د سولې او ثبات پر مهال هېڅ شتون نه لري، ولې له دغه نيواک او تېري څخه له خلاصېدو وروسته، کله چې پردي يرغلگر وشرل شي، د دغه اړيکې عمل هم پای ته رسېږي، ځکه چې دا بې گټې او ټيټه اړيکه ده.

کله چې فکر تنگ شي، د انسانانو تر منځ د قوم پالنې اړيکه رامنځ ته کېږي، دغه يوه په پراخ شکل سره عايلي (نسبي) اړيکه ده. په دې کې انسان د خپلې بقا او پايښت د غريزې په لمسونه خپله مشري غواړي او دا په يوه فکري پست او ناوړه انسان کې په انفرادي توگه رامنځ ته کېږي. کله يې چې په دې اړه پوهه زياته شي نو د مشري مينه يې هم زياتېږي. نو لومړی د خپلې کورنۍ، بيا قوم مشري غواړي، بيا دغه فکر له ده سره په افقي ډول وده کوي او دا

درک کوي، چې لومړی په وطن کې د خپل قوم مشري غواړي، کله یې چې په خپل وطن کې دغه مشري تر لاسه کړه، بیا په نورو باندې د خپلې مشرۍ هڅه کوي. له همدې کبله بیا په کورنۍ کې د سیادت د تر لاسه کولو لپاره خپلمنځي شخړې را منځ ته کېږي، تر هغې چې مشري یو کس تر لاسه کړي او د نورو په وړاندې نصرت پیدا کړي، بیا په نورو کورنیو باندې د خپلې کورنۍ د مشرۍ لپاره هڅو ته دوام ورکوي، چې په قوم یا په نورو بېلابېلو کورنیو باندې د ځان او یا خپلې کورنۍ مشري ومنې، بیا د دغه کورنیو تر منځ د مشرۍ او لوړوالي په سر په ژوندانه کې یو له بل سره دښمنۍ راپورته کېږي، تر هغې چې د قوم مشري یوې کورنۍ او یا د څو بېلابېلو کورنیو د خلکو یوې ډلې ته په لاس ورشي، بیا د دغه قوم او نورو اقوامو تر منځ په ژوند کې د مشرۍ او لوړوالي پر سر دښمنۍ رامنځ ته کېږي او د دغې اړیکو په خاوندانو باندې دغه عصبيت برلاسی مومي، په دوی باندې نفسي غوښتنې غلبه کوي او ځینې د دوی په ځینو نورو برلاسی کېږي. له دې امله دغه اړیکه غیر انساني ده، ځکه چې دغه اړیکه که د بهرنیو دښمنیو لامل نشي نو د خپل منځي کورنیو دښمنیو رامنځته کوونکې ده.

د دريو لاملونو له مخې دغه اړیکه فاسده ده: لومړی دا چې ډېره ناوړه او ټیټه اړیکه ده، ځکه چې نشي کولای یو انسان له بل انسان سره ونښلوي او د پرمختګ په لور یې روان کړي. دویم دا چې یوه عاطفي اړیکه ده، چې د بقا له غریزې څخه سرچینه اخلي او له نفس څخه دفاع کوي، عاطفي اړیکه ډېر تغیر او تبدیل مومي او په همیشني ډول د یوه انسان له بل انسان سره د تړلو لپاره غوره نه ده.

درېم دا چې يوه لنډمهالې اړيکه ده، چې د دفاع پر مهال رامنځ ته کېږي، او د ثبات پر مهال چې د انسان اصلي حالت دی، دغه اړيکه هېڅ شتون نه لري. نو له همدې امله د انسانانو تر منځ د تړاو وړتيا نه لري.

همدا راز قومي اړيکه هم د درېيو لاملونو له مخې فاسده ګڼل کېږي: لومړی دا چې قبيلوي اړيکه ده او انسان له بل انسان سره د پرمختګ په لاره کې نشي سره تړلی. دويم دا چې يوه عاطفي اړيکه ده، چې د پايښت له غريزې څخه سرچينه اخلي او د مخکښۍ او سيادت مينه پنځوي او درېيم دا چې غير انساني اړيکه ده، ځکه چې د دوستۍ پر ځای د چوکۍ پر سر دښمني را منځ ته کوي. نو له دې امله د انسانانو تر منځ د تړاو اړيکه نشي کېدای.

همدارنگه له هغه فاسدو اړيکو څخه چې شتون يې د خلکو تر منځ د اړيکې په توګه متصور دی مصلحت پالنه او روحي اړيکه ده. روحي اړيکه هغه اړيکه ده چې هېڅ داسې نظام نه لري چې ورڅخه سرچينه واخلي. د مصلحت پالنې اړيکه يوه لنډمهاله اړيکه ده، چې انسانان نشي سره تړلی، ځکه دا د لويو ګټو د لاس ته راوړلو لپاره جوړجاړی دی او د مصلحت د ترجيح پر مهال يې شتون ناشونی کېږي. کله چې مصلحت تر لاسه شو او يا له منځه لاړ دغه اړيکه هم له منځه ځي او ورباندې راټول شوي انسانان يو له بل څخه تيت کېږي، ځکه چې دا د مصلحت له ختمېدو سره سمه پای ته رسېږي، نو ځکه دغه اړيکه د هغې خاوندانو ته ډېره خطرناکه ده.

بل ناوړه تړاو روحي اړيکه ده، چې هېڅ داسې نظام نه لري چې ورڅخه سرچينه واخلي، د ژوند په ډګر کې نه بلکې د تدوين پر

مهال رامنځ ته کېږي. نو ځکه يوه جزيي غير عملي اړيکه ده، له همدې امله د دې وړتيا نه لري چې د انسانانو تر منځ د هغوی د ژوند په چارو کې د يوې اړيکې په څېر پاتې شي، نو د بېلگې په توګه د نصرانيت عقیده نشي کولای په اروپا کې د ولسونو د تړاو اړيکه شي، سره له دې چې ټول نصرانيان دي، دا ځکه چې دا يوه روحي اړيکه ده، چې هېڅ نظام نه لري.

لنډه دا چې دغه ټولې پورتنۍ اړيکې شنلېږي، بې کاره او بې اساسه دي، ځکه چې د انسانانو تر منځ په ژوند د پرمختګ لپاره د تړاو لامل نشي کېدای او د انسانانو لپاره په ژوند کې د کار وړ او د پرمختګ لپاره يوازینی اړيکه هغه عقلي عقیده ده چې نظام ترې جوړېږي او دا مبدئي (ايډيالوژيکه) اړيکه ده.

مبداء (ايډيالوژي) هغه عقلي عقیده ده، چې نظام يې ورڅخه سرچينه اخلي او عقیده له انسان، ژوند او کایناتو څخه هر اړخيزه فکره ده، چې د دنيا له ژوند څخه وړاندې او وروسته، مخکې له ژوند او وروسته له ژوند سره تړاو مومي او بحث ورڅخه کوي. هغه نظام چې له دغې عقیدې څخه سرچينه اخلي، د انسانانو د ستونزو د اوازي لارې چارې دي او د دغه حل لارو د اجرا کيفيت، د عقیدې ټينګه ساتنه او د مبداء د لېږدونې کيفيت بيانوي. نو د اجرا د کيفيت، د عقیدې د ساتنې او د دعوت د لېږد لپاره طريقه لري او طريقه بلله کېږي او تر دې پرته خپله عقیده او نورې معالجه فکره بلله کېږي. نو له دې ځايه ده، چې مبداء (ايډيالوژي) فکره او طريقه .۵۵

او مبداء (ايډيالوژي) اړينه ده چې د يوه شخص په ذهن کې راپيدا شي، يا د الله ﷻ په وحى سره، چې په رسولو او تبليغ يې ورته امر کېږي. يا د عبقریت په واسطه چې په يوه شخص کې راپيدا کېږي. نو هغه مبداء (ايډيالوژي) چې د انسان په ذهن کې د وحې له لارې رامنځ ته شي سمه ده، ځکه چې د کایناتو، ژوندانه او انسان د خالق له لوري ده او هغه الله ﷻ دی او دا قطعي مبداء (ايډيالوژي) ده. هغه مبداء چې د يوه شخص په ذهن کې د عبقریت په واسطه رامنځ ته کېږي باطله مبداء (ايډيالوژي) ده، ځکه چې دغه له هغه محدود عقل څخه رامنځ ته شوې، چې په ټول وجود باندې احاطه نه لري، ځکه چې د انسان فهم د تنظيم لپاره له هغه چاپيريال سره په ټکر کې کېږي کوم چې انسان په کې ژوند کوي. اختلاف، تناقض او توپير رامنځ ته کوي، ځکه چې له چاپيريال څخه داسې نظام اخلي چې د انسان د بدبختۍ لامل کېږي. نو ځکه هغه مبداء يا ايډيالوژي چې د شخص په ذهن کې رامنځ ته کېږي، د هغې عقیده او هغه نظام چې ورڅخه اخیستل شوی دواړه باطل دي.

له همدې امله د مبداء بنسټ له کایناتو، انسان او ژوند څخه ټوليزه او کلي فکره ده، دا طريقه ده چې مبداء په ټولنه او ژوند کې د هغې په واسطه شتون مومي او عملي کېږي او دا د دې فکري لپاره يو لازمي امر دی، چې مبداء يې بايد ولري. دا چې کلي فکره بايد اساس او بنسټ جوړ کړي، هغه عقیده ده، فکري قاعده ده، فکري قيادت دی او په همدې اساس انسان فکري تگلاره جوړوي چې په دې سره ټول افکار بناء کېږي او هم يې د ژوندانه د ستونزو حل ورڅخه سرچينه اخلي او د طريقې شتون يو حتمي او

اړين امر دی، هغه نظام چې له عقیدې څخه سرچینه اخلي او د معالجو د اجرا کیفیت، د عقیدې د ساتنې کیفیت او د مبداء د لېږدولو لپاره د دعوت او بلنې د کیفیت بیان په کې نه وي تضمین شوی، نو دا خو بیا یوه پوځه، خیالي، فرضي او تشه فلسفه بلل کېږي، چې د کتابونو په منځ کې د پانو پر مخ به مسجله پرته وي، خو په ژوند کې به یې هېڅ اغېز نه وي. له همدې امله له یوې رېښتینې عقیدې، د ستونزو له حل او د هغې د پلي کېدو له لارې (طریقې) پرته مبداء (ایډیالوژي) نشي جوړېدای. یوازې په دې چې یوه مبداء عقیده او نظام ولري د هغې په صحت دلالت نه کوي، بلکې یوازې په دې دلالت کوي چې دا یوه مبداء ده او په بل څه دلالت نه کوي.

هغه څه چې د مبداء په صحت او بطلان باندې دلالت کوي، هغه د مبداء عقیده ده، چې صحیح ده که باطله، ځکه چې عقیده هغه فکري قاعده ده، کومه چې ټول افکار ورباندې ولاړ دي، کومه چې ټول لورلیدونه ټاکي، کومه چې د هرې ستونزې حل په کې شتون لري او د هر څه طریقې په کې واضح وي. که دغه فکري قاعده سمه وي، نو مبداء به هم صحیح وي او که فکري قاعده یې باطله وي، نو مبداء هم له بنسټه باطله ده.

فکري قاعده، چې کله د انسان له فطرت سره سمون ولري او پر عقل ولاړه وي، نو دا قاعده صحیح ده او کله چې د انسان له فطرت سره مخالفه وي او پر عقل نه وي ولاړه نو باطله قاعده بلل کېږي. له انساني فطرت سره د فکري قاعدې د سمون معنا دا ده، چې د مدبر خالق عبادت او هغه ته احتیاج د انسان په فطرت کې

اړتيا ده او هغه ذات ته بايد د اړتيا له مخې سر ټيټ کړي، يا په بل عبارت د تدین له غريزې سره سمون ولري او دا چې په عقل به ولاړه وي، په دې معنی، چې په حل وسط او ماده به نه وي ولاړه.

که موږ نړۍ ته هراړخيز نظر وکړو، تر دريو ايډيالوژيو ډېرې په کې نشو موندلای: پانگوالي، اشتراکيت يا سوسياليزم او اسلام، لومړۍ دوي ايډيالوژۍ يو دولت يا څو دولتونه لري، چې دغه ايډيالوژۍ نورې نړۍ ته لېږدوي او درېيمه ايډيالوژي هېڅ دولت نه لري، چې نړۍ ته يې ولېږدوي، يوازې افراد يې په ولسونو کې لېږدوي، سره له دې په نړيواله توگه د ځمکې په کره کې شتون لري.

پانگوالي، له ژوند څخه د دين د بېلتون پر اساس باندې ولاړه ده او دغه فکره يې عقیده جوړوي، همدا يې فکري قيادت دی، همدغه يې فکري قاعده ده، د دې فکري قاعدې له مخې انسان د ځان لپاره خپله خپل د ژوندانه نظام جوړوي، له دې امله د انساني آزاديو له تحفظ پرته يې بله چاره نشته، هغه د عقيدې آزادي، د بيان آزادي، د ملکيت آزادي او شخصي آزادي گانې دي، د ملکيت له آزادۍ څخه يې پانگوالي اقتصادي نظام رامنځ ته کړی، له همدې امله پانگوالي د دغه ايډيالوژۍ مهمه او ډېره برخه جوړوي او دا هم د دغه ايډيالوژۍ له عقيدې څخه اخیستل شوې ده. له همدې امله دې ايډيالوژۍ يا مبداء ته پانگوالي ويله کېږي، ځکه چې هر څه د هغې د ډېرې او ښکاره برخې په نوم نومول کېږي.

اما هغه ډيموکراسي چې دغه ايډيالوژي يا مبداء يې له ځان سره لري، له دې امله رامنځ ته شوې ده چې انسان ځان ته خپله نظام

جوړوي، له همدې امله امت د ځواک مصدر دی، نظامونه وضع کوي، حاکم په اجاره نیسي، ترڅو پر دوی حکم وچلوي، کله چې امت اراده وکړي همغه مهال حکم ورڅخه اخلي، هغه نظام وضع کوي چې غواړي یې، ځکه حکم د ولس او حاکم تر منځ یو اجاره یي عقد دی، ترڅو په هغه نظام باندې حکم وکړي چې ولس ورته وضع کړی دی.

سره د دې چې ډیموکراسي د پانګوالي له مبداء څخه ده، بلکې د هغې تر اقتصادي نظام څخه په کې لویه او متباززه نه ده، ځکه په لویدیځ کې اقتصادي نظام په حکم اغېز لري او د پانګوالو لپاره یې سر تیسټ کړی او غاړه یې ورته اېښې ده، آن تر دې چې پانګوال د دوی د هغه خاورو اصلي حکام او چارواکي دي کومو چې پانګوالي ایډیالوژۍ ته غاړه اېښې ده. همدا راز ډیموکراسي یوازې په همدې مبداء پورې تړلې نه ده، ځکه بل خوا ته کمونستان هم د ډیموکراسۍ نارې وهي او امت ته د حکم په ورکولو باندې ګویا دي، ځکه نو تر ټولو دقیقه دا ده چې دا مبداء باید په پانګوالي باندې اطلاق شي.

او د دغه مبداء په را منځ ته کېدو کې اصلاً په اروپا او روسیه کې د قیصرانو او شاهانو له خوا دین د ولسونو د غولولو، ظلم، وینې تویونې لپاره د یوې وسیلې په توګه وکارول شو، دوی به له دیني خلکو څخه د دغه کار لپاره د سپرلۍ کار اخیست. نو د دغه سختې مبارزې په ترڅ کې داسې فیلسوفان او پوهان منځته راغلل، چې ځینو له یوه سره له دین څخه انکار وکړ، ولې بلې ډلې که څه هم له دین څخه انکار ونکړ، خو له ژوند څخه یې د دین د بیلټون غږ

پورته کړي. آن تر دې چې د ډېرو فلاسفه وو او مفکرينو نظر په دې يوه گونې فکره باندې ودرېد، چې نور به دين له ژوند څخه بېل وي، په پایله کې يې په طبيعي ډول دين له دولت څخه بېل کړي. نظر په دې ودرېد چې په دين باندې به نور د اعتراف او انکار بحث نه کېږي، په بحث کې د دې د وجوب حصر راغی چې دين له ژوند څخه بېل کړي. او دا فکره د دیندارانو کومو چې اراده يې درلوده چې هر څه بايد د دين په نامه د دوی تابع وي او له دين څخه د منکرانو يا روڼ اندو، کومو چې د دين له خلکو څخه يې خلاصون غوښت، يا هغه کسان چې له دين څخه يې انکار نه کولو خو په ژوند کې ورته د لاسوهنې حق نه ورکولو او له ژوند څخه يې بېل کړي، تر منځ يوه منځنۍ لاره بلل کېږي، دغه عقیده دوی ته هغه فکري قاعده وگرځېده، چې ټول افکار يې ورباندې درېدل، د هغه پر بنسټ يې فکري لیدلوری او له ژوند څخه يې لرلید انسان ته ټاکلو، او د ژوند ټولې ستونزې يې پرې حل کولې او دا هغه فکري قیادت دی چې غرب يې نړۍ ته لېږدوي او نړيوال ورته رابولي.

له ژوند څخه د دين د بېلتون عقیده، يو ضمني اعتراف دی، چې د دين په نامه هم يوشی شته دي، يعنې د کایناتو، انسان او ژوندانه لپاره يو خالق شته، د آخرت ورځ شته، ځکه چې د دين اصل او ماهيت د يوه دين په توگه همدغه دی، چې دغه منل بيا له کایناتو، انسان، ژوندانه او له ژوندانه څخه مخکې او وروسته په خپله د يوې فکري ورکول دي، ځکه چې دغه د دين وجود نه نفي کوي، بلکې کله چې يې له ژوندانه څخه بېلوي، ضمناً يې په وجود اعتراف هم کوي، خو په پایله کې د دين موجودیت ثابت کړي او دا فکره

ورکړي، چې دغه ژوند له مخکې او وروسته له ژوند سره هېڅ تړاو نه لري، دا مهال د دين او ژوند د بېلتون خبره کوي، چې دين يوازې د خالق او فرد تر منځ اړيکه ده. له دې امله (له ژوند څخه د دين د بېلتون) عقیده په شامل مفهوم سره، له کایناتو، انسان او ژوند څخه کلي فکره کېږي او له همدې ځايه پانگوالي مبداء يا ايډيولوژي لکه څنگه چې څرگنده شوه، د نورو ايډيولوژيو په څېر يوه ايډيولوژي ده.

خو اشتراکيت او کمونېزم بيا داسې گڼي، چې ژوند، انسان او ټول کاینات يوازې ماده دي، چې دغه ماده د دې شيانو اصل او بنسټ بلل کېږي او د مادې له بشپړوالي او پرمختگ څخه هر شی منځته راغلي، د مادې تر شا بيا هېڅ مطلق څيز نشته، او دغه ماده په خپله ازلي او قديمه ده، هېچا نه ده پيدا کړې، په خپله منځته راغلي، يعنې واجب الوجود ده، له همدې امله څيزونه د خالق مخلوق نه گڼي، يعنې په څيزونو کې له ټولې روحي برخې څخه انکار کوي او داسې تعبيروي چې د هغه په وجود باندې اعتراف ژوند ته خطر دی، له همدې امله دين د خلکو او ملتونو تباه کوونکي توکي يا افيون بولي، او له عملي کولو څخه يې خلک منع کوي. دوی له مادې پرته د نورو شيانو په وجود باندې ايمان نه لري. آن فکر هم پر دماغ باندې د مادې انعکاس بولي، ماده د فکر اصل گڼي، د هر څه بنسټ يې بولي، لنډه دا چې ماده او د مادې بشپړوالي او پرمختگ هر څه رامنځ ته کوي. نو د دې پوهې له کبله دوی د خالق شتون نه مني او ماده يو ازلي شی بولي، له ژوندانه مخکې او وروسته له هر شي انکار کوي او له ژوند پرته په بل څه اعتراف نه کوي.

د انسان، کایناتو او ژوندانه په اړه د بنسټیز لید په اړه د دغه دواړو ایدیالوژیو پر خپلمنځي اختلاف سربېره، په دې سره متفق دي، چې د انسان لوړ ارزښتونه او لوړې موخې هغه دي، چې انسان یې پخپله ځان ته ټاکي، نېکمرغي او سعادت دا دی چې څومره سړی له بدني څیزونو څخه په ډېره پیمانه برخمن وي، ځکه چې د دوی په نظر همدا د نېکبختۍ وسیله ده، بلکې په خپله همدا نېکمرغي هم ده او دواړې ایدیولوژي گانې دا سره مني، چې انسان ته باید په دغه لار کې هر رنگه شخصي آزادي ورکړل شي، ترڅو په څیزونو کې داسې تصرف وکړي، څنگه یې چې زړه غواړي او اراده یې لري، تر هغې چې په خپلو کړو وړو کې نېکمرغي ویني. نو له همدې امله دا دواړه مفکورې یا ایدیولوژي گانې شخصي کړه وړه او شخصي آزادي گانې سپېڅلې بولي.

خو دا دواړې مبدا گانې په خپل منځ کې د فرد یا وگړي او ټولني یا اجتماع په اړه ځانگړي لیدونه لري او د دوی لارې سره بېلوي. پانگوالي یوه فردي مبدأ ده، چې ټولنه یا مجتمع د افرادو یا وگړو مجموعه او ټولگی دی، ټولني ته د دویم نظر په سترگه نه گوري، بلکې فرد ته خپل نظر ځانگړی کوي، له همدې امله دا واجبوي چې د فرد لپاره آزادي گانې تضمین کړي. له همدې ځایه د عقیدې آزادي یو له هغه څه څخه وگرځول شوه چې په تقدس ورته قایل وو، همدا راز اقتصادي آزادي مقدسه ده، په دغو آزادي گانو باندې د هغوی د فلسفو له مخې تقید نه کوي، بلکې د دولت له مخې ورباندې تقید کوي چې دغه آزادي گانې یې ورته تضمین کړې دي او دولت دغه مقیدوالي د قانون په ټینګښت او د پوځیانو په زور

عملي کوي. مگر دولت په دې کې يوازې د وسيلې رول لري، نه د هدف له همدې امله په پايله کې سيادت د افرادو دی نه د ټولنې. نو په همدې بنسټ پانگوالي ايډيالوژي خپل فکري قيادت له ژوند څخه د دين د بېلوالي په فکر باندې لېږدوي، د هغه پر اساس د هغه په نظامونو باندې حکم کوي، خلک ورته رابولي او هڅه کوي ترڅو په هر ځای کې يې پلې کړي.

خو اشتراکيت - چې کمونېزم يې يوه برخه ده- داسې مبداء يا ايډيالوژي ده، چې ټولنه د بشر او له طبيعت سره د هغه د اړيکو عامه مجموعه بولي، دا حتمي او محدودې اړيکې دي، چې دوی ورته په حتمي او عضوي ډول غاړه ږدي. دا مجموعه ټوله يوشی ده: طبيعت، انسان، او اړيکې ټول يوشی دي، يوله بل څخه بېل اجزاء نه دي، پس انسان طبيعت د خپل شخصيت يو اړخ بولي، دا هغه اړخ دی چې په خپل ذات کې يې له ځان سره لري، له همدې امله انسان پرمختګ نشي کولای خو چې د شخصيت په دغه اړخ پورې يې اړيکه پيدا کړې وي او هغه طبيعت دی، ځکه له طبيعت سره اړيکه، د څيز اړيکه ده له خپل نفس سره، له همدې امله ټولنه يوه واحده مجموعه ده چې ټوله په ټوليز ډول واحد پرمختګ کوي او فرد د دغه پرمختګ په پيروي داسې دوران ورپسې کوي لکه نټ چې په ټاير پسې تاوېږي. په همدې اساس د دوی په نزد د فرد لپاره نه عقيدوي او نه اقتصادي آزادي شته. پس عقیده په هغه څه پورې مقیده ده کوم چې دولت يې اراده لري، اقتصاد هم په هغه څه پورې تړلی دی کوم چې دولت يې اراده لري، له همدې امله دولت هم د هغه څه يوه برخه ده چې مبداء يې سپېڅلی گڼي. له دغه مادي

فلسفې څخه يې د ژوند نظامونه راوتلي دي، اقتصادي نظام يې لومړنی اساس ګرځولی او هغه د ټولو نظامونو لپاره عام مظهر دی.

نو له دې کبله اشتراکي يا له هغه څخه کمونيستي مبدا يو فکري قيادت لېږدوي، چې هغه مادي قيادت او مادي پرمختګ دی او پر بنسټ يې نظامونه جوړوي، دعوت ورته کوي او هڅه کوي چې په هر ځای کې يې پلې کړي.

خو اسلام بيا دا بيانوي، چې د دې کون، انسان او ژوند شاته خالق او پيدا کوونکی ذات شته، چې دا هر څه يوازې ده پيدا کړي دي، هغه الله ﷻ دی، له همدې امله يې د الله ﷻ پر وجود عقیده د اعتقاد بنسټ دی، همدغې عقیدې بيا ورته روحي ناحیه ټاکلې ده، هغه دا چې انسان، ژوند او کون د يوه خالق مخلوق بلل دي، نو له همدې کبله يې له کون سره تړاو په دې صفت دی چې د خالق مخلوق دی او دا په کون کې روحي ناحیه ده. او د ژوند اړیکه له خالق سره په دې اساس چې د خالق مخلوق دی، په ژوند کې روحي ناحیه ده. او د مخلوق انسان اړیکه له خالق سره په انسان کې روحي ناحیه ده، له همدې ځايه روح له الله ﷻ سره د انسان د اړیکې موندل دی.

او په الله ﷻ باندې ايمان واجبوي چې پر محمد ﷺ د هغه په رسالت او نبوت، دا چې قرآن کریم د الله ﷻ کلام دی، له ايمان سره نژدې شي، پس په ټول هغه څه چې هغه محمد ﷺ راوړي دي ايمان واجبېږي. له همدې امله اسلامي عقیده حکم کوي چې له ژوند څخه په مخکې باندې چې الله ﷻ دی ايمان راوړي او پرېکړه کوي چې په راتلونکي ژوند باندې هم ايمان راوړي چې هغه د قيامت ورځ

ده، او انسان د دنيا په دغه ژوند کې د الله ﷻ پر امرونو او نواهیو پورې مقید دی، او دا د ژوند له مخکې او وروسته سره اړیکه ده، د دې اوامرو په سرته رسولو او له دې نواهیو څخه د ځان ساتنې څخه په پیروی او محاسبه باندې مقید دی او دا د ژوند له مابعد سره اړیکه ده، له همدې امله په مسلمان باندې حتمي ده چې د اعمالو د سرته رسولو پر مهال له الله ﷻ سره اړیکه درک کړي، نو اعمال به د الله ﷻ له اوامرو او نواهیو سره سم ترسره کوي، همدا د روح او مادې د یو ځای کولو په معنی ده او د الله ﷻ د اوامرو او نواهیو له مخې عمل کول هغه موخه ده چې د الله ﷻ رضا او خوښي بلل کېږي. مقصوده موخه ورڅخه هغه ارزښت دی چې عمل یې رامنځ ته کوي.

نو له دې کبله د ټولني د ساتنې لپاره لوړې موخې د انسان په لاس نه شي جوړېدای، بلکې هغه د الله ﷻ اوامر او نواهي دي، هغه ثابتې موخې چې نه بدلون مومي او نه پرمختګ کوي، نو د انسان د نوعې، عقل، انساني کرامت، نفس، فردي ملکیت، دین، امن او دولت ساتنه، د ټولني د ساتنې لپاره لوړې موخې دي، چې بدلون او پرمختګ ورسره نشي یو ځای کېدای، چې د دې د ساتنې لپاره یې ډول-ډول عقوبات وضع کړي دي، پس د دغې ثابتو موخو د ساتنې لپاره یې حدود او عقوبات وټاکل، له همدې امله د دغه موخو ساتنه او عملي کول واجب وګڼل شول، ځکه دا د الله ﷻ اوامر او نواهي دي، نه د دې له امله چې دوی مادي ارزښتونه را منځ ته کوي. په همدې اساس مسلمان او اسلامي دولت خپل ټول اعمال د الله ﷻ د اوامرو او نواهیو سره سم ترسره کوي، ځکه دا هغه څه

دي چې د انسان ټولې چارې تنظيموي، او د الله ﷻ له اوامرو او نواهيو سره سم عمل کول، مسلمان ته اطمینان او ډاډ رامنځ ته کوي او له همدې ځایه سعادت د جسد اشباع او هغه ته د متاع ورکول نه دي، بلکې د الله ﷻ راضي کول دي.

اما عضوي اړتیاوې او غریزې هم اسلام په داسې شان سره تنظیم کړې دي، چې ټولې لوړې یې اشباع کوي، څه د معدې لوړه، د نوعې لوړه، روهي لوړه او یا دې ته ورته نورې لوړې. مگر داسې نه چې ځینې د ځینو نورو په حساب باندې مړې کړي، نه د ځینو په محرومیت او ځینو په مړښت او یا په ټولو دا ډول اطلاق، بلکې ټولې یې منظمې کړې دي او ټولې یې د یوه دقیق نظام له مخې مړې کړې دي، چې انسان ته یې رفاه او ډاډ ورکړي او د غریزو او حیواني درک له پلوه یې د انسان او حیوان تر منځ توپیر راوستی دی.

د دغه تنظیم د تضمین لپاره، اسلام ټولني د کُل په اعتبار ګوري نه د برخو او اجزاو په څېر، او فرد ته د دغه جماعت د یوه نه بېلېدونکي جز په اعتبار ګوري. مگر د هغه جزئیت له جماعت څخه داسې نه دی لکه د نې جزئیت په ټایر کې، بلکې انسان له کُل څخه یو جز دی، لکه چې لاس د جسم یو جز دی، له همدې امله اسلام فرد د جماعت د یوه جز په صفت معنی کړی دی، نه داسې فرد چې له ټولني څخه بېل وي، په داسې شان سره چې انسان د دغه ټولني په محافظت کې مرستندوی واقع شي، په عین وخت کې یې په جماعت کې بللی، نه د داسې کُل په څېر چې اجزا و نه لري، بلکې داسې کُل چې له اجزاو څخه جوړ شوی وي، لکه افراد چې دوی د جز په څېر د ساتنې لامل شي، رسول ﷺ فرمایلي دي:

«مَثَلُ الْقَائِمِ عَلَى حُدُودِ اللَّهِ وَالْوَاقِعِ فِيهَا كَمَثَلِ قَوْمٍ اسْتَهَمُوا عَلَى سَفِينَةٍ فَأَصَابَ بَعْضُهُمْ أَسَابٌ بَعْضُهُمْ أَعْلَاهَا وَبَعْضُهُمْ أَسْفَلَهَا، فَكَانَ الَّذِينَ فِي أَسْفَلِهَا إِذَا اسْتَقَوْا مِنَ الْمَاءِ مَرُّوا

عَلِيٍّ مِّنْ فَوْقَهُمْ، فَقَالُوا: لَوْ أَنَّا خَرَقْنَا فِي نَصِيبِنَا خَرْقًا وَلَمْ نُؤْذِ مَنْ فَوْقَنَا، فَإِن تَرَكُوهُمْ وَ مَا أَرَادُوا هَلَكُوا جَمِيعًا، وَإِن أَخَذُوا عَلِيَّ أَيْدِيَهُمْ نَجَوْا وَ نَجَّوْا جَمِيعًا.»

"د هغه چا بېلگه چې د الله حدود قايموي او د هغه چا چې په هغو کې واقع وي، په شان د هغه قوم دی چې په کښتۍ بانې پېچه واچوي، نو يو شمېر ته پورتنۍ برخه ورسپري او يو شمېر نورو ته ښکتنۍ برخه، او کله چې د لاندینۍ برخې افراد اوبه اخلي نو د پورتنۍ برخې له لارې تېرېږي، ځکه نو دوی وايي، که موږ په خپله برخه کې سوری وکړو (د اوبو اخیستلو لپاره) د پورتنۍ برخې افراد به هم له تکلیف څخه خلاص شي، نو که چېرې د دوی د دغه کار خنډ نه شول، نو ټول به هلاک شي او که یې له دغه عمل څخه منع کړل، دوی به هم له هلاکت څخه خلاص شي او نور ټول وگړي به هم له هلاکت څخه وژغورل شي."

همدغه د فرد او ټولني په اړه لید او نظر دی، چې مجتمع ته ځانگړی مفهوم وربښي، ځکه دا خلک د جماعت اجزا دي، اړینه ده چې دوی باید داسې افکار ولري ترڅو یو له بل سره یې وتړي، د هغو له مخې به ژوند کوي، دوی به واحد احساسات ولري، چې له هغو څخه به اغېزمن وي او د هغو له مخې به هڅول کېږي او دوی به واحد نظام ولري چې د ټولو د ژوند ستونزې یې ورحل کړي دي.

له همدې ځایه اجتماع یا ټولنه له انسان، افکارو، احساساتو او نظامونو څخه جوړه شوې ده. او انسان هم په ژوند کې په دغه افکارو، احساساتو او نظامونو باندې مقید دی. له همدې امله مسلمان د ژوند په هر څه کې په اسلام باندې مقید دی او ده لره مطلقې آزادي گانې نشته.

پس د مسلمان عقیده د اسلام په حدودو کې مقیده ده، نه مطلقه. له همدې امله ارتداد یې لویه گناه بلل کېږي، که چېرې له

ارتداد څخه وانه وړي، د قتل مستحق کېږي. شخصي ناحیه هم د اسلام په نظام پورې تړلې ده، له همدې امله زنا هغه گناه ده چې له مهربانۍ پرته، سره له تشهیره مجازات کېږي:

وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٠٢﴾

"ترڅو د دوی دواړو عذاب یوه ډله مومنان وويني." النور، ٢

همدارنگه د شرابو څښل یو لوی جرم دی چې څښونکي ته یې سزا ورکول کېږي، پر نورو خلکو تېری کول هم یو جرم دي، چې د جرم د نوعیت له مخې لکه قذف، قتل او دېته ورته نور جرمونه، بېلابېلې سزاگانې لري، اقتصادي ناحیه هم په شرع او هغو اسبابو پورې مقیده ده چې د هغه تملک یې فرد ته مباح گرځولی دی او د دغه فردي ملکیت په حقیقت سره شارع کولی شي چې هغه ته له هغه عین څخه د گټې اخیستلو اجازه ورکړي. له دغو قیدونو څخه وتل جرم بلل کېږي چې د نوعیت په توپیر سره توپیر مومي لکه غلا، غضب او دېته ورته نور. د دې لپاره اړینه ده چې دولت شتون ولري او دغه جماعت او فرد به ساتي، نظام به په ټولنه پلي کوي، او اړینه ده چې د قبولې کړې مبداء اغېز یې موجود وي، ترڅو خلک په خپله په طبیعي ډول نظام وساتي. له همدې امله مبداء هغه څه ده چې دوی ورپورې تړلي دي او ساتي یې او دولت یې پلي کوونکی دی. د دې لپاره سیادت د شرعي دی نه د دولت او امت، که سلطه د امت شي او مظهر یې په دولت کې وي، نو طریقه د تنفیذ یې نظام دی، چې دولت بلل کېږي، نو که اعتماد په فرد باندې له الله ﷻ څخه د مومن په تقوا باندې وو، ترڅو اسلامي احکام عملي کړي. نو دولت ته

اړینه ده چې هغه تشریح وکړي چې دولت یې عملي کوي او د مومن فرد لپاره باید داسې توجیه شي، ترڅو اسلام له الله ﷻ څخه په تقوا باندې عملي کړي. له همدې ځایه اسلام عقیده او نظامونه دي، د اسلام مبداء فکره او طریقه ده، چې د همدغې فکري له جنسه ده، نظام یې هم له همدغې عقیدې څخه سرچینه اخیستی ده، فرهنګ یې هم په ژوند کې ټاکلی چوکاټ لري. د دعوت په لېږدولو کې یې طریقه دا ده چې دولت یې باید عملي کړي، ترڅو فکري قیادت نړۍ ته ورسوي خو همدا د اسلامي نظام د فهم لپاره بنسټ شي او عمل ورباندې وکړي، عمل هم باید په ټولنه کې وي په داسې شان سره چې په اسلامي نظام باندې حکم وشي، اسلامي دعوت خپور کړي، ځکه د اسلامي نظام پلي کول په غیر مسلمانانو باندې د دعوت عملي طریقه ده، په تحقیق سره د دا ډول پلي کولو لوی اغېز د دغه لویې کرد چاپېره اسلامي نړۍ په رامنځ ته کولو کې موجود وو.

لنډه دا چې په نړۍ کې درې ایډیالوژۍ یا مبداء ګانې وجود لري: پانګوالي، اشتراکیت چې له هغه څخه کمونیزم او درېیمه یې اسلام ده، دغه هره ایډیالوژي ځانګړې عقیده لري، چې نظامونه یې ورڅخه جوړ شوي دي، دوی په ژوند کې د انسان د اعمالو لپاره مقياس او معیار لري، له ټولني څخه ځانګړی نظر او لید لوری او د نظام د تنفیذ لپاره ځانګړې طریقه لري.

اما د کمونیزم مبداء د عقیدې له پلوه داسې ده، چې ماده د اشیاءو اصل بولي، د دوی په نظر ټول شیان د مادې له پرمختګ او پراختیا څخه لاس ته راغلي دي. پانګوالي مبداء بیا وايي، چې باید دین له ژوند څخه جلا کړي، په پایله کې دین له دولت څخه بېلېږي، نو پانګوال د دې بحث اراده نه لري چې آیا خالق شته او که نه، بلکې دوی د دې بحث کوي چې خالق په ژوند کې هېڅ دخالت نه لري، برابره ده

که د هغه ذات په شتون اعتراف وکړي او که انکار، له همدې امله دوی ته د خالق د شتون منونکي او منکر په عقیده کې سره برابر دي، او هغه له ژوند څخه د دین بېلتون دی.

اما اسلام وايي چې الله ﷻ د دې وجود پیدا کونکي او خالق دی او همدغه الله ﷻ دی چې نبیان او رسولان یې له خپل دین سره بني انسان ته را استولي دي، او دی به د قیامت په ورځ له انسانونو سره د کړو وړو حساب کوي، نو له دې امله د دوی عقیده پر الله ﷻ، د هغه په پرېستو، کتابونو، رسولانو او د آخرت په ورځ او د قضا او قدر په خیر او شر چې د الله ﷻ له لوري دی په دغو ټولو باندې ایمان درلودل دي.

له عقیدې څخه د نظام او قانون د را ایستلو په هکله کمونیزم وايي، چې نظام د انتاج له وسایلو څخه باید اخیستل شي، ځکه په یوه غوڅوونکې مجتمع کې کېدای شي چې تېر وسیله د انتاج وي، له همدې څخه د غوڅولو نظام اخیستل کېږي او کله چې ټولنه د پانگوالۍ مرحلې ته پرمختګ وکړي نو آله یا ماشین وسیله د انتاج او تولید کېږي. له همدې څخه د پانگوالۍ نظام اخلي، نو د دوی نظام له مادي پرمختګ څخه اخیستل کېږي. اما د پانگوالۍ مبداء وايي کله چې انسان دین له ژوند څخه بیل کړ نو ورته اړینه ده چې د ځان لپاره د ژوند له ذات څخه نظام جوړ کړي، نو دوی نظام له هغه واقعیتونو څخه جوړوي چې د ځان لپاره یې وضع کړي دي. اما اسلام وايي چې الله ﷻ دوی ته په ژوند کې نظام برابر کړی، زموږ سید محمد ﷺ یې له دغه نظام سره رالېږلی دی او موږ ته یې رسولی دی، نو لازمه او واجب ده چې د هغه له مخې عمل وکړو، له همدې امله هغه ستونزه تدریس کوي او د حل لپاره یې له کتاب او سنتو څخه احکام استنباط کوي.

اما په ژوندانه کې د اعمالو د معیار او مقياس په هکله بیا کمونیزم وايي چې همدغه مادیت یعنې مادي نظام د ژوند معیار دی،

او څومره چې پرمختګ کوي هومره معيار هم ورسره پرمختګ کوي. پانګوالي مبداء بيا په ژوندانه کې د اعمالو معيار نفعيت بولي، چې د نوموړي نفعيت په وسيله اعمال اندازه کېږي او په همدې اساس عمل کوي. اسلام بيا په ژوندانه کې د اعمالو معيار حلال او حرام بولي، يعنې د الله ﷻ او امر او نواهي، چې په حلالو عمل کېدای شي او حرام پرېښودل کېږي، چې هېڅ تغيير او بدلون نه مني او نه په کې نفعيت کوم لاس لري، بلکه يوازې شريعت په کې حاکم ګرځول کېږي.

اما ټولني ته په کتو سره کمونيزم داسې انگيري چې ټولنه له ځمکې، توليدي وسايلو، طبيعت او انسان څخه د يوې عامې مجموعې په څېر جوړه شوې ده چې دا ټول بيا له يوه څيز څخه جوړ دي او هغه ماده ده، چې د طبيعت له پرمختګ سره انسان هم پرمختګ کوي، بيا ټوله ټولنه هم ورسره پرمخ ځي، له همدې امله ټولني مادي پرمختګ ته غاړه ږدي او انسان يوازې بايد تناقضات ومومي، چې دغه پرمختګ بېړنۍ کړي او کله چې مجتمع پرمختګ وکړي، د هغې په پرمختګ سره فرد هم پرمختګ کوي پس داسې له هغې سره دوران کوي لکه نټ په ټاير کې.

او پانګوالي مبداء وايي چې ټولنه له افرادو څخه جوړه شوې ده، کله چې د وګړي چارې تنظيم شي نو د ټولني چارې هم تنظيمېږي، نو له همدې امله اړينه ده چې يوازې فرد ته پام وکړي، پس دولت د فرد لپاره کار کوي، په همدې خاطر پانګوالي فردي مبداء ده.

خو اسلام د ټولني اساس عقیده بولي، چي افکار او احساسات له ځان سره لېږدوي، نظامونه ورڅخه سرچينه اخلي، نو دا مهال اسلامي افکار او احساسات رنگ پيدا کوي، په خلکو باندې اسلامي نظام پلي کېږي، اسلامي ټولنه جوړېږي، له همدې امله ټولنه يا مجتمع له انسان، افکارو، احساساتو او نظامونو څخه جوړه شوې ده. او انسان يوازې له بل انسان سره ټولی يا جماعت جوړوي، بلکې مجتمع يا ټولنه نشي جوړولای مگر په هغو افکارو سره چي انسان يې له ځان سره لېږدوي، په هغو احساساتو سره چي له انسان سره شته او په هغو نظامونو سره چي په هغه پلي کېږي، ځکه هغه څه چي د يوه انسان او بل انسان تر منځ اړيکه پيدا کوي هغه مصلحت دی، نو که په همدغه مصلحت سره افکار متحد شول او يا هم احساسات متحد شول نو رضا او غضب يې هم متحد کېږي، او که هغه نظام چي د دوی ستونزې ورحلوي سره متحد او يو شي، نو د يوه انسان له بل انسان سره اړيکه رامنځ ته شوه، او که افکار يې د مصلحت په اړه مختلف شول، يا يې احساساتو توپير پيدا کړ، نو رضا او غضب يې نشي سره متحد کېدای، او که په هغه نظام کې چي د دوی ستونزې ورحلوي، توپير رامنځ ته شو، د دوی تر منځ اړيکه نشي رامنځ ته کېدای، نو وروسته ټولنه نشي رامنځ ته کېدای، ځکه ټولنه له انسان، افکارو، احساساتو او نظامونو څخه جوړه شوې ده، چي د دوی تر منځ اړيکه او تړاو رامنځ ته کوي او جماعت يا ټولی په ټاکلي مجتمع يا ټولنه باندې بدلوي.

نو اوس که ټول خلک مسلمانان وي، خو هغه افکار چي له ځان سره يې لري پانگوالي او ډيموکراسي وي، او احساسات يې

روحي، كهنوتي او وطني وي، او هغه نظام چې پر دوی پلي كېږي پانگوالي او ډيموكراسي وي، نو دا ټولنه غير اسلامي ټولنه بلل كېږي، كه ډېری اهل يې مسلمانان هم وي.

اما كمونيستي مبداء يا ايډيولوژي د كمونيستي نظام د پلي كېدو له پلوه، يوازې دولت د لښكر په زور او د قانون په ځواك سره نظام پلي كوي، او له فرد او ټولني څخه چارې اخلي، چې دا نظام ته پرمختگ وركوي. او پانگوالي مبداء بيا دولت د آزاديو څارونكي او تياروونكي بولي، كله چې يو فرد د بل پر آزادي باندي تېرى وكړي، نو دولت د دغه تېري مخه نيسي، ځكه چې دولت د آزاديو د تضمين لپاره رامنځ ته شوى، خو كه يو فرد د بل پر آزادي تېرى ونه كړي، خو حقوق يې واخلي او يا يې وغولوي، ولي د هغه په خوښۍ سره، دې ته تېرى نه ويل كېږي، په دې كې دولت لاسوهنه نه كوي، نو له همدې امله دولت د آزاديو د تضمين لپاره موجود دى.

خو اسلام بيا وايي، چې نظام به مومن فرد د خپل ايمان او له الله ﷻ څخه د تقوي له مخې نافذوي، او دولت به يې د ټولي يا جماعت د عدالت په شعور سره پلي كوي، امت به له حاكم سره د امر بالمعروف او نهى عن المنكر په واسطه مرسته كوي، او د دولت په ځواك او سلطه سره به نظام نافذوي. دولت د جماعت او ټولي امور سنبالوي او د فرد چارې تر هغه نه سنبالوي، ترڅو چې هغه يې له سرپرستۍ څخه عاجز نشي، نظام د تل لپاره پرمختگ نه كوي. او كله چې د اجتهادونو پايلې ډېرې شي نو دولت د شرعي احكامو د تبني صلاحيت لري.

د اسلام د مبداء فكري قيادت د انسان له فطرت سره سم دی، هغه په ژوروالي سره آسانه او د عملي کېدو وړ دی، څنگه چې انسان ورته خپل زړه او عقل پرانيزي، څنگه چې دا ومنې چې په اسلام باندې بايد پوه شي، ترڅو د باريکيو په پوهېدو کې يې په مينه او تقدير سره ژور شي، ځکه تدین په انسان کې فطري دی، او هر انسان په فطرت سره متدين دی، او نه توانېږي چې د هر ځواک په واسطه له ده څخه دا فطرت واخيستل شي، ځکه هغه د يو انسان په بنسټ کې نغبتی. پس انسان په خپل طبيعت کې احساسوي چې دا ناقص دی، او دلته تر دې بشپړ ځواک هم شته، او دغه ځواک د تقدیس وړ دی، تدین د مدبر خالق لپاره د اړتيا احساس دی، هغه هم د انسان په تکوین کې د طبيعي عجز څخه رامنځ ته کېدونکی دی، هغه ثابت غريزه ده چې ټاکلې مرجع لري او هغه تقدیس دی، له همدې امله انسانیت په ټولو عصرونو کې متدين وو او د يو څه عبادت به يې کاوه، د انسان، افلاکو، ډبرو، حيوان، اور او دېته ورته څيزونو عبادت به يې کاوه. کله چې اسلام له خپلې عقيدې سره يو ځای راغی، د دې لپاره چې انسانیت د مخلوقاتو له عبادت څخه د هغه الله ﷻ د عبادت لوري ته وباسي چې هر څه يې پيدا کړي دي. او کله چې مادي مبداء ظهور وکړ او د الله ﷻ له وجود او روح څخه يې انکار کاوه، و نه توانېده چې دغه طبيعي تدین له منځه يوسي، بلکې د انسان تصور يې تر دې نور هم ځواکمن کړ، تقدیس يې هم همدغه ځواک ته ور کډه کړ، دا ټول يې د ځواک تصور ته په مبداء او د هغې لېږد ته ور ولېږدول، د هغه تقدیس يې يوازې دغه دواړو ته ورکړ، لکه چې شاته ګرځېدلي وي، او د خلکو تقدیس يې

د الله ﷻ له عبادت څخه د بنده گانو عبادت ته ور نقل کړې، د الله ﷻ د آيتونو تقدیس يې د مخلوقاتو کلام ته ورکړې، نو دا ډول رجعت په دې کې وو. خو بيا هم ونه توانېدل چې د تدین فطرت له منځه یوسي، بلکې په غلطۍ سره يې په رجعي ډول وگرځاوه. له همدې امله د دوی فکري قيادت د انسان له طبيعت سره مخالف و او قيادت يې سلبې وو. له همدې ځايه د سوسياليزم فکري قيادت له فطري پلوه وروسته پاتې کېدونکی وو، بلکې دوی ورته په معده باندې حل کول، د وړو، ډار شوو او متضررو پام يې ځان ته اړولو، وروسته پاتې کېدونکو، په ژوند کې ناکامو، کينه کینو او د شاذو عقولونو خاوندانو ورباندې تمسک کولو، آن تر دې چې ورته ويل کېدل به چې دوی د فکر خاوندان دي، کله چې دوی د ديالیکتي نظريې په اړه خبرې او بحث کوي، هغه ديالیکتي نظريه چې داسې يو څه يې رامنځ ته کړل چې فساد او بطلان يې په عقل او حس دواړو مشاهده کېده. او د ځواک او قوت په واسطه يې خلک خپلې مبداء ته تابع کول، له همدې امله يې تنگي، غوسه او غم را منځ ته کړ او داسې پاڅونونه او حرکتونه را پيدا شول، چې تخريب او پرېشاني يې تر ټولو مهم وسايل وو.

همدا راز د پانگوالي مبداء فکري قيادت د انسان د فطرت مخالف دی چې هغه فطرت تدین دی، ځکه د تدین فطرت په تقدیس او په ژوند کې د انسان د اعمالو په تدبیر کې رابنکارېږي، ځکه انسان چې کله دغه تدبیر کوي نو تناقض او اختلاف په کې له ورايه بنکارېږي او دا يې د عجز نښه ده. له همدې امله دا اړينه چې دین بايد د انسان په ژوند کې د هغه د اعمالو مدبر وي. نو له ژوند څخه

د دين ليرې كول د انساني فطرت خلاف عمل دی. ځکه په ژوند کې د دين معنى دا نه ده، چې دنيوي اعمال عبادات وگرځوي، بلکې په ژوند کې د دين معنى دا ده چې د الله ﷻ له خوا امر شوی نظام هغه نظام دی چې انسان يې خپلې ورځنۍ ستونزې ورباندې اوارې کړي. دا نظام له هغه عقيدې څخه راوتلی چې د انسان د فطرت لپاره مقرر شوی، نو له هغه څخه ليرې كول او د داسې نظام اخیستل چې له داسې عقيدې څخه راوتلی وي چې د تدین له غريزې سره سمون نه مومي او د انسان د فطرت مخالف دی. له همدې امله د پانګوالۍ فکري قيادت له فطري پلوه ناکام او وروسته پاتې کوونکی دی، ځکه هغه د دين او ژوند په بيلتون او له ژوند څخه د تدین په ليرې والي سره يو سلبي قيادت دی او دغه مسئله يې د الله ﷻ د امر کرل شوي نظام د انساني ستونزو له معالجې څخه په ليرې والي سره فردي موضوع گرځولي ده.

او اسلامي فکري قيادت له دې امله چې عقل يې په الله ﷻ باندې د ايمان راوړلو لپاره اساس گرځولی دی، يو اېجابي قيادت دی، کله چې په کون، انسان او ژوند کې نظر واچول شي په جزم او قاطعيت سره د الله ﷻ وجود ته رسېږي چې دا ټول مخلوقات يې پيدا کړي دي، انسان ته دا ټاکي چې په خپل فطرت د هغه له مطلق کمال څخه بحث کوي، هغسې مطلق کمال چې نه په انسان، کون او ژوند کې را منځ ته کېدای شي، بلکې عقل يې هغه ته لارښود کېږي، نو دا درک کوي او ايمان ورباندې راوړي.

اما کمونيستي فکري قيادت پر ماديت باندې ولاړ دی، نه پر عقل، که دوی ته عقل ورسېږي، نو له فکر څخه وړاندې د مادې

د شتون په ويلو او د هرڅيز لپاره د مادې په اصل گرځولو سره، مادي دی. اما پانگوالي فکري قيادت پر هغه منځني حل باندې ولاړ دی چې دوی ته له يوې پرلپسې نزاع او کشمکش څخه کوم چې څو پيړۍ د کليسا د خلکو او د فکر د خاوندانو تر منځ دوام درلود، رامنځ ته شوی او پایله يې دا وه چې دين له دولت څخه بېل کړي.

له دې امله پانگوالي او کمونيستي فکري قيادتونه شنل دي، چې دواړه له فطرت سره متناقض دي او پر عقل باندې نه دي ولاړ.

لنډه دا چې، يوازې اسلامي فکري قيادت سم او صحيح قيادت دی، او نور ټول فاسد او بې معنی قيادتونه دي، ځکه چې اسلامي فکري قيادت پر عقل باندې ولاړ دی، حال دا چې نور فکري قيادتونه پر عقل نه دي ولاړ، او دا هغه فکري قيادت دی چې د انسان له فطرت سره موافق دی، په ځواب کې يې ويل کېږي چې نور فکري قيادتونه له انساني فطرت سره مخالف دي. دا ځکه چې: کمونيستي فکري قيادت پر عقل نه بلکې پر ماديت ولاړ دی، ځکه چې وايي ماده له فکر څخه منځکې کوي، په دې معني چې له عقل څخه هم منځکينې ده، له همدې امله کله چې ماده په دماغ باندې انعکاس کوي، نو فکر را منځ ته کوي، نو په هغه څه کې انسان فکر کوي چې پر مغز يې انعکاس کړی وي. اما په دماغ باندې د مادې له انعکاس څخه وړاندې فکر نشي رامنځ ته کېدای، له همدې امله هر څيز پر ماده ولاړ دی، نو د کمونيزم د عقيدې اساس يعنې کمونيستي فکري قيادت مادي دی نه فکر.

خو دا خبره د دوو لاملونو له امله ناسمه ده: لومړی دا چې د مادې او دماغ تر منځ هېڅ ډول انعکاس نشي رامنځ ته کېدای، نه

دماغ پر ماده باندې منعکس کېږي او نه ماده پر دماغ باندې، ځکه چې په يو څيز باندې انعکاس، په هغه کې د انعکاس د قابليت شتون ته اړتيا لري، لکه هېنداره، چې نوموړي پر هغې باندې د انعکاس قابليت ته اړتيا لري، چې دا نه په دماغ او نه په مادي واقعيت کې وجود لري، ځکه چې د مادې او دماغ تر منځ مطلق انعکاس نه رامنځ ته کېږي، ځکه ماده پر دماغ باندې انعکاس نه کوي او نه ورته ورلېږدېږي، بلکې احساس پر ماده باندې دماغ ته د حواسو په واسطه انتقالېږي، نه د دماغ انعکاس پر ماده باندې او دا د مادې حس کول دي، په دې کې د حواسو له مخې د عين او غير تر منځ توپير نشته، نو له لمس کولو، بويولو، خوند څکلو، اورېدلو څخه داسې احساس رامنځ ته کېږي لکه له ليدلو څخه چې رامنځ ته کېږي. دلته ځکه دا له څيزونو څخه لاسته راځي، نه د مادې له انعکاس څخه پر دماغ باندې، دا د څيزونو احساس کول دي. نو انسان د پنځه گونو حواسو په واسطه څيزونه حس کوي، بلکې پر دماغ باندې يې څيزونه انعکاس نه کوي.

دويم دا چې يوازې له حس څخه فکر منځ ته نه راځي، بلکې يوازې حس ورڅخه منځ ته راځي، يعنې د واقعيت احساس، يا احساس له بل احساس سره زياتېږي، يا ميليون احساسات سره يو ځای شي، څومره چې د احساس د ډولونو شمېر زيات شي، له هغو څخه يوازې احساس لاس ته راځي، مطلق فکر ورڅخه لاسته نشي راتلاي، بلکې اړينه ده چې پخواني معلومات ولسي، ترڅو د هغو په واسطه حس شوی واقعيت تفسير شي، تر دې چې فکر ورڅخه منځ ته راشي. که موږ اوسنی انسان واخلو او سرياني کتاب

ورکړو، که د سرياني په اړه ورسره هېڅ معلومات نه وي، حس يې په کتاب باندې واقع کېږي، په ليدلو او لمس کولو سره، دا حس هم ميليون ځله تکراروو، نو له دې څخه د دې هېڅ امکان نشته چې يوه کلمه ورڅخه درک وکړو، تر دې چې د سرياني ژبې په اړه معلومات ورکړل شي، کله يې چې د سرياني ژبې په اړه معلومات وموندل، همدا مهال فکر کول پيلوي او درک کوي يې. همدا راز که موږ هغه ماشوم چې احساس ورسره شته خو هېڅ معلومات نه لري را واخلو، له مخې سره يې يوه-يوه ټوټه طلا، مس او ډبره کېږدو، ټول احساسات يې د دغه اشياوو په حس کې شريک کړو، نو د دې هېڅ امکان نشته چې درک يې کړي، هر څومره که دغه احساسات متنوع او تکرار هم شي. مگر کله چې په دې اړه معلومات ورکړل شي او حس يې کړي، نو له معلوماتو څخه په گټه اخيستنې سره يې درک کوي. که دغه طفل لوی شي، شل کلنۍ ته ورسېږي او هېڅ معلومات تر لاسه نه کړي، نو دی داسې پاتې کېږي لکه کوم چې په لومړۍ ورځ وو، يوازې څيزونه يې احساس کول، نو که هر څومره يې دماغ هم لوی شي درک کولای يې نه شي، ځکه هغه څه چې درک ته يې تياروي دماغ نه دی، بلکې پخواني معلومات دي سره له دماغه او سره له هغه واقعيتو کوم چې يې حس کوي، چې دا د عقلي ادراک له مخې دي. اما د شعوري ادراک له مخې بيا له غريزو او عضوي اړتياوو څخه منځ ته راځي، کوم چې حيوان يې هم درک کولای شي، دا انسان درک له انسان سره هم منځ ته راځي، نو د منې او ډبرې د ورکړې له تکرار څخه جوتېږي، چې مينه خوړل کېږي او ډبره نه خوړل کېږي، لکه چې خر پوهېږي چې وربشې

خوړل کېږي او خاورې نه خوړل کېږي، بلکې دغه توپير او تمیز نه فکر دی او نه ادراک، بلکې دا د غريزو او عضوي اړتياوو ځواب او اشباع دی او دا د انسان په څېر له حيوان سره هم شته، له همدې امله امکان نه لري چې تر هغې دې فکر رامنځ ته شي، ترڅو چې د واقعیت د احساس په اړه پخواني معلومات د حواسو په واسطه په دماغ کې رامنځ ته نشي.

نو پر ده ده، چې عقل، فکر او ادراک د حواسو په واسطه دماغ ته د واقعیت د حس انتقال دی او د پخوانيو معلوماتو شتون دی چې د هغه په واسطه هغه واقعیت تفسیر کېدای شي.

پر همدې اساس کمونيستي فکري قيادت ناسم او فاسد دی، ځکه پر عقل نه دی ولاړ، لکه چې د دوی په وړاندې د عقل او فکر معنی فاسده ده.

همدا راز د پانګوالي فکري قيادت په منځني حل باندې ولاړ دی کوم چې د کلیسا د مسوولينو او مفکرينو تر منځ را منځ ته شوی دی، دا د دوی تر منځ له خونړيو مبارزو څخه وروسته چې څو پېړۍ يې د رجال دين او مفکرينو تر منځ دوام وکړ، يوه منځني حل ته ورسېدل، چې دين يې له ژوند څخه بېل کړ، يعنې د دين په شتون يې ضمني اعتراف وکړ او له ژوند څخه يې بېل کړ، له همدې امله دا فکري قيادت پر عقل نه دی ولاړ، بلکې دا يو راضي کوونکی حل يا منځنی حل دی.

له همدې امله د منځني حل فکره له دوی سره د يوه اصل او بنسټ په څير مومو، دوی د منځني حل په واسطه د حق او باطل، ايمان او کفر، نور او ظلمت تر منځ نژدې والی راولي، سره له دې

چې منځنی حل هېڅ شتون نه لري، ځکه چې مسئله دا ده چې یا به حق وي او یا باطل، یا ایمان او یا کفر، یا نور او یا تیاری، مگر هغه منځنی حل چې خپلې عقیدې یې ورباندې ولاړې دي، فکري قیادت یې ورباندې ولاړ دی، دوی یې له حق، ایمان او نور څخه لیرې کړي دي، له همدې امله یې فکري قیادت فاسد دی ځکه چې پر عقل نه دی ولاړ.

اما اسلامي فکري قیادت پر عقل باندې ولاړ دی، ځکه چې په مسلمان باندې فرض کوي چې د الله ﷻ په وجود، د محمد ﷺ په نبوت او په قرآن کریم باندې د عقل له مخې ایمان راوړي. او په مغیباتو باندې ایمان ورباندې فرض کوي، ځکه چې دا له هغه څه څخه منع ته راځي چې شتون یې په عقل ثابت شوی دی، لکه قرآن او متواتر حدیث، ځکه نو دا فکري قیادت پر عقل ولاړ دی.

دا له عقلي پلوه وو، له فطري پلوه هم اسلامي فکري قیادت له انساني فطرت سره موافق دی، ځکه چې دوی د دین په شتون باندې ایمان لري، په ژوند کې یې اړین او واجبي بولي او د الله ﷻ د اوامرو او نواهیو له مخې ژوند کوي. تدین فطري دی ځکه دا له غریزو څخه یوه غریزه ده، چې ځانگړې رجوع لري او هغه هم تقدیس او سپېڅلتیا ده، او د دې رجوع له نورو غریزو څخه توپیر لري، ځکه دا یوه طبیعي رجوع ده د ټاکلې غریزې لپاره، له همدې ځایه په دین باندې ایمان رامنځ ته کېږي او دا اړینه کېږي چې په ژوند کې د انسان اعمال د الله ﷻ له اوامرو او نواهیو سره سم ترسره شي، چې دا هم غریزې دي او له فطرت سره موافق دي، له همدې امله انسان ته ځواب ورکوي.

او دا د کمونيسټي او پانگوالي فکري قيادتونو پر خلاف ده ځکه دا دواړه فکري قيادتونه له فطرت سره مخالف دي، او کمونيسټي فکري قيادت په مطلق ډول د دين له شتون څخه انکار کوي، څوک چې ورباندې اعتراف کوي له هغه سره جگړه کوي، نو دا له فطرت سره په ټکر کې ده. پانگوالي فکري قيادت بيا نه په دين اعتراف کوي او نه ورڅخه انکار کوي، نه له دين څخه انکار او په هغه باندې اعتراف د دوی د بحث موضوع ده، بلکې دا وايي چې دين بايد له ژوند څخه بېل وي، دوی اراده لري چې ژوند بايد محضې گټه وي چې دين په کې هېڅ رول ونه لري او دا له فطرت سره په ټکر او له فطرت څخه ليرې دی. له همدې امله له انساني فطرت سره متناقضه ده.

له همدې ځايه يوازې اسلامي فکري قيادت وړ دی، ځکه چې له انساني فطرت او عقل سره سمون لري او له دغه پرته نور ټول باطل دي. له همدې ځايه يوازې اسلامي فکري قيادت سم او يوازې همدا بريالی هم دی.

اوس يوه مسئله پاتې شوه، چې آیا مسلمانانو اسلام عملي کړی دی؟ يا دوی اسلامي عقیده منلې وه، خو نور احکام او نظامونه يې پلي کړي دي؟! دې ته ځواب دا دی چې مسلمانانو يوازې اسلام په ټولو عصرونو کې پلي کړ، له هغې چې رسول ﷺ مدينې ته ورسېد، تر ۱۳۳۶ هـ يا ۱۹۱۸ م کال پورې چې د اسلامي دولت آخر د استعمار په لاس سقوط وکړ او دا تطبيق شامل او هر اړخيز وو آن تر دې چې په دغه تطبيق کې د برياليتوب تر وروستيو حدودو پورې ورسېدل.

دا چې مسلمانانو اسلام عملاً پلي کړ، حال دا چې نظام دولت پلي کوي او په دولت کې دوه کسان د نظام پلي کوونکي وي، لومړی يې قاضي وي، چې د خلکو تر منځ دښمنۍ فيصله کوي او دويم حاکم وي چې د خلکو تر منځ حکم کوي. کوم چې قاضي وي، په تواتر سره دا نقل شوې، چې قاضيان د رسول الله ﷺ له زماني راهيسې په استانبول کې د خلافت تر پايه پورې د خلکو تر منځ د شخړو او دښمنيو فيصلې د شرعي شريفې د احکامو له مخې د ژوند په ټولو برخو کې کړې دي، برابره ده، هغه که يوازې د مسلمانانو تر منځ وو او که د مسلمانانو او نامسلمانانو خلکو تر منځ. او هغه محکمه چې د خلکو تر منځ به يې ټولې دښمنۍ له حقوقو، جزاء، شخصي احوالو او نورو برخو کې فيصله کول، يوه محکمه وه چې يوازې په اسلامي شرع باندې يې حکم کولو. هېڅوک داسې روايت نه لري، چې هېڅ کومه قضيه يې دې د اسلامي شريعت له احکامو پرته فيصله شوې وي او يا داسې محکمه چې په اسلامي خاورو کې يې دې له اسلام پرته حکم کړی وي، مخکې له دې چې محکمې د استعمار له اغېز څخه په شرعي او نظامي محکمو باندې و وېشل شوې. پر دې تر ټولو نېردي او ستر دليل د شرعي محکمو سجلونه دي چې په پخوانيو ښارونو کې محفوظ دي، لکه په قدس، بغداد، دمشق، مصر، استانبول او نورو ښارونو کې، دا يو يقيني دليل دی، چې يوازې اسلامي شريعت به قاضيانو پلي کاوه.

ان تر دې چې غیر مسلمانانو، يهودي او نصاراوو به اسلامي فقه لوسته او تالیفات به يې په کې کول، لکه سليم الباز د مجلې شارح او نور هغه چې په اسلامي فقه کې يې په وروستيو عصرونو تالیفات کړي دي. اما کوم قوانين چې ور دننه شول، هغه د علماوو د فتواگانو سره سم داخل شول، چې د اسلام له احکامو سره مخالفت نه لري، چې په همدې اساس په ۱۲۷۵ هـ — ۱۸۵۷م کال کې عثماني جزايي قانون، او په ۱۲۷۶ هـ — کال چې له ۱۸۵۸م

کال سره سمون لري د حقوق او سوداګرۍ قانونونه وړ داخل شول. بيا په ۱۲۸۸ هـ — ۱۸۷۰ م کې محکمې دوه ډوله شوې، شرعي او نظامي محکمې او هرې يوې ته ځانګړي نظامونه جوړ کړای شول، بيا په ۱۲۹۵ هـ — ۱۸۷۷ م کې د نظامي محکمو د جوړښت لايحه جوړه شوه. بيا په ۱۲۹۶ هـ — کې د حقوقي او جزايي محکمو د اصولو قانون وضع شو. کله چې داسې علما ونه موندل شول چې دولت ته د مدني قانون د ادخال جواز ورکړي نو مجله يې د معاملاتو قانون وضع کړ او مدني قانون يې ليرې کړ او دا په ۱۲۸۶ هـ کې ترسره شول. پس دا ټول قوانين داسې وضع شول لکه هغه احکام چې اسلام ورته اجازه ورکوي او د عمل لپاره وضع نه شول، مګر کله يې چې د هغه د اجازې لپاره فتوا واخيسته، وروسته له هغې چې شيخ الاسلام ورته اجازه ورکړه، لکه چې له صادر شوو نښو څخه څرګند شول. که څه هم استعمار له ۱۹۱۸ م کال يعني له هغه وخت راهيسې چې ځينې خاورې يې لاندې کړې، په حقوقي او جزايي مسایلو کې يې په شريعت باندې فيصلې نه کولې، خو بيا هم هغه دولتونه چې که څه هم د استعمار زور پرې اغېز کړی و، خو چې لښکرې يې نه وې وړ داخلې شوې، لکه حجاز، نجد، يمن او افغانستان، تر نژدې وخته پورې په اسلامي فقه فيصلې کېدې، که څه هم اوسمهال په دې هېوادونو کې حکام اسلام نه پلي کوي، خو سره له دې مور وینو چې اسلام په قضايي سيستم کې پلي شوی، د اسلامي دولت په ټولو عصرونو کې بل څه نه دي پلي شوي.

اما د حاکم له پلوه د اسلام پلي کول په پنځو ځايونو (د ټولني په اړوندو شرعي احکامو، په اقتصاد، تعليم، بهرني سياست او د حکومت په نظام کې) تمثيلېدای شي. په اسلامي دولت کې دا پنځه واړه څيزونه پلي شوي دي. او پاتې شو د بنځو او نارينه وو اجتماعي نظام او د دوی تر منځ علاقه او قانون، نو دا خو تر اوسه د استعمار او کفریه قوانينو په وجود کې هم اسلامي دي او بل شی نه دي پلي شوي.

اما ټولنيز نظام، چې د بنځې او نر تر منځ اړیکې ټاکي او نور ټول هغه څه چې په دغه اړیکه باندې مرتب دي، يعنې د شخصيت احوال، نو دا ټول لا تر اوسه پلي کېږي، سره له دې چې استعمار او د کفر حکم هم شتون لري، آن تر ننه پورې له اسلامي اجتماعي نظام پرته بل څه نه دي پلي شوي. اما اقتصادي نظام په دوو برخو کې تمثيلېږي: لومړی له عامو وگړو څخه د خلکو د ستونزو د حل په موخه د مال اخیستلو کیفیت، دویم د هماغه مال وپشل دي. د اخیستلو کیفیت يې دا دی، چې زکات له مالونو، ځمکو، څارويو څخه د عبادت په اعتبار اخیستل کېږي او يوازې په هغه اتو ډلو باندې وپشل کېږي، کوم چې په قرآن کریم کې يې يادونه شوې ده او د دولت په چارو کې هېڅ نه لگول کېږي، مگر د شريعت له حکم سره سم د دولت او امت د چارو د پرمختگ لپاره مالونه اخیستل کېږي، نو په ځمکه خراج، له غير مسلمانانو څخه جزيه او د بهرنی او کورنی سوداگری- له سوداگرو څخه گمرکي محصولونه هم اخیستل کېږي، هېڅ مال پرته له اسلامي شريعت څخه نه تر لاسه کېږي. اما د مال وپش د عاجز لپاره په نفقه، د بې عقل او مبذر لپاره

په گوښه کولو او همدارنگه به هغوی ته وصي ټاکل کېږي، دوی به په هر ښار کې په ځایونو کې اوسېدل، د حج په لاره کې، د فقیر، مسکین او مسافر لپاره د ډوډۍ ورکول، د دغو ټولو آثارو لا تر اوسه د مسلمانانو د ښارونو په مورانو کې تر سترگو کېږي. په یوه جمله کې چې د مال وېش د اسلامي شریعت له مخې ترسره کېده او هېڅ د بل څه له مخې نه وېشل کېده او هغه څه چې په دې برخه کې تقصیر لیدل شوی، هغه هم د شریعت پرېښودل او ناوړه تطبیق دی نه هم د شریعت نه پلي کول.

اما د تعلیم سیاست هم د اسلام پر اساس ترسره کېده، د تعلیم په منهجونو کې اسلامي ثقافت بنسټ او اساس وو، د پرديو ثقافت به ترکومه ځایه چې د اسلام خلاف وو نه اخیستل کېده. اما د مدارسو د خلاصون په برخه کې چې کوم تقصیر تر سترگو کېده، هغه هم د عثمانی خلافت په وروستیو کې و، چې په ټولو اسلامي خاورو کې یو ډول و، چې د فکري انحطاط لامل شوې، چې پایله یې نن ته رسېږي. اما په نورو عصرونو کې دا په نړۍ کې مشهوره وه، چې یوازې اسلامي خاورې د علماوو او متعلمینو په سترگو کې وې، د قرطبي، بغداد، دمشق، سکندریې او قاهرې پوهنتونونو په نړۍ کې د تعلیم په خپرېدا کې لوی اغیز درلود.

په خارجي سیاست کې هم دولت پر اسلامي بنسټ ولاړ و، پس اسلامي دولت له نورو دولتونو سره خپلې اړیکې د اسلام په اساس ټینګولې، ټولو هېوادونو هم هغه ته د یوه اسلامي دولت په سترګه کتل، بهرنۍ اړیکې یې ټولې د اسلام او مسلمانانو د مصلحت پر اساس د دې له مخې چې دوی مسلمانان یادېدل ټینګولې، د

اسلامي دولت بهرنی سیاست، اسلامي سیاست و و چي په نړۍ کې يې نړيوال شهرت موندلی وو، چي په دليل باندې ثابت دی. اما د حکومت د نظام په اړه، هغه په اتو ادارو يا جهازونو باندې ولاړ و:

خليفه د دولت رييس، تفويضي مرستيال، تنفيذي مرستيال، د جهاد امير، واليان، قضاء، دولتي مصالح، د امت مجلس، دا ټول جهازونه موجود وو، په مسلمانانو باندې هېڅ داسې دوره نه ده تېره شوې چې دوی خليفه نه درلود، مگر وروسته له هغه چې کافر استعمارگر مصطفي کمال په کرغېرنو لاسونو باندې په ۱۳۴۲ هـ ۱۹۲۴ م کال کې خلافت ړنگ شو. خو له دې مخکې د مسلمانانو خليفه په دايمي ډول موجود و، يو خليفه تر هغې نه تلو ترڅو به يې چې پر ځای بل نه وو راغلی، آن د مسلمانانو د ضعف په عصرونو کې هم مسلمانانو خليفه درلود.

کله به چې خليفه رامنځ ته شو، نو هلته به اسلامي دولت هم رامنځ ته کېده، ځکه چې اسلامي دولت په خپله خليفه دی، او د خليفه مرستيالان هم په ټولو عصرونو کې موجود وو، دوی به په حکم او تنفيذ کې د خليفه مرستيالان وو، مگر دوی وزيران نه وو، سره د دې چې د عباسي خلافت په وخت کې دوی ته وزيران ويل کېدل، خو په حقيقت کې دوی هم معاونين او مرستيالان وو، دوی د اوسني ديموکرات نظام په څېر د وزارت هېڅ ډول صفت نه درلود، بلکې د خليفه له خوا يې په حکم او تنفيذ کې د هغه په تفويض سره مرستيالي کوله، خو واک او واگې به ټول له خليفه سره وو. اما واليان، قاضيان او د دولت د مصالحو شتون ثابت دی. کله به چې

کفارو کوم هېواد ونيو، نو چارې به بيا بل ډول شوې، په ټولو چارو کې به يې واليان، قاضيان، دولت مصالح او دولت لوړپوړي کسان وو، چې دا هېڅ دليل ته اړتيا نه لري. اما د جهاد امير به د اسلامي پوځ چارې سنبالولې، هغه هم په دې اعتبار سره چې دا يو اسلامي لښکر دی او تل به يې په ذهن کې دې خبرې ځای نيولی و، چې اسلامي پوځ هېڅکله هم ماتې نه خوري. اما د امت د مجلس کړنو ته له راشده خلفاوو څخه وروسته دومره پاملرنه و نه شوه، لامل يې دا دی چې دا د حکم له جهازونو او د قواعدو څخه دي، پس شورا په راعي باندې د رعيت حق دی، که يې دا چاره سرته ونه رسوله نو تقصير يې وکړ، مگر حکم بيا هم اسلامي دی. ځکه شورا د نظر د اخیستلو لپاره نه د حکم کولو لپاره، چې دا د ډيموکراسۍ د پارلمانونو د وکيلانو پر خلاف ده، ځکه دوی د ولس واک تمثيولي، کوم چې د پانگوالۍ په حکومتي نظام کې بنسټيزه قاعده ده، سره له دې چې په اسلام کې سيادت د شرعې دی. له دې څخه جوتېږي چې حکومتي نظام هم د اسلام له مخې پلي شوی.

همدارنگه د خليفه د بيعت د مسئلې په هکله، په قطعي ډول په خلافت کې وراثت نشته، يعنې وراثت په دولت کې مقرر حکم نه شي کېدای، چې حکم تر لاسه کړي، يعنې د دولت رياست په وراثي ډول واخلي، لکه څنگه چې نن په شاهي نظام کې اخیستل کېږي او په دولت کې مقرر حکم دا وو چې د حکم د تر لاسه کولو لپاره بيعت دی، چې په ځينو عصرونو کې به له مسلمانانو څخه اخیستل کېده، لږ څه وروسته د اهل حل و عقد په واسطه بيعت کېده او په وروستۍ (انحطاط) دوره کې د شيخ الاسلام په واسطه ترسره کېده.

کوم چې بيعت د اسلامي دولت په ټولو عصورو کې عملي شوی، ځکه چې هېڅ خليفه نه دی منصوب شوی مگر د بيعت په واسطه، پرته له بيعت څخه په مطلق وراثت سره هم نه دی نصب شوی، هېڅ داسې روايت او پېښه نشته چې خليفه له بيعت پرته په وراثت سره ټاکل شوی وي. پرته له دې چې د بيعت اخیستنه په ناوړه طريقه سرته رسېدلې، يعنې خليفه به له خلکو څخه په خپل ژوند کې د خپل زوی، ورور، د کاکا زوی او يا د کورنۍ بل غړي ته بيعت اخیست، چې د خليفه له وفات وروسته به خليفه کېده، چې د وراثت او وليعهدۍ نه بلکې د بيعت د پلي کولو ناوړه ډول و. لکه څنگه چې په ډيموکراسۍ کې د پارلماني ټاکنو د نظام ناوړه تطبيق، انتصاب نه بلکې ټاکنې نومول کېږي، سره د دې چې که په ټاکنو کې هغه کسان هم بريالي شي چې حکومت يې اراده لري، له همدې امله په دې ټولو کې موږ وينو چې اسلامي نظام په عملي ډول پلي شوی دی او د اسلامي دولت په ټولو عصرونو کې له اسلام پرته بل څه نه دي پلي شوي.

اما د دغه مشرۍ برياليتوب عملي وو، يعنې برياليتوب يې بې بېلگې و، چې دوه دليلونه لري:

لومړی دا چې اسلامي فکري قيادت عربي ټولنه د وروسته پاتې والي، کورني تعصب، د تياره جهل له تيارو څخه د يوې فکري بيدارۍ په لور ولېږدوله، چې د اسلام په نور سره ځلېده، چې رڼا يې له عربو څخه کمې نه کوله، بلکې په ټوله نړۍ کې عامه شوه. نو مسلمانان د ځمکې په کره کې تيت شول او اسلام يې نړۍ ته ولېږدوه او په فارس، عراق، شام، مصر او شمالي افريقا باندې يې

حکومت وکړې. چې دغه هر ولس له نورو قومونو څخه ځانگړي قومیتونه درلودل، ځانگړې ژبې یې درلودې، فارسي قومیت په فارس کې په شام کې له رومي قومیت سره توپیر درلود، همدا راز قبضي قومیت په مصر کې د شمالي افریقا له بربري قومیت سره توپیر درلود، د دوی دودونه، تقلیدونه او دینونه ټول سره متفاوت وو. کله چې د اسلامي حکومت ترسیوري لاندې راغلل، په اسلام باندې پوه شول، آن تر هغه چې په اسلام باندې ټول مشرف شول، ټول یو امت وگرځېدل، هغه اسلامي امت دی. له همدې امله د اسلامي فکري قیادت بریالیتوب د دغه ولسونو او قومونو په وینتابه کې بې بېلگې وو، سره له دې چې د مواصلاټو وسیله یې اوښه او اوښ و او د خپراوي وسایل یې ژبه او قلم و.

اما فتح د ځواک او زور په واسطه د ځواک او زور ماتول او لیرې کول، د مادي موانعو ماتول، آن تر دې چې د خلکو تر منځ به یې هغه لارې پرانیستلې چې عقل به ورته بنودې، فطرت به هم ورته حیرانېده، نو له همدې امله د الله ﷻ په دین کې پوخ پوخ کسان داخل شول. اما ظالمانه فتح د فاتح او مفتوح، غالب او مغلوب تر منځ فاصله رامنځ ته کوي، لسگونه کاله په شرق باندې د غرب استعمار شته، پرته له دې چې ورباندې بریالی شي، بلکې ډېر ورڅخه لیرې دي، که چېرې د دوی د گمراه کوونکي ثقافت اغېزې او د مزدورانو ظلم او زیاتي له منځه لاړ شي، نو بېرته د اسلام دایرې، د هغه مبداء او نظام ته گرځېدل د سترگو له رپ څخه هم اسانه و... او راگرځو نو وایو: چې د اسلامي فکري قیادت بریالیتوب د دغه ولسونو په وینولو کې بې بېلگې و، دغه ولسونه تر

نن ورځې پورې مسلمان دي، سره له دې چې استعمار په خپله چټلۍ او مکر سره د هغوی د عقایدو په فساد او افکارو په مسمومولو بوخت دي، ژر ده چې دا سیوری به ورباندې خپور شي، د قیامت تر اقامې پورې به اسلامي امت سره یو وي. هېڅ په مطلق ډول داسې نه ده پېښه شوې چې له ولسونو څخه چې کوم ولس اسلام قبول کړی وي له اسلام څخه بېرته وگرځي.

خو د اندلس مسلمانان د نصراني تفتیشي محکمو، د اورونو په کورونو او د جلاदानو په غوڅوونکو لاسونو پوپنا شول، دارنگه د بخارا، قفقاز او ترکستان په مسلمانانو باندې هم هغسې ټکه راغله، لکه په کومو چې پخوا راغلې وه، ولې بیا هم د دې ولسونو اسلام او دوی یو امت او یو موتی گرځېدل او د هغوی د حرص شدت په خپلو عقیدو باندې، د اسلامي نظام په پلي کولو کې د اسلامي فکري قیادت او اسلامي دولت د بریالیتوب ښکارندوی دي.

دویم امر چې د اسلامي فکري قیادت په بریالیتوب باندې دلالت کوي، هغه دا چې اسلامي امت په نړۍ کې د فرهنګ، تمدن، ثقافت او علم په ډګرونو کې تر ټولو لوړ امت وگرځېد، اسلامي دولت په نړۍ کې تر ټولو لوی دولت وگرځېد، چې دوولس پېړۍ یې دوام وکړ: له اوومې میلادي پېړۍ څخه د اتلسمې میلادي پېړۍ تر نیمایي پورې، یوازې همدا د نړۍ لوړ هېواد و، د دغه مودې په اوږدو کې د امتونو تر منځ ځلېدونکي لمر و، دا ټول د دغه قیادت په بریالیتوب باندې تاکید کوي او په خلکو باندې د اسلام د عقیدې او نظام د تطبیق بریالیتوب ښيي.

او کله چې اسلامي دولت او اسلامي امت د دغه فکري قيادت له لېږد څخه بې برخې شول او کله يې چې اسلام ته دعوت پرېښود، د اسلام په پوهه او پلي کولو کې يې تقصير وکړ، د امتونو تر منځ وروسته پاتې راغی.

ځکه خو موږ وايو چې يوازې دغه اسلامي فکري قيادت صالح دی او اړين دی چې نړۍ ته ولېږدول شي. کله چې هغه اسلامي دولت تاسيس شي کوم چې دغه قيادت نړۍ ته لېږدوي، نو ژر ده چې دغه قيادت به د تېر په څېر اوس بيا بريالی شي.

موږ وايو، چې اسلام له انساني فطرت سره په هغه څه کې موافقت کوي، کوم چې له هغو څخه يې نظامونه سرچينه اخلي، له دې امله انسان د يوه توليدي موجود په صفت چې په خط کش باندې ژوند وکړي نه پېژندل کېږي او نظام يې له کوم توپيره په دقيقه هندسي اندازه باندې پلي کوي، بلکې انسان د يوه اجتماعي موجود په صفت چې نظام هم د يوه اجتماعي موجود په څېر پلي کوي، په هغه کې ځواکونه او خاصيتونه توپير کوي، د طبيعت له مخې له يوه پلوه غواړي چې د خلکو تر منځ نيژدېوالی راولي نه مساوي والی، سره له دې چې ټولو ته ډاډ تضمين کړي، د طبيعت له مخې له بل پلوه غواړي، چې دا د اوسني بحث لپاره وړ هم ده، چې په دې اعتبار باندې سختي وشي، ځکه د دغه نظام له پلي کولو څخه ځينې افراد دي چې ورسره مخالفت کوي، له همدې امله اړينه ده چې په ټولنه کې به فاسقان او فاجران، کافران او منافقان، مرتدان او ملحدان شتون لري، مگر له ټولني څخه تعبير هغه مجموعه ده چې په هغې کې افکار، احساسات، نظامونه او خلک شتون لري، پس هغه

ټولنه اسلامي ټولنه بلله کېږي چې اسلام په کې پلي کېږي، کله چې دغه څيزونه په کې اسلامي بنسټونه شي.

په دې باندې دا دليل دی چې هېڅوک نه شي کولای چې نظام داسې پلي کړي لکه څنگه چې محمد رسول الله ﷺ اسلامي نظام پلي کړ، سره له دې چې د ده په وختونو کې هم کفار او منافقان، فاسقان او فاجران، مرتدان او ملحدان را پيدا شول، مگر هېچا نه شو کولای چې په پرېکړي ډول ووايي: چې اسلام په بشپړه توګه پلي شوی دی، يا ټولنه بشپړه اسلامي وه. بلکې دغه تطبيق هم د هغه انسان له خوا وو چې هغه يو صناعي يا توليدي موجود نه بلکې يو ټولنيز موجود وو.

يوازې اسلام په اسلامي امت باندې په پوره ډول په عربو او غير عربو باندې پلي شو، له هغه مهاله چې رسول ﷺ په مدينه کې استوګن شو، تر هغې چې استعمار اسلامي هېوادونه لاندې کړل، نو هغوی پانګوالي نظام د اسلامي نظام پر ځای پلي کړ.

په همدې اساس اسلام په عملي ډول له لومړي هجري کال څخه تر ۱۳۳۶ هـ کال پورې چې د ۱۹۱۸ م کال سره سمون خوري پلي شوی دی او په اسلامي امت باندې د دغه وخت په اوږدو کې له اسلام پرته بل هېڅ نظام نه دی بلي شوی.

آن تر دې چې مسلمانانو خپله عربي ژبې ته فلسفه، علوم او بېلابېل اجنبي ثقافتونه وژباړل، مګر دوی هېڅ تشريع، قانون او نظام د هېڅ امت لپاره په مطلق ډول ونه ژباړه، نه يې د عمل او نه يې د تدريس لپاره ورکړل. مګر خلکو اسلام د يوه نظام په څېر په بڼه او بد ډول پلي کړ، چې دې هم د دولت په قوت او ضعف، دقيق فهم

او د فهم په نشتوالي، د غه فکري قيادت د لېږد په قوت او په هغه کې په سستی پورې اړه درلوده، له همدې امله د اسلام ناوړه تطبيق په ځينو وختونو کې اسلامي ټولنه له وروسته والي سره مخ کړه، ولي له هغې څخه هېڅکله هېڅ نظام ليرې نه شو، ځکه د هغو پلي کېدل د بشر په واسطه سره و، خو ناوړه تطبيق په دې معنی نه دی چې اسلام نه دی پلي شوی، بلکه په قاطعیت سره اسلام پلي شوی دی، هېڅ نورې مبداءگانې او نظامونه نه دي پلي شوي، کله يې چې له تطبيق څخه موخه د هغه قوانينو او نظامونو پلي کول وي چې دولت يې په عمل باندې امر کوي، اسلامي دولت په دې برخه کې له اسلام پرته بل هېڅ نه دي پلي کړي، ټول هغه څه چې ورڅخه لاسته راغلي دي، د ځينو حکامو په واسطه د ځينو نظامونو له ناوړه تطبيق څخه راغلي دي. سره له دې، هغه څه چې بنيادي واضح وي، مور ته اړينه ده، کله چې له تاريخ څخه د اسلام له پلي کولو سره مخ کېږو، بايد دوو څيزونو ته پام وکړو:

لومړی دا اړينه ده چې دغه تاريخ بايد د اسلام له کينه کېنو دېمنانو څخه نه، بلکه له پوره تحقيق او څېړنې وروسته خپله له مسلمانانو څخه واخلو، ترڅو د اسلام ناوړه څېره وا نه خلو، بلکه سمه څېره يې تر لاسه کړو. دويم دا جايز نه ده، چې په ټولنه باندې د ځينو افرادو له تاريخ څخه شمولي قياس وکړو، نه د ټولني د يوې برخې تاريخ په ټوله ټولنه قياس کړو، دا ناسمه ده چې د بېلگې په توگه ټول اموي عصر د يزيد له تاريخ څخه وگورو، يا د عباسي عصر تاريخ د دوی د خلفاوو له ځينو پېښو څخه واخلو، همدا راز دا جايزه نه ده چې د عباسي عصر په ټولنه باندې له الاغاني کتاب څخه

کوم چې د لیونیانو، شاعرانو او ادیبانو خبرونه په کې تالیف شوي دي، حکم او پرېکړه وکړو، یا د تصوف له کتابونو او هغه ته له ورته کتابونو څخه پرېکړه وکړو، ځکه که له دغو کتابونو څخه پرېکړه وکړو نو په دغه عصر باندې د فسق او فجور یا زهد او انزاع د عصر پرېکړه کوو، بلکې اړینه ده چې ټوله ټولنه په پوره ډول را واخلو. په دې چې د اسلامي ټولني تاريخ په هېڅ عصر کې نه دی لیکل شوی، څه چې لیکل شوي دي هغه هم د چارواکو او ځینو متنفذینو اخبار دي، هغه چا چې دا اخبار لیکلي هغوی هم موثق خلک نه وو، دوی یا مدح کوونکي او یا هم بد ویونکي وو، څه چې دوی لیکلي له تصفيې پرته د قبلولو وړ نه دي.

کله چې اسلامي ټولنه په دغه اساس باندې لولو، یعنې له ټولو اړخونو څخه یې په دقیقه څېړنه سره مطالعه کوو، د ټولو ټولنو غوره ټولنه یې مومو، ځکه دا ټولنه په لومړۍ، دویمه او درېیمه پېړۍ کې همداسې وه، بیا په نورو پېړیو کې آن د دوولسمې هجري پېړۍ تر نیمايي پورې، د دې ټولني په ټولو عصرونو کې دا مومو چې اسلام په کې پلي شوی، آن د عثماني دولت تر پایه پورې، چې اسلامي دولت ورته ویل کېده. له همدې امله بیا هم باید په پام کې وي، چې له تاریخ څخه د فقهې او نظام د سرچینې په توګه کار اخیستل جواز نه لري، بلکې نظام له خپلو فقهې سرچینو څخه اخیستل کېږي نه له تاریخ څخه، ځکه تاریخ د هغې مصدر نه دی، پس کله که غواړو چې د کمونیزم نظام وپېژنو، هغه د روسیې له تاریخ څخه نه اخلو، بلکې د کمونیزم د مبداء له خپلو کتابونو څخه یې اخلو، او کله که غواړو چې په انګلیسي فقه باندې پوه شو، د انګلستان له تاریخ

څخه يې نه اخلو، بلکې له انگليسي فقهي څخه يې اخلو، همدا ډول د هر نظام او قانون د پېژندلو لپاره همدا لاره کاروو.

او اسلام داسې مبداء ده چې عقیده او نظام لري، پس کله که غواړو چې هغه وپېژنو، يايې واخلو، نو دا روا نه ده چې تاريخ، د هغه د پېژندلو، د احکامو د استنباط او نه هم د هغه لپاره مطلق مصدر وگرځوو.

اما د پېژندنې د مصدر لپاره يې د اسلامي فقهي کتابونه او د احکامو د استنباط د مصدر لپاره يې تفصيلي دلايل کاروو. له همدې امله دا سمه نه ده چې تاريخ د اسلامي نظام لپاره مصدر وگرځوو، نه د پېژندنې لپاره، نه په هغه باندې د استدلال لپاره، همدا راز دا هم صحيح نه ده چې د عمر بن الخطاب، عمر بن عبدالعزيز، هارون الرشيد او نورو تاريخ د شرعي احکامو لپاره د مرجع په ډول وکاروو، دا کار نه په هغو تاريخي پېښو کې چې له دوی څخه روايت شوې دي او نه په هغه کتابونو کې چې د دوی په تاريخ کې تاليف شوې دي، ترسره کولای شو. کله که په کومه پېښه کې د عمر رضي الله عنه د رايې پيروي وشي، له دې امله يې پيروي کېږي چې د نوموړي رايه يو شرعي حکم دی چې عمر رضي الله عنه استنباط کړی او پلی کړی يې دی، لکه څنگه چې د هغه احکامو پيروي کېږي، کوم چې ابوحنيفه، شافعي، جعفر او دېته ورته نورو استنباط کړي دي، له دې امله يې پيروي نه کېږي چې هغه يوه تاريخي پېښه ده. له همدې امله د نظام په اخیستلو او پېژندلو کې تاريخ ته هېڅ اړتيا نشته، او دا هم له تاريخ څخه نه اخیستل کېږي، چې دا نظام پلی شوی وو او که نه، بلکې له فقهي څخه اخیستل کېږي، ځکه د زمانې په هر عصر کې

څه ستونزې موجودې وې، دا ستونزې د نظام په واسطه حل کېدې، پس آن تر دې چې موږ دا پېژنو چې کوم دی هغه نظام چې دغه ستونزې ورباندې معالجه کېږي؟ موږ په دې اړه تاريخي پېښو ته مراجعه نه کوو، ځکه چې دا موږ ته د اخبار په ډول رالېږدول کېږي، بلکې اړينه ده چې هغه نظام ته مراجعه وکړو چې هغه اسلامي فقه ده او هغه پلي کېده. دې ته په مراجعې سره موږ هېڅ بل داسې نظام نه شو موندلای چې مسلمانانو دې له نورو څخه اخیستی وي، يا داسې کوم نظام چې مسلمانانو په خپل اختيار سره را منځ ته کړی وي، بلکې مومو چې ټول هغه شرعي احکام دي چې له تفصیلي دلایلو څخه استنباط شوي دي، ځکه مسلمانانو له ضعیفو روایتونو څخه د فقهې د سوچه والي سخت حرص درلود، یعنې له ضعیفو استنباطونو څخه، آن تر دې چې په ضعیف قول باندې یې له عمل څخه منع وکړه، آن که هغه د مطلق مجتهد نظر هم وي.

له همدې امله په ټوله اسلامي نړۍ کې له اسلامي فقهې پرته بل تشریعي نه پیدا کېږي، بلکې څه چې موجود دي هغه یوازې اسلامي فقه ده. نه په امت کې یوازې داسې فقهې نص لیدل کېږي چې له هغه سره بل نص ونه موندل شي، چې په دې دلالت وکړي چې امت په خپل تشریح کې له دغه نص پرته له بل څه څخه کار نه دی اخیستی.

او تاریخ ته چې کومه کتنه جواز لري، هغه د پلي کولو د څرنگوالي د لټولو لپاره روا او سمه ده. د دې امکان شته چې تاریخ ځینې سیاسي پېښې ذکر کړي او په هغه کې د پلي کېدو کیفیت وڅېړل شي. مگر دا هم تر هغه روا نه ده، ترڅو چې په دقیقې څېړنې

سره خپله له مسلمانانو څخه وانه خيستل شي. د تاريخ لپاره لومړی تاريخي کتابونه، دويم آثار او نښې او درېيم روايت د دريو مصادر يا سرچينو په توگه کاروو. دا سمه نه ده چې تاريخي کتابونه مطلق مصدر وبولو، ځکه دې په ټولو زمانو کې سياسي ظروفو ته سر تيب کړی دی، په دروغو باندې ورباندې حاشيې ليکل شوې دي، يا د هغه چا په پلوي چې دا کتابونه د هغه په زمانه کې ليکل شوي دي، يا د هغه چا په ضد چې ورڅخه کيسه کوي د نورو په زمانو کې ليکل شوي دي، دې ته نژدې دليل په مصر کې د علوي کورنۍ تاريخ دی، چې له ۱۹۵۲ زېږديز کال څخه مخکې ورته يو ځلانده تصوير و، خو له ۱۹۵۲ زېږديز کال څخه وروسته يې دغه تاريخ بدلون وموند، تور او د تېر تاريخ برعکس شو. همدا راز زموږ په عصر او يا زموږ څخه مخکې د سياسي پېښو تاريخ. له همدې امله دا سمه نه ده چې د تاريخ لپاره د تاريخ کتابونه د مصدر په توگه وکارول شي، آن تر دې که هغه شخصي يادښتونه هم وي چې خاوندانو يې خپله ليکلي وي.

اما دويمه سرچينه، آثار او نښې که په پاک او شفاف ډول ولوستل شي، نو له يو څه څخه د يوه تاريخي حقيقت تصوير ورکوي، سره د دې که دا تاريخي تسلسل نه شي جوړولای، مگر د ځينو پېښو په ثبوت باندې دلالت کوي. د مسلمانانو په خاورو کې د دوی د آثارو او نښو له څېړنې څخه هغه که ودانۍ، وسايل او يا نور څه وي، ټول تاريخي آثار او نښې بلل کېږي، دا په دې باندې قطعي دلالت کوي چې دا په ټوله اسلامي نړۍ کې نه شي رامنځ ته کېدای بلکې د اسلام، اسلامي نظام او يا اسلامي احکامو په واسطه رامنځ ته

شوي، د مسلمانانو ژوند، عيش، په هغو کې تصرف او نور ټول يې پرته له اسلام څخه بل څه نه و.

اما درېيمه سرچينه يا مصدر (روايت) دا له هغو صحيحو سرچينو څخه گڼل کېږي چې که روايت يې سم وي، باور ورباندې کېږي، په دې کې د هغه لارې پيروي کېږي چې د حديث په روايت کې ورباندې تگ شوی وي. په همدې اسلوب سره تاريخ هم ليکل کېږي. له همدې امله ليدل کېږي، چې مسلمانانو د تاليفاتو د پيل پر مهال، د روايت طريقه وکاروله، ځکه پخواني تاريخي کتابونه لکه، طبري تاريخ، سيرة ابن هشام او دې ته ورته نور کتابونه په همدې اسلوب باندې تاليف شول.

په همدې اساس مسلمانانو ته روا نه ده، چې د دوی زامن تاريخ له دا ډول کتابونو، تاليفاتو او سرچينو څخه زده کړي، لکه چې له تاريخي کتابونو څخه د اسلامي نظام د تطبيق د بحث اخیستل روا نه دي. له همدې څخه دا جوتېږي چې په ټولو زمانو کې بل څه نه بلکې يوازې اسلام په اسلامي امت باندې پلي شوی دی.

پرتله له دې چې کله لومړۍ نړيواله جگړه د متحدينو په برلاسی پای ته ورسېده او اللورد النبي چې کله بيت المقدس ونيو، ويې ويل: (اوس صليبي جگړې پای ته ورسېدې.)، له دغه مهال راهيسې بنکېلاکگر کفار په مور باندې د ژوند په ټولو برخو کې پانگوالي نظام پلي کوي، او غواړي چې د تل لپاره همداسې برلاسي وي. له همدې امله اړينه ده چې دغه فاسد نظام بدلون ومومي، کوم چې د هغه په واسطه بنکېلاک زموږ په هېوادونو کې ځای نيولی او پرته له دې مو هېڅ چاره نشته چې په ټوليز او تفصيلي توگه يې له

ريښو راوباسو، آن تر دې چې په دې و توانېږو چې اسلامي ژوند ته له سره ورستانه شو.

او دا له هغه سطحي فکر څخه دی چې زموږ د نظام پر ځای بل کوم نظام کېږدو، دا هم له ډېر تېټ فکر څخه دي، چې گومان وکړو که چېرې امت نظام پرته له عقیدې د ستونزې حل وگڼي، نو اړینه ده چې لومړی باید امت په اسلامي عقیده منگولې ولگوي او بیا له هغې عقیدې څخه منځته راغلی نظام پلي کړي، نو دا مهال د نظام تطبیق او په عقیده منگولې لگول د پرمختگ او ستونزو د اوارې لامل کېږي.

دا د هغه امت په اړه وو، چې د مبداء پر بنسټ جوړ شوی وي، خپل دولت هم پر همدې اساس باندې رامنځ ته کوي، اما د نورو هغو ولسونو او امتونو په اړه، هغوی ته اړینه نه ده چې مبداء ومني او پر ځان یې پلي کړي، بلکې هغه امت ته اړینه ده چې مبداء ومني او نورو ته یې ورسوي، په هر ولس او امت باندې یې پلي کوي، اگر که مبداء ته غاړه هم نه ږدي، ځکه هغه هم همدارنگه وینېږي او د عقیدې منلو ته ورجانېږي او په هغه چا چې مبداء پلي کېږي، د مبداء منل شرط نه دي، بلکې په هغه چا چې مبداء پلي کېږي په هغو کې مبداء ته غاړه اېښودل اساسي شرط دی.

او دا خطر دی چې قومیت او کمونیستي نظام غوره کړو، ځکه چې دا له مادي فکري څخه بېله نه شي اخیستل کېدای، او دا چې هغه بیا نه اغېز او نه پایله لري، نه له مادي فکري سره یو ځای اخیستل کېدای شي، ځکه چې هغه سلبي فکره ده چې د انسان له فطرت سره تناقض لري او د دې غوښتنه کوي چې اسلامي امت

اسلامي عقیده پرېږدي. دا هم نه ده روا چې مور سوسيالیستي مبداء واخلو او د اسلام روحي ناحیه ولرو، ځکه چې زموږ اخذ نه له اسلام څخه کېږي او نه له سوسيالیزم څخه او دا دواړه یو له بل سره تناقض لري، او له هغه څخه چې یې اخلو په هغو کې نقصان رامنځ ته کېږي، ځکه چې مور داسې نظام اخلو چې هغه جامد دی او هېڅ روح نه لري، بلکې اړینه ده چې اسلام بشپړ له عقیدې او نظامونو سره یو ځای واخیستل شي او کله چې د هغه دعوت لېږدوو د هغه فکري قیادت هم باید ولېږدوو.

نو زموږ د وینبیتیا لاره یوه ده او هغه هم چې اسلامي ژوند بېرته راستون کړو. او د اسلامي ژوند د راستنولو لپاره بله هېڅ لاره نشته مگر د اسلامي دولت رامنځ ته کول، له دې څخه پرته بله لاره نشته، پرته له دې چې اسلام بشپړ واخلو: عقیده واخلو چې لویه غوټه مو پرانيزي، په هغې سره مو د ژوند لرلید متمرکز شي، داسې نظام واخلو چې له همدغې عقیدې څخه راوتلی وي، چې اساس یې باید د الله ﷻ کتاب او د هغه د رسول ﷺ سنت وي او ثروت یې ثقافت وي، هغه هم اسلامي ثقافت، چې له فقهې، حدیث، تفسیر، ژبې او نورو څخه اخیستل شوی وي، او دې ته پرته له دې بله لاره نشته، خو اسلام په بشپړه توګه په هر ځای کې ایجاد شي، آن تر دې چې فکري قیادت امت او دولت په ټولیز ډول ولېږدوي، مور نړۍ ته د دغه فکري قیادت په لېږدولو باندې راپورته شوي یو.

دا د وینبیتیا او نهضت لپاره یوازنی لاره ده چې: د اسلامي ژوند د بېرته راستنولو لپاره اسلامي فکري قیادت ټولو مسلمانانو ته او بیا ټولو خلکو ته د اسلامي دولت له لارې ولېږدول شي.

د اسلامي دعوت څرنگوالی

مسلمانان له دې امله وروسته نه دي پاتې چې دوی په خپل دین باندې منگولې لگولې دي، بلکې هغه وخت د دوی وروسته پاتې والی پیل شو، کومه ورځ چې دوی په دین باندې منگولې لگول پرېښودل او په دې هکله یې سستي وکړه او پردي فرهنگ او تمدن ته یې غاړه کېښوده، ترڅو د دوی هېوادونو ته دغه پردي ثقافتونه ننوزي. د غرب مفاهیمو د دوی ذهنونه هغه مهال ونیول کله یې چې ذهنونه له اسلامي مخکښ فکر څخه خالي شول، اسلام ته یې له دعوت څخه مخ واړولو او د اسلامي حکمونو په پلي کولو کې لار ورکي شول. نو اړینه ده چې یو ځل بیا اسلامي ژوند ته مخه کړي، ترڅو یو ځل بیا په خپلو پښو ودرېږي او وینښ شي، تر هغه به دا اسلامي ژوند بېرته راستون نه شي، ترڅو چې اسلامي دعوت د مخکښ اسلامي فکر په واسطه و نه رسول شي او په همدې دعوت سره یو اسلامي دولت جوړ کړي چې اسلامي مخکښي د اسلام د دعوت په لېږدولو کې را منځ ته کړي.

او دا څرگندونه واجب ده چې د فکري مخکښۍ لېږدونه د اسلامي دعوت په واسطه د مسلمانانو د نهضت لپاره ترسره کېږي او دا ځکه چې یوازې اسلام په نړۍ کې د اصلاح وړتیا لري، حقيقي نهضت نه شي را منځ ته کېدای مگر په اسلام سره، هغه که د مسلمان او یا غیر مسلمان لپاره وي، بیا واجب ده چې پر همدې بنسټ دغه فکر تر ټولې نړۍ پورې ورسېږي.

او په دې ټینګار هم واجب دی چې دعوت باید د نړۍ لپاره د یوې فکري مخکښۍ په څېر ورسول شي، چې له هغو څخه

نظامونه سرچينه واخلي او نور ټول افکار په همدغه فکري مخکښۍ باندې بنا شي او له همدغه افکارو څخه ټول هغه مفاهيم رامنځ ته شي چې له نړۍ څخه په لرلید کې له استثنا پرته اغېزمن وي.

او اوس هم اسلامي دعوت د پخوا په څېر تر خلکو ورسول شي. په رسول الله ﷺ پسې په داسې اقتدا سره چې د رسول ﷺ له لارې د يوه وېبسته په اندازه هم په کلياتو او جزياتو کې کوږ نه شي. پرته له دې چې د وختونو توپير ته د توپير په څېر وکتل شي، ځکه کوم توپير چې رامنځ ته شوی هغه د وسايلو او اشکالو توپير دی، اما جوهر او معنی هېڅ توپير نه دی کړی او هېڅکله به يې و هم نه کړي که هرڅومره وختونه يو پر بل پسې راشي او ولسونه او ليکي يې توپير ومومي.

له همدې امله د اسلامي دعوت لېږدونه صراحت او زړورتيا ته اړتيا لري، قوت او فکر غواړي، ترڅو ټول هغه څه له منځه يوسي، کوم چې له فکري او طريقي سره توپير لري او بې له دې چې پايلو او اوضاع ته وکتل شي د نورو فکرونو او دينونو باطلوالی هم په ډاگه شي.

د اسلامي دعوت رسول دا غواړي چې بې له دې چې ولس ورسره موافقه او يا مخالفت کوي، مطلق سيادت دې له اسلامي اېډيالوژۍ سره وي، که د خلکو دودونو او يا خوښې ته وکتل شي او که يې مات کړي، خلک يې که ومنې او که يې رد کړي. نو د دعوت رسوونکی به ولس ته چاپلوسي او غوږه مالي نه کوي. نه به يې له هغه کسانو چې د چارو واگې يې په لاس کې دي پټوي او نه به يې مجملوي. نه به يې د خلکو له دودونو او تقليدونو سره همغږي

کوي او د خلکو په ردولو او منلو به يې فکر نه کوي. بلکې يوازې په مبدأ باندې به منگولې لگوي او د مبداء له مخې به مسايل روښانه کوي بې له دې چې له مبداء پرته بل څه ته حساب وکړي او د نورو اېډيالوژيو خاوندانو ته داسې نه ويل کېږي چې په خپلو مبداء گانو باندې پاتې شئ، بلکې پرته له اکراه څخه بايد دې خوا ته را وبلل شي ترڅو حق لارې ته را واورې، ځکه چې دعوت د دې غوښتنه کوي چې سيادت بايد يوازې له اسلام سره وي نه له نورو سره:

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ

كُلِّهِ ۗ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿١٣﴾

"الله هغه ذات دی چې خپل رسول يې له هدايت او حق دين سره را استولی ترڅو پر

ټولو باطلو دينونو باندې برلاسی شي، که څه هم مشرکين يې بد ويني." التوبه، ٣٣

نو ځوروي چې رسول ﷺ نړۍ ته له رسالت سره په ښکاره او ننگوونکې توگه او په حق باندې ايمان لرونکي ته چې هغه ته يې دعوت کولو، ټولې نړۍ ته يې گواښ وکړ. له سور پوستو او تور پوستو ټولو سره يې د جگړې اعلان وکړ. بې له دې چې د هغوی تقليدونو، عادتونو، عقيدو، دينونو، ته پام او درناوی وکړي او يا يې هم چارواکو او ښارونو ته پاملرنه وکړي. په اسلام باندې يې له خپل رسالت څخه بل هېڅ شي ته پام و نه کړ. لومړی يې په قريشو پيل وکړ، د دوی په خدايانو کې يې عيب پلټنه پيل کړه او د دوی عقايد يې له ننگونې سره مخ کړل او هغې ته يې عبادت د بې عقلانو کار وباله. حال دا چې هغه تر ټولو يوازې کس وو، هغه (ص) نه کوم

تياری، نه مرستندوی او نه يې هم کومه بله وسله درلوده، يوازې په اسلام باندې يې عميق ايمان درلود او هغې ته يې خلک رابلل. نوموړي د عربو په عادتونو، دودونو، تقليدونو، دينونو او عقيدو باندې د دوی چارې منظمې نه کړې او نه يې دوی ته د هغو د يوې برخې د عملي کولو اجازه ورکړه او نه يې هم د هغو په عملي کولو کې له چا سره مراعات وکړې.

همدا راز د دعوت لېږدوونکي له هر څه څخه تېرېدونکي او ننگوونکي وي، لکه: د عادتونو، رواجونو، تقليدونو، مستقيمو افکارو او ناسمو مفاهيمو ننگوونکي، د عامه نظر ننگوونکي کله چې خطا وي، که د مبارزې توان ورسره ولري، د عقايدو او دينونو ننگوونکي که د هغو د اهل د تعصب له تېري سره مخ شي او د جامدينو د بې لارۍ د کينې ننگوونکي وي. د اسلامي دعوت لېږدونه د احکامو د پلي کولو حرص غواړي چې په بشپړه توگه احکام پلي شي، په هېڅ شي کې تساهل نه کوي که چېرې ډېر واره هم وي، د دعوت لېږدوونکي هېڅ غوره مالي او آسانتيا نه مني، نه تفريط خوبسوي او نه تأجيل، بلکې امر په بشپړه توگه اخلي، په بيره پای ورکوي، په حق کې د هېچا شفاعت نه مني، له دې امله رسول ﷺ د ثقيف د وفد دا غوښتنه ونه منله چې تر دريو کلونو پورې به د دوی لات بت نه ماتوي او دا چې که په اسلام کې داخل شي نو له لمانځه څخه به بېنل کېږي او دا يې هم ورسره ونه منله چې لات ورته د دوو کلونو لپاره او بالاخره د يوې مياشتې لپاره پرېږدي، له دغو ټولو سره يې مخالفت وکړ، مخالفت يې قطعي وو، هېڅ شک او آسانتيا په کې نه وه، ځکه انسان که ايمان راوړي او که يې رانه وړي، پایله

يې يا جنت ده او يا دوزخ، خو رسول ﷺ دا ورسره ومنله چې د دوی بت لات به خپله نه ماتوي خو ابوسفیان او مغیره ابن شعبه يې وکیلان کړل ترڅو لار شي او د دوی بت مات کړي. هو هېڅکله يې بل څه نه منل يوازې بشپړه عقیده به يې منله او هغسې اجرا به يې منله چې تمه به يې کېده، اما وسيله او شکل د کړنې يې ورسره منلو، ځکه چې هغوی د عقیدې حقیقت ته نشوای رسېدای. نو اسلامي دعوت به خامخا د فکري د بشپړتیا او کمال د پایښت لپاره هڅه کوله، همدا راز يې د هغې د اجرا په بشپړتیا کې بې له کومې نرمۍ څخه هڅه کوله، ترڅو فکره او طريقه په بشپړه توگه عملي شي او د دغه کار لپاره به يې له خپلې خوښې سره سم وسایل او اسالیب کارول.

اسلامي دعوت غواړي چې هر عمل د يوې ټاکلې موخې لپاره وکاروي، يعنې د دعوت لېږدوونکي به تل د دغې موخې تصور کوي، تل به د دغې موخې د ترلاسه کولو لپاره هڅې کوي، تل به په خپلو کړنو مواظبت کوي چې هېڅ آرام به نه مومي ترڅو يې دغه موخه نه وي ترلاسه کړې. له همدې امله دعوت کوونکی يوازې په فکر نه راضي کېږي ترڅو عمل هم ورسره ملگري نه شي، که له فکر سره عمل نه وي يوازې خیالي فلسفه ورته ښکارېږي چې مخدره وي او همداراز يوازې په فکر او عمل دواړو باندې هم نه راضي کېږي ترڅو موخه ونه لري، ځکه يوازې يو تاوېچ حرکت ورته ښکاري چې بالاخره په جمود او ناهیلۍ پای ته رسېږي، بلکې په دې ټينگار کوي چې عمل فکر ته نژدې وي او دا چې فکر او عمل سره يو ځای وي، ترڅو هغه موخه چې تر لاسه کوي عملي وگوري او د

شتون لپاره ځان ورنښکاره کړي. رسول ﷺ په مکه کې فکري مخکښي تر خلکو ورسوله، تر هغه پورې چې د مکې په ټولنه کې يې دا ومونده چې دلته اسلام د ټولني لپاره د يوه نظام په توگه نه شي پلي کېدای، نو د مدينې په ټولنه کې يې کار پيل کړ، بيا يې هلته دولت جوړ کړ، اسلام يې پلي کړ، خپل رسالت يې ورسولو، امت يې دې ته تيار کړ چې له ده وروسته يې نورې نړۍ ته ورسوي، په هغه لاره يې حرکت وکړ، چې ده ﷺ ورته رسم کړې وه. له همدې امله کله چې د مسلمانانو خليفه نه وي د اسلامي دعوت لېږدونه په بشپړه توگه نه ترسره کېږي. نو د اسلامي ژوند د بېرته جوړولو لپاره بايد د اسلامي دولت د جوړښت لپاره ډېره هڅه وشي، ځکه هغه اسلام پلي کوي، رسالت نړۍ ته رسوي، نو له دې امله بيا د اسلامي ژوند له بېرته ژوندي کولو لپاره دعوت د دولت په واسطه نړۍ ته د اسلامي دعوت لېږدونه پيل کېږي، چې له سيمه ييز دعوت څخه په نړيوال دعوت بدلون مومي.

اسلام ته دعوت د عقايدو له اصلاح او له الله ﷻ سره د اړيکې له موندلو او انسانانو ته د دوی د ستونزو د حل له بنسټونو پرته نه شي ترسره کېدای، دغه دعوت بايد د ژوند په ټولو ډگرونو کې ترسره شي. رسول ﷺ به په مکه کې خلکو ته دغه آيتونه تلاوت کول:

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ﴿١﴾

إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ﴿٢﴾

"دا د عزتمند رسول وينا ده" الحاقه، ۴۰

وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَّا تُوْمِنُونَ ﴿٤١﴾

"نه د كوم شاعر وينا خو ډېر کم خلک ايمان راوړي." الحاقه، ۴۱

او په مکه کې به يې دا قول هم ورته وايه:

وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ ﴿١﴾ الَّذِينَ إِذَا أَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ ﴿٢﴾

وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَّزَنُوهُمْ تُخْسِرُونَ ﴿٣﴾

"تباهي ده کموونکو لره کله چې له خلکو نه شخه اخلي نو پوره يې اخلي او کله يې چې

پرې پلوري نو کموي يې." المطففين، ۱-۳

او دا به يې تلاوت کاوه:

إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ هُمْ جَنَّاتُ جَبْرِ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ ﴿١١﴾

"په رېښتيا سره هغه کسان چې ايمان يې راوړی او نېک عمل کوي، هغوی لره جنتونه

دي چې ترې لاندې به نهرونه بهېږي او همدغه لوی برياليتوب دی." البروج، ۱۱

او په مدينه منوره کې يې بيا دا ورته تلاوت کاوه:

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ...

همدا راز به يې دا ورته تلاوت کاوه:

أَنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ج

ذَالِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٥١﴾

"ووزی سپک او درانده او د الله په لاره کې په خپلو مالونو او ځانونو سره جهاد وکړی."

العنبره، ٤١

او دا به یې ورته لوست:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ

ج

...

"اې مؤمنانو کله چې تر ټاکلي مودې پورې پور ورکوي نو ويې ليکي." البقره، ٢٨٢

او دا به یې ورته لوست:

كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ ج ...

"ترڅو ستاسې مالدارانو په لاس کې مال او ثروت زیات نه شي." الحشر، ٧

او دا به یې وایه:

لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ ج أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ الْفَائِزُونَ

"دوزخیان او جنتیان سره برابر نه دي، جنتیان بريالي وي." الحشر، ٢٠

له همدې امله اسلامي دعوت پرته له دې چې انسانو ته نظامونه او د دوی د ستونزو د اvari لپاره غوره لارې ورکوي او د ژوند ستونزې یې ورباندې اوارېږي، بل څه نه دی. ځکه چې د اسلامي دعوت د بريالیتوب راز په دې کې دی چې د انسان ژوند

يوه ژوي په توگه د هغه ټولې ستونزې د يوه انسان په توگه حل کوي او د هغه په ژوند کې بشپړ بدلون راورې.

او د دې دعوت داعيان او بلونکي تر هغې پورې دغه مسؤليت نه شي ترسره کولای، ترڅو چې په خپلو نفسونو کې د کمال تخم و نه کړي او حقيقت پسي هڅه و نه کړي، تل يې و نه لولي، نا آشنا او ناسم ټکي ترې لرې نه کړي او صاف او پاک دين خلکو ته وړاندې نه کړي، ترڅو پاک او صاف افکار چې د برياليتوب او د برياليتوب د دوام ضامن دي را څرگند شي.

بيا هم د دعوت دغه بار ته بايد په دې نيت اوږه ورکړي چې واجب د واجبو په څېر ادا کړي ځکه چې الله ﷻ ورباندې مکلف کړي دي او په داسې حال کې يې ومني چې د الله ﷻ د خوښۍ زيری ورکونکي وي، نه دا چې د خپلو کړنو د جزاء غوښتونکي وي، نه له خلکو څخه د شکريې او مننې تمه کوونکي وي او د الله ﷻ له خوښې پرته بل هېڅ شی نه پېژني او نه يې غواړي.

اسلامي فرهنگ او تمدن

د فرهنگ او مدنيت تر منځ توپير شته، فرهنگ له ژوند څخه د مفاهيمو مجموعې ته ويل کېږي او مدنيت د محسوسو څيزونو هغه مادي شکلونه دي چې د ژوند په چارو کې کارول کېږي. فرهنگ له ژوند څخه د ځانگړي لرليد څخه منځ ته راځي، په داسې حال کې چې مدنيت خاص او عام وي. نو هغه مدني شکلونه چې له فرهنگ څخه اخیستل کېږي لکه ځينې تماثيل (مجسمې) خاص مدنيت بلل کېږي او هغه مدني شکلونه چې د علم له پرمختگ، تخنيک او پراختيا څخه لاس ته راځي عام مدنيت بلل کېږي او ځينې بيا نړيوال وي لکه علم او تکنالوژي، چې په ځانگړو ملتونو پورې تخصيص نه مومي.

د فرهنگ او مدنيت تر منځ دا ډول بېلتون بايد تل داسې وڅېړل شي، لکه چې د هغه د مدني شکلونو تر منځ کوم چې له فرهنگ او يا هم چې له علم او تکنالوژۍ څخه سرچينه اخلي. له دې امله د مدنيت د خپلولو پر مهال بايد د هغه د شکلونو تر منځ بايد توپير وڅېړل شي او همدا راز د فرهنگ او مدنيت تر منځ توپير هم وموندل شي. نو هغه غربي مدنيت چې له علم او تکنالوژۍ څخه لاس ته راغلی د هغې په خپلولو کې هېڅ مانع نه شته. اما هغه غربي مدنيت چې د غربي ټولنې له فرهنگ څخه سرچينه اخلي هېڅکله د هغه خپلولو جواز نه لري، ځکه چې غربي فرهنگ او ټولنه له اسلامي فرهنگ او ټولنې سره په بنسټ، له ژوند څخه په تصوير او د انسان د نېکمرغۍ په معنا کې يو له بل سره تناقض لري.

غربي فرهنگ او ټولنه له ژوند څخه د دين د بېلوالي پر بنسټ ولاړه ده او له دې څخه انکار کوي چې دين په ژوند کې کوم اغېز لري، نو له دې ځايه يې له دولت څخه د دين د بېلتون فکړه را پېڅولې ده او له هغه چا سره چې دين له ژوند څخه بېل بولي طبيعي شته او په ژوند کې د دين له اغېز څخه منکر دي. نو پر دې بنسټ ژوند کوي او د ژوند نظام جوړوي. له ژوند څخه يې تصوير هم منفعت او گټه ده، ځکه دا يې د خپلو اعمالو معيار او مقياس بللی دی. نو له همدې امله نفعيت د دوی په نظام او ټولنه کې بېکاره مفهوم گرځېدلی، ځکه چې دوی له ژوند څخه يوازنی د منفعت تصور لري. له همدې امله دوی ته نېکمرغي دا ده چې يو انسان له اجناسو او متاع څخه اعظمي گټه پورته کړي او ډېر اسباب او وسايل رامنځ ته کړي.

په دوی کې روحي ناحيه فردي ده نه ټوليزه، چې يوه ډله کسان يې ولري، هغه د کليسا او رجال کليسا په واک کې ده، له همدې امله په غربي فرهنگ کې اخلاقي، روحي او انساني ارزښتونه نشته، هلته يوازې مادي او نفعي ارزښتونه موندل کېږي، په همدې بنسټ يې انساني اعمال له دولت څخه پرته په ځينو نورو ارگانونو پورې وتړل، لکه د سره صليب موسسه، تبشيري رااستول شوې ډلې او دوی له ژوند څخه ټول ارزښتونه له منځه يووړل يوازې مادي ارزښت يې پرېښود چې په هغه کې هم سود او گټه ده. نو غربي فرهنگ او ټولنه له ژوند څخه دغه د مفاهيمو مجموعه لري.

اسلامي فرهنگ او ټولنه په داسې اساس او بنسټ ولاړه ده چې د غربي فرهنگ له اساس سره تناقض لري، له ژوند څخه يې

تصويرونه هم له غربي فرهنگ سره توپير لري، همدا رنگه د سعادت او نېکمرغۍ مفهوم هم د اسلامي فرهنگ او غربي فرهنگ تر منځ بشپړ اختلاف لري. اسلامي فرهنگ په الله ﷻ باندې د ايمان پر بنسټ ولاړېږي او هغه د کایناتو، انسان او ژوند لپاره ټاکلی نظام لري، له همدې امله يې زموږ پېشوا حضرت محمد ﷺ د اسلام له دين سره را استولی، يعنې اسلامي فرهنگ يا ټولنه د اسلامي عقيدې پر بنسټ ولاړه ده او هغه په الله ﷻ، ملايکو، کتابونو، رسولانو، د آخرت په ورځ او د خير او شر په قضا او قدر باندې ايمان درلودل دي. نو عقیده د اسلامي فرهنگ اساس دی او دغه اساس هم روحي دی.

په اسلامي فرهنگ کې د ژوند تصوير د اسلام په هغه فلسفه کې نغښتی دی چې له اسلامي عقيدې څخه سرچينه اخلي، په هغه باندې ژوند او خپلو اعمالو ته دوام ورکوي، دا فلسفه د مادې او روح په يوځایوالي باندې ټينگار کوي، يعنې اعمال د الله ﷻ د اوامرو او نواهيو په بنسټ ترسره کوي او دا له ژوند څخه د تصوير بنسټ جوړوي.

انساني عمل ماده دی، د عمل د ترسره کولو پر مهال د انسان اړیکه له الله ﷻ سره چې دا کار يا حلال دی او يا حرام همدا خپله روح دی. نو پر همدې سره د روح او مادې تر منځ يوځایوالي راغی او په همدې باندې د مسلمان اعمال د الله ﷻ له اوامرو او نواهيو سره سم رامنځ ته شول.

له اوامرو او نواهيو سره سم له عمل کولو څخه موخه د الله ﷻ خوښي ده او مطلق منفعت نه دی. اما د يوه عمل ترسره کول د

هغه ارزښت او هدف لپاره دی چې سړی یې کړلو ته اقدام کوي او دا ارزښتونه او موخې تر اعمالو پورې فرق کوي.

نو مادي ارزښت او موخه داسې ده لکه چې یو سوداگر د گټې لپاره سوداګري کوي، سوداګري یې مادي عمل دی او د الله ﷻ له اوامرو او نواهیو سره سم یې چې ترسره کوي نو موخه یې د الله ﷻ خوښي ده او همدغه موخه یې له الله ﷻ سره اړیکه پیدا کوي، چې روح بلل کېږي او کوم ارزښت چې له دغه عمل څخه یې ترلاسه کوي هغه گټه ده او دا هم مادي ده.

روحي ارزښتونه، په لمانځه، زکوة، روژه او حج کې دي. همدا راز صدق، امانت او وفا اخلاقي ارزښتونه دي او همدارنگه د غرق شوي کس ژغورنه او نور انساني ارزښتونه بلل کېږي. انسان د دې ارزښتونو د ترلاسه کولو لپاره په یوه کار لاس پورې کوي، حال دا چې دا د اعمالو لپاره ښه هڅه نه ده او نه هم یوه ښه بېلگه ده چې انسان یې خپله موخه وگرځوي، بلکې د عمل ارزښت دی چې د عمل د ډولونو په اختلاف سره اختلاف کوي.

سعادت او ښکمرغي بیا د الله ﷻ د خوښي تر لاسه کول دي، نه د انسان د لوړو مړول. ځکه چې د انسان ټولې هغه لوړې کومې چې غریزوي دي او کومې چې عضوي اړتیاوې دي د انسان د ذات د ساتنې لپاره لازمه وسیله ده او د دې له مړولو څخه ښکمرغي نه رامنځ ته کېږي، دا په اسلامي فرهنګ کې د ژوند تصویر دی او دا هغه بنسټ دی چې د ژوند تصویر ورباندې ولاړ دی او همدا د اسلامي فرهنګ بنسټ جوړوي. دا له غربي فرهنګ سره بشپړ اختلاف او تناقض لري، نو ټول هغه مدني شکلونه چې له دغه

فرهنگ څخه راوړي له هغه مدني شکلونو سره بشپړ تناقض لري کوم چې له غربي فرهنگ څخه سرچينه اخلي. د بېلگې په ډول تصوير يو مدني شکل دی، غربي فرهنگ د يوې لوڅې بنځې داسې تصوير جوړوي چې ټول فتنه اچوونکي اندامونه يې بنکاري او دا يو مدني شکل گڼي، له ژوند څخه يې د بنځې په اړه له مفاهيمو سره هم سمون خوري، له همدې امله يې غريبان يې عزت کوي او يو فني مدني شکل يې بولي او فني قطعه هغه څه دي چې د فن شروط پوره کړي ولې همدغه تصوير د اسلام له فرهنگ سره متناقض دی او په ژوند کې يې له بنځې څخه د مفاهيمو سره په ټکر کې دی او دې ته هغه ملکيت ويل کېږي چې بايد مصوون وساتل شي، نو له همدې امله دا ډول تصوير منع کوي ځکه چې دا نوع غريزه اغېزمنوي او بالاخره د اخلاقي ستونزو لامل کېږي.

همداراز که يو مسلمان د يوه کور اراده وکړي چې په کې و اوسېږي دا هم يو مدني شکل بلل کېږي، نو دا مسلمان دا مراعاتوي چې بنځه يې بايد بهر ته بنکاره نه شي، نو ورڅخه دېوال تاووي، دا د يوه غربي پر خلاف عمل دی او د دې مراعات د خپل فرهنگ له مخې نه کوي. همدا راز ټول هغه مدني اشکال لکه، تماثيل او ورته خيزونه چې له غربي فرهنگ څخه اخيستل کېږي. همدا راز هغه جامې چې په کفارو پورې خاصې دي، نو له دې امله چې د کفارو جامې دي مسلمان ته يې اغوستل روا نه دي. ځکه چې دا هم له ځان سره يو ځانگړی لړليد لېږدوي، که داسې نه وي نو بيا هغه ټاکلې جامې بلل کېږي نه د کفر پر اعتبار، بلکې هغه د اړتيا او

زینت له مخې کاروي او په دې کې بیا عام مدني اشکال راځي چې استعمال یې جایز دی.

هغه مدني شکلونه چې له علم او تکنالوژۍ څخه لاس ته راغلي دي لکه رسنۍ، طبي او تخنیکي وسایل، ډکور او دې ته ورته نور شکلونه، دا نړیوال مدني شکلونه دي چې په اخیستلو کې یې د هېڅ شي رعایت نه کېږي ځکه چې دا له فرهنگ څخه نه دي راوتلي او نه په فرهنگ پورې تړاو لري.

نن چې د غربي فرهنگ په وړاندې کوم تبستونکی نظر په نړۍ کې حاکم شوی مور ته رابښي چې غربي نړۍ د انسانیت لپاره ډاډ او هوساینه نه شي راوستلای. بلکې د دې پر خلاف دوی د بشري نړۍ د نننۍ بدبختۍ لامل شوي دي او دغه ته لا دوام ورکوي. هغه فرهنگ چې د انساني فطرت پر خلاف د دین او ژوند د بېلتون پر بنسټ ولاړ وي او روحي ناحیې ته په هېڅ ارزښت نه وي قایل او ژوند ورته یوازې په ګټه کې متصور وي او په ژوند کې د انسان او انسان تر منځ اړیکه یوازې او یوازې ګټه بولي، دا ډول فرهنگ له بدبختۍ پرته بله هېڅ پایله نه لري، نو تر هغه چې دا ډول ګټه بنسټ وي نو شخړې په کې حتمي وي او په دې لاره کې مبارزه هم طبیعي ده او د بشر تر منځ د اړیکو په ټینګولو باور هم طبیعي دی. نو له همدې امله د دغه فرهنگ اهل طبیعي ښکېلاک کوي، ګاډوډ اخلاق لري، ځکه چې یوازې ګټه د دوی د ژوند بنسټ جوړوي. په طبیعي ډول له ژوند څخه اخلاق د روحي ارزښتونو په څېر منفي کېږي او ژوند د مبارزې، تېري، ښکېلاک او رقابت پر بنسټ دوام مومي. د نننۍ نړۍ د بشر په نفسونو کې چې کومې

روحي ستونزې رامنځ ته شوې دي، تلنی کشمکش او پرلپسې پټ شر د غربي فرهنگ پر پایلو بڼه دلایل دي. کوم چې په نننۍ نړۍ باندې حکم کوي او همدغه د انساني ګواښونو د پایلو لامل شوی دی.

اسلامي فرهنگ ته په کتلو سره دا جوتېري چې له اوومې زېږدیزې څخه د اتلسمې زېږدیزې پېړۍ تر وروستيو پورې مور ته را بښي چې هېڅکله مستعمره نه وو او بلکې په طبیعت کې یې هم استعمار شتون نه درلود، ځکه چې دوی د مسلمانانو او نورو تر منځ توپیر نه کولو، د ټولو ولسونو لپاره یې عدالت تضمین کړی وو او دغه مسئله چې په دغه اوږده دوره واکمني کې ثابتې ده. ځکه چې دا فرهنگ په روحي بنسټ باندې ولاړ دی کوم چې ټول ارزښتونه په کې راتېولېږي او تحقق مومي: لکه مادي، روحي، اخلاقي او انساني. او په ژوند کې تر ټولو دروند وزن د عقیدې وي. له ژوند څخه یې تصور د الله ﷻ له اوامرو او نواهیو څخه رامنځ ته شوی وي، د نېکمرغۍ معنی ورته د الله ﷻ خوبښي وي. بیا به دغه اسلامي فرهنگ په ټولنه حاکم شي لکه څنګه چې پخوا ورباندې حاکم و، او همدا به د نړۍ د ستونز کفالت کوي او په ټولیز ډول به د انسانانو لپاره رفاه او هوساینه راوړي.

اسلامي نظام

اسلام هغه دين دی چې الله ﷻ د محمد ﷺ په واسطه د انسانيت د ټول ژوند د تنظيم او سمون لپاره رالېږلی دی، دغه دين د انسان اړیکې د هغه له رب او خالق، له بل انسان او له خپل ځان سره تنظيموي. له خپل خالق سره د ده اړیکې له عقیدې او عباداتو، له ځان سره يې اړیکې له اخلاقو، خوراکي توکو، څښاک او جامو او له بل سره يې اړیکې له معاملاتو او عقوباتو څخه عبارت دي.

نو اسلام يوه ايډيولوژي يا مبداء ده چې د ژوند ټولې چارې سنبلوي، نه لاهوتي دين دی او نه له کهنوتيت سره د لامل له مخې کوم تړاو مومي. اسلام په ديني استبداد او زورواکۍ يا اوتوکراسي باندې هم پښه اېښې او نه يې مني. له همدې امله په اسلام کې داسې کوم ټولې چې د دين رجال يا د دنيا رجال و بلل شي نشته، بلکه ټول هغه کسان چې اسلام ته غاړه ږدي، يو رنگ مسلمانان دي او د دين په وړاندې ټول يو شی دي. نو روحیون او زمینیون کسان هم په کې نشته.

په اسلام کې روحي ناحیه دا ده چې توکي او شيان د خالق مخلوق وبلل شي او د هغه په امر يې تدبير کېږي. ځکه که په کایناتو، انسان، ژوند او دې ته اړوندو څيزونو کې ژور نظر واچول شي، نو ليدل کېږي چې انسان دغو ټولو څيزونو ته سخت ناقص، عاجز او اړ دی او همدا مسئله په دې دلالت کوي چې دا ټول د يوه خالق مخلوق دي او د هغه ذات په امر سره يې تدبير کېږي. انسان بايد چې د نورو په څېر په ژوند کې خپلې غريزې او عضوي غوښتنې د يوه نظام له مخې تنظيم کړي او دا نظام انسان ځکه نشي جوړولای

چې انسان عاجز دی او په کایناتو، ژوند او خپله انسان باندې یې د علم احاطه نشته. ځکه چې د انسان له خوا به د دې په تنظیم کې تفاوت، اختلاف او تناقض وي او همدغه تناقض او توپیر به د انسان د بدبختۍ لامل کېږي. له همدې امله دا حتمي کېږي چې نظام باید د الله ﷻ له لوري شي.

نو دا په انسان لازمي ده چې خپل اعمال د هغه نظام له مخې تنظیم کړي کوم چې د الله ﷻ له لوري څخه دی، خو که د ځمکې له مخې خپل اعمال د یوه نظام له مخې عملي کړي او هغه په دې اساس نه وي چې دا نظام د الله ﷻ له لوري دی، نو په دې کې بیا روحي ناحیه نشته. بلکې هېڅ چاره نشته چې انسان په خپل ژوند کې خپل اعمال د الله ﷻ د اوامرو او نواهیو له مخې تنظیم کړي. یعنې په دې اساس چې له الله ﷻ سره یې اړیکه درک کړې وي، تر دې چې په اعمالو کې یې روح وموندل شي. یعنې هېڅ لاره نشته چې انسان خپله اړیکه له الله ﷻ سره ټینګه نه کړي او پر دې اساس چې له الله ﷻ سره یې داسې اړیکه ټینګه کړې وي چې اعمال د هغه له اوامرو او نواهیو سره سم ترسره کوي، آن تر دې چې د اعمالو د سرته رسولو پر مهال روح ومومي او خپله روح له الله ﷻ سره د اړیکې درک کول دي او له مادې سره یې د ګډولو معنی دا ده چې له الله ﷻ سره داسې اړیکه درک کړي چې د اعمالو د سرته رسولو پر مهال د هغه اوامر او نواهي پر ځای کړي، یعنې داسې اړیکه چې دا له الله ﷻ سره اړیکه ده، نو عمل ماده ده او د ترسره کولو پر مهال له الله ﷻ سره یې اړیکه روح ده، نو کله چې اعمال د الله ﷻ

له اوامرو او نواھيو سره سم ترسره شي او له الله ﷻ سره اړيکه هم درک شي همدا د مادې او روح ګډون دی.

له همدې ځايه ده چې د غير مسلمان اعمال د شرعي احکامو پر بنسټ چې له قرآن او سنتو څخه اخيستل شوي دي نه دي صحيح او روح هم نه لري. دلته د مادې او روح د ګډون مسئله هم نشي رامنځ ته کېدای، ځکه چې هغه په اسلام باندې ايمان نه لري، نو له الله ﷻ سره اړيکه نشي ټينګولی، بلکې شرعي احکام يې د داسې نظام په ډول چې خوښ شوی يې دی اخيستي او خپل اعمال يې د هغو له مخې تنظيم کړي دي، د دې پر خلاف مسلمان، چې د هغه اعمال د الله ﷻ د اوامرو او نواھيو له مخې، له الله ﷻ سره د اړيکې له درک سره يو ځای سرته رسوي او د هغه موخه له دا ډول عمل له نظام څخه يوازې ګټه نه بلکې د الله ﷻ خوښي وي. نو له همدې امله په ټولو څيزونو کې روحي ناحيه شتون لري او همدارنگه اعمال د سرته رسولو پر مهال روح لري.

د دې لپاره چې د ټولو لپاره دا موضوع روښانه وي، روحي ناحيه دې ته ويل کېږي چې څيزونه د خالق مخلوق وګڼل شي، ځکه چې پيدا کړي يې دي، يعنې د مخلوق اړيکه له خالق سره او روح د همدغه اړيکې موندل دي، يعنې چې انسان خپله اړيکه له خپل خالق سره درک کړي، همدغه روحي ناحيه او روح دی. يوازې له روح څخه همدا صحيح مفهوم دی او نور ټول په قطعي ډول ناسم دي، نو همدا وخت په کایناتو، انسان او ژوند کې ژور نظر اچول، صادقو پايلو ته رسېږي، ځکه چې له روح او روحانيت څخه به مو سم مفهوم ترلاسه کړی وي.

ځينو دينونو بيا كاینات په محسوس او مغيب باندي وپشلي دي، انسان يې له روحي پلوه لوړ او د جسد له پلوه ټيټ گڼلی، په ژوند كې يې مادي او روحي ناحيې سره بېلې كړې دي. دا سمه ده چې محسوس له مغيب سره متعارض دي او روحي لوړوالی له جسدي پستی سره نشي يو ځای كېدلای او ماده له روح څخه بېله ده. نو دغه دواړې ناحيې د دوی په وړاندي سره بېلې دي، ځكه د دوی په طبيعت كې اساسي توپير او تعارض دی او يو ځای والی يې ناشونی دی، نو كه څوك يوې ته ترجيح وركوي د هغه بلې ناحيې وزن كمېږي، له همدې امله د آخرت غوښتونكي بايد روحي ناحيې ته ارزښت وركړي. ځكه په مسيحيت كې دوه ځواكونه را پورته شول: روحي ځواک او زميني ځواک (هغه څه چې د قيصر لپاره دي، هغه قيصر ته وركړئ او څه چې د الله ﷻ لپاره دي هغه الله ﷻ ته وركړئ)، نو د دين كسان يې روحي ځواک او كهنوتيان وو او دوی كوشنې كاوه چې زميني ځواک يې په لاس كې ولوېږي، ترڅو روحي ځواک ته هلته هم ترجيح وركړل شي. له دا ډول وېش څخه د دواړو ځواكونو تر منځ نزاع رامنځ ته شوه، چې په پايله كې رجال دين له روحي ځواک سره مستقل شول او په زميني چارو كې به يې لاسوهنه نه كوله، نو دين له ژوند څخه بېل شو ځكه كهنوتي شو او همدا د دين او ژوند بيلتون وو، د پانگوالی يا كپيټالېزم عقیده همدا ده، د غربي ټولني او فرهنگ اساس همدا دی او دا هغه فكري قيادت دی چې غربي استعمار يې له ځان سره نړۍ ته لېږدوي او خلك ورته رابولي او د خپل ثقافت ستنې يې گڼي او په اسلام باندي د مسلمانانو د عقيدې بنسټ ورباندي لږزوي، ځكه دوی اسلام هم

د شمولي قياس له لارې پر مسيحيت ور قياس کوي. پس ټول هغه کسان چې د ژوند او دين د بيلتون او د دين او دولت يا سياست د بيلتون فکر له ځان سره لري او لېږدوي يې، دوی د اجنبي فکر له فکري قيادت سره مخ شوي دي، دوی يا په نېک نيت او يا په بد نيت مزدوران شوي دي او دوی د استعمار مزدوران دي او له اسلام څخه جاهل دي او دوی لره يو ميعاد شته.

اما اسلام ټول هغه شيان مادي گڼي کوم چې د حواسو په واسطه درک کېږي او روحي ناحيه يې دا ده چې دغه شيان د خالق مخلوقات دي او روح يې دا دی چې انسان يې له الله ﷻ سره اړيکه درک کوي، نو له همدې امله روحي ناحيه له مادي ناحيې څخه بېله نشي رامنځ ته کېدای، همدا راز په انسان کې روحي مينې او جسدي ستونزې نه رامنځ ته کېږي، بلکې انسان ځينې عضوي غوښتنې او غريزې لري، چې هغه بايد پوره کړي. له غريزو څخه د تدین غريزه چې يوه مدبر خالق موندلو ته انسان اړ کوي او دا هم د انسان طبيعي عجز دی. د دغه غريزو مړول نه روحي ناحيه بلل کېږي او نه مادي، بلکې دا يوازې د داسې غريزو مړول دي. خو کله چې دغه عضوي غوښتنې او غريزې د هغه نظام له مخې مړې شي چې د الله ﷻ له لوري څخه دی نو اساساً دلته له الله ﷻ سره اړيکه درک شوې ده او دغه چارې روح لرونکې دي او که پرته له نظام او يا د الله ﷻ له نظام پرته مړې شي، دا يوازې مادي مړول دي چې د انسان د بدبختۍ لامل کېږي. که د نوع غريزه له نظام پرته او يا د غيرالله ﷻ د نظام له مخې مړه شي، نو دا د انسان د بدبختۍ لامل کېږي او که د زواج د هغه نظام له مخې مړه شي کوم چې الله ﷻ را استولی دی،

يعني د اسلام د احكامو له مخې ترسره شي نو دا زواج به د انسان لپاره د ډاډ لامل شي. كه د تدوين غريزه له نظام پرته او يا د غيرالله ﷻ د نظام له مخې مړه شي نو انسانان د بتانو او يا نورو انسانانو د عبادت لپاره هڅه كوي، چې دا بيا د شرک او كفر لامل كېږي او كه د اسلام د احكامو له مخې مړه شي نو عبادت بلل كېږي. له همدې امله اړينه ده چې په څيزونو كې روحي ناحيې ته پام وكړو او ټول اعمال د الله ﷻ د اوامرو او نواهيو له مخې په داسې حال كې ترسره كړو، چې له الله ﷻ سره يې اړيکه درک كړو نو دا مهال به مو اعمال روح ومومي. له همدې امله په يوه عمل كې دوه شيان نه رامنځ ته كېږي، بلکې يو څيز شتون لري چې هغه خپله عمل دی، دا چې ته يې يوازې مادي گڼې او كه يې روح لرونکی بولي، دا خپله له عمل څخه لاس ته نه راځي بلکې دا له اسلامي احكامو څخه لاس ته راځي، چې په اوامرو يې عمل وكړي او له نواهيو څخه يې ډډه وكړي. نو د مسلمان لپاره په جگړه كې د خپل دښمن وژل جهاد بلل كېږي او ثواب ورباندې اخلي، ځكه چې د دغه دا عمل د اسلام د احكامو له مخې دی او د معصوم مسلمان نفس (مسلمان وي او كه غير مسلمان) له كوم حق پرته جرم بلل كېږي او د هغه د عذاب لامل كېږي ځكه چې د ده دا عمل د اسلام د اوامرو او نواهيو خلاف دی. حال دا چې دواړه عملونه يو ډول دي يعنې قتل دی چې انسان يې ترسره كوي، خو كله چې په روحي توگه ترسره شي قتل عبادت بلل كېږي او كه له روح پرته ترسره شي نو عبادت نه بلل كېږي. نو له همدې امله په مسلمان باندې دا لازمي شوې چې اعمال يې روح لرونکي وي او د مادې او روح يوځایوالی ممکن امر نه

بلکې واجب امر دی او دا جواز نه لري چې ماده له روح څخه بېله شي او دا هم روانه ده چې هېڅ عمل دې د الله ﷻ له اوامرو او نواهیو سره سم ترسره نشي په داسې حال کې چې له الله ﷻ سره په اړیکه باندې ولاړ وي. ځکه نو هغه ټول ردې چې روحی ناحیه له مادي ناحیې څخه بېلوي. پس په اسلام کې دیني کسان نشته او نه په اسلام کې داسې دیني سلطه شته چې په کهنوتي معنی باندې ولاړه وي او نه هم کومه زمینی سلطه شته چې له دین څخه بېله وي بلکې اسلام داسې دین دی چې دولت لري او هغه شرعي احکام لري، لکه د لمانځه احکام، همدا راز د اسلامي احکامو د اجرا او دعوت د لېږدولو طریقه لري. نو دا واجبه ده چې ټول هغه څه چې دین په روحی معنی پورې تړي او له سیاست او حکم څخه یې بېلوي لغوه او باطل وگڼل شي. پس هغه موسسې چې په روحی ناحیو باندې کار کوي باید لغوه شي، نو د جوماتونو اداره لغوه کېږي او د هغو اداره د معارف تر ادارې لاندې راځي، شرعي او نظامي محکمې هم لغوه کېږي او یوه واحده قضا ورڅخه جوړېږي چې له اسلام پرته په بل څه باندې حکم نه کوي، نو د اسلام سلطان یو او واحد سلطان دی.

اسلام عقیده او نظامونه دي، عقیده په الله ﷻ، ملایکو، کتابونو، رسولانو، د آخرت په ورځ او د قضا او قدر په خیر او شر باندې داسې ایمان چې د الله ﷻ له پلوه دی. اسلام عقیده په عقل باندې بنا کړې ده او هغه څه ده چې عقل یې درک کولای شي، لکه په الله ﷻ، د محمد ﷺ او قرآن کریم باندې ایمان او همدا راز په مغیباتو باندې ولاړه ده، یعنې هغه څه چې په عقل سره نه درک کېږي لکه په قیامت، ملایکو، جنت، دوزخ باندې ایمان او ورته

تسليمي، خو په داسې شان سره چې د دغو ټولو مصدر په عقل سره ثابت دی چې هغه قرآن کریم او متواتر احاديث دي. له همدې امله اسلام عقل د تکليف لپاره اساس گڼلی.

نظامونه هغه شرعي احکام دي چې د انسان چارې ورباندې سمبالېږي او اسلام د انساني ژوند ټولې چارې منظموي، په عامه توگه يې منظموي، يعنې په عامه معنی سره او هغه تفصيلات چې د دغه عامو معناگانو څخه د اجرا پر مهال اخیستل کېږي هغه آزاد پرېږدي. قرآن کریم او حديث شريف د دې لپاره راغلي چې د انسان لپاره پلن خطونه وکارې، يعنې عامې معناگانې د انسان د ټولو ستونزو د حل لپاره په داسې شان سره وضع کوي چې هغه يو انسان دی او نور مجتهدينو ته پرېږدي چې له دغو عامو معناگانو څخه هغه جزيي احکام استنباط کړي چې د وخت او مکان په بدلون سره انسانانو ته ستونزې رامنځ ته کېږي.

اسلام د ستونزو د معالجې لپاره واحده طريقه لري، هغه داسې چې مجتهد بايد لومړی ستونزه تشخيص کړي، معلومات ورباندې حاصل کړي، ترڅو بشپړ ورباندې پوه شي، بيا يې ټول اړوند شرعي نصوص ولټوي، بيا له دغو نصوصو څخه د دغه ستونزو حل استنباط کړي يعنې د دغه مسایلو لپاره له شرعي دلایلو څخه شرعي حکم استنباط کړي او په بله لاره بايد په مطلق ډول لار نشي. ځکه کله چې دی دغه ستونزه څېړي نو بايد چې د بل څه په اعتبار نه بلکې د يوې انساني ستونزې په توگه يې بايد وڅېړي. يا دا چې هغه ستونزه د يوې اقتصادي، اجتماعي، حکمي او بل ډول ستونزې په توگه مطالعه کړي، بلکې په دې اعتبار يې بايد وڅېړي چې دا

داسې مسئله ده چې شرعي حکم ته اړتيا لري ترڅو په دې اړه د الله
ﷻ حکم وپېژندل شي.

شرعي حکم

شرعي حکم د شارع هغه وينا ده چې د بنده گانو په افعالو پورې اړه ولري، هغه کېدای شي قطعي الثبوت وي لکه قرآنکریم او متواتر احاديث، يا لکه غير متواتر احاديث ظني الثبوت وي. که چېرې يو حکم قطعي الثبوت وي نو ورته گورو چې قطعي الدلالة هم دی او که څنگه، نو که قطعي الدلالة هم وو، دا داسې يو حکم دی چې قطعیت يې تضميني کېږي، لکه د فرض لمونځونو رکعتونه، ځکه دا په متواترو احاديثو کې راغلي دي او يا لکه د سود تحریم او د غله د لاس پرېکول او يا په درو باندي د زاني وهل. دا ټول قطعي احکام دي او ثواب په دې کې ټاکل شوی دی او په دې کې له يوه قطعي نظر پرته بل څه نشته.

که د شارع وينا قطعي الثبوت او ظني الدلالة وي، نو حکم هم ظني بلل کېږي، لکه د جزيې آيت شريف، ځکه دا قطعي الثبوت دی ولي په دلالة کې ظني دی. حنفيان دا شرط گڼي چې جزيه ونومول شي او د ورکوونکي ذلت بايد د ورکولو پر مهال ورڅخه ظاهر شي. شافعيان يې بيا د جزيې نوم شرط نه بولي، بلکې وايي چې کېدای شي د مضاعف زکوة په نامه واخيستل شي او د ذلت څرگندونه په کې اړينه نه بولي بلکې دا کافي بولي چې اسلامي احکامو ته يې غاړه اېښې ده.

که د شارع وينا ظني الثبوت وي لکه غير متواتر حديث نو دلته هم حکم ظني بلل کېږي، آن که قطعي الدلالة هم وي لکه د شوال شپږ ورځې روژه نو دا سنت بلل شوې ده. يا هم ظني الدلالة وي لکه د ځمکې د اجاره کولو منع او دا هم سنت ثابته شوې ده.

د شارع له وينا څخه په صحيح اجتهاد سره شرعي حکم پېژندل کېږي. له همدې امله د مجتهدينو اجتهاد د دې لپاره وو چې شرعي احکام به يې څرگندول، نو په هر مجتهد باندي د الله تعالی ﷻ د حکم حق دی چې اجتهاد په کې وکړي او په ظن باندي په کې غلبه وکړي.

پس که کوم مکلف ته پوره د اجتهاد اهليت حاصل شي، په يوه مسئله او يا هم ډېرو مسئلو کې نو په تحقيق سره هغه په دغه حکم کې اجتهاد وکړ او په دې برخه کې ټول متفق دي چې ده ته له نورو مجتهدينو څخه په هغه احکامو کې چې د ده د ظن خلاف دي تقليد نه دی روا او ده ته د خپل اجتهاد د حکم پرېښودل پرته له لاندینيو څلورو حالاتو څخه نه دي روا:

لومړی: که کله دا ورته معلومه شي چې په کوم دليل چې په خپل اجتهاد کې استناد کړی وو، هغه کمزوری وو او که په دې پوه شي چې د هغه بل مجتهد دليل له ما څخه قوي دی، نو دا مهال په ده باندي واجب ده چې خپل اجتهاد پرېږدي او هغه حکم عملي کړي چې د اجتهاد لپاره يې په قوي دليل باندي استناد کړی وي.

دویم: کله چې دا ورته ښکاره شي چې هغه بل مجتهد د مسائلو په اړیکو، په واقعيت باندي تر ده ډېر علم لري او په ادله وو کې هم ډېر پوهېږي او له سمعي دلايلو څخه هم ډېر معلومات ولري، نو دا مهال ده ته روا ده چې له خپل اجتهاد څخه تېر شي او د هغه مجتهد تقليد وکړي چې د هغه اجتهاد ورته له خپل اجتهاد څخه موثق ښکاره شوی دی.

درېيم: چې داسې يوه رايه را منځ ته کړي چې د ټولو مسلمانانو له يوې کليمې سره په ټکر کې راشي، نو دا مهال دی بايد د مسلمانانو د مصلحت لپاره له خپل اجتهاد څخه تېر شي او په دغه حالت کې هم ده ته روا ده چې د هغه حکم پيروي وکړي چې د مسلمانانو يووالی ورباندې مصلحت دی او دا ډول پېښه له عثمان (رض) سره د بيعت پر مهال وشوه.

خلورم: کله چې خليفه داسې شرعي حکم تبني کړي چې د ده له اجتهاد سره مخالف وي، نو په دې حالت کې په ده له خپل اجتهاد څخه پيروي واجېبېږي او د امام په تبني شوي حکم به عمل کوي، ځکه د صحابه وو اجتماع په دې ده چې (أمر لامام يرفع الخلاف) يعنې د امام امر اختلاف له منځه وړي او امر يې په مسلمانانو باندې نافذ دی.

خو که څوک د اجتهاد اهليت هم ولري خو اجتهاد نه کوي، دې ته هم روا ده چې له نورو څخه تقليد وکړي، ځکه چې د صحابه وو اجماع په دې کې ده چې مجتهد ته روا ده څو له نورو مجتهدينو څخه پيروي وکړي.

خو هغه څوک چې د اجتهاد اهليت و نه لري، هغه مقلد دی او په دوه ډوله دی، متبع او عامي: متبع هغه دی چې په اجتهاد کې يې ځينې معتبر علوم حاصل کړي وي، هغه د مجتهد داسې تقليد کوي چې دليل يې پېژني. عامي بيا هغه دی چې معتبر علوم يې په اجتهاد کې نه وي حاصل کړي او داسې تقليد کوي چې دليل يې هم نه پېژني، په عامي باندې د مجتهدينو د اقوالو تقليد لازم دی او هغه احکام چې يو مجتهد يې استنباطوي عامي بايد ورباندې عمل وکړي

او دا د ده لپاره شرعي حکم کېږي. نو له دې امله شرعي حکم هغه دی چې هغه مجتهد چې د اجتهاد اهلیت ولري استنباط کړي او د عامي لپاره د الله ﷺ حکم دی چې مخالفت یې ورته نه دی روا او مجتهد ته یې هم پرته له پورتنیو ذکر شوو حالاتو څخه پیروي حتمي ده. همدا راز د هغه چا په حق کې هم همدا د الله ﷺ حکم دی او مخالفت یې ورته ناروا دی.

مقلد چې کله د ځینو مجتهدینو حکم په یوه موضوع کې عملي کوي، نو هغه ته د هغه پرېښودل جواز نه لري مگر په دلیل سره او له هغه پرته د بل مجتهد تقلید په بل حکم کې روا دی، ځکه چې په دې هکله به د صحابه کرامو اجماع شوې وي چې هر عالم ته په ځینو مسئلو کې د تقلید اجازه ورکوي او که کوم مقلد ځانگړی مذهب وټاکي لکه د شافعي مذهب او وویایي چې زه په دغه مذهب یم او په هغه باندې عمل وکړي نو په دې اړه تفصیل داسې دی: په ټولو هغو مسئلو کې چې نوموړي تقلید کړی عمل ورباندې اړین دی او په مطلقه توګه باید د نورو تقلید ونه کړي او که عملي نه کړي او ورسره اړیکه ونه لري نو په دغه مسئلو کې د نورو مجتهدینو تقلید کولای شي.

د شرعي حکمونو ډولونه

شرعي احکام فرض، حرام، مندوب، مکروه او مباح دي او شرعي حکم يا د کار د کولو او يا هم د کار د نه کولو د غوښتنې خطاب دی. که د کولو د غوښتنې خطاب وي، نو که طلب د فعل جازم او قاطع وي دا فرض يا واجب دي او دا دواړه په يوه معنى کارېږي. که طلب جازم او قطعي نه وي نو دې ته مندوب وايي. که د نه کولو د غوښتنې خطاب قاطع وو نو دا حرام او محظور دي او دا دواړه هم په يوه معنى کارېږي او که د نه کولو د غوښتنې خطاب غير جازم او قطعي وي نو دې ته کراهيت وايي. له همدې امله د فرضو او واجبو کړونکى ستايل کېږي او پرېښودونکى يې بد بلل کېږي او يا دا چې کړونکى يې ثواب اخلي او پرېښودونکى يې د عذاب مستحق بلل کېږي. د حرامو سرته رسوونکى بد گڼل کېږي او د عذاب مستحق کېږي او پرېښودونکى يې ثواب اخلي او مندوب هغه دي چې کړونکى يې ثواب اخلي خو پرېښودونکى يې عذاب نشته او مکروه هغه دي چې پرېښودونکى ته يې ثواب دی او يا دا چې پرېښودل يې تر کړلو ښه دي او مباح هغه څه دي چې د شارع سمعي دليل پر دې وي چې بنده يې په کړلو او نه کړلو مختار وي.

سنت

سنت په لغت کې لارې ته ويل کېږي او په شرع کې هغه څه ته وايي چې په نفلي ډول له رسول الله ﷺ څخه را نقل شوي وي، لکه سنت لمونځ چې د فرض لمانځه په وړاندې سنت نومول کېږي او دا يې مطلب نه دی چې فرض د الله ﷻ له خوا دي او سنت د رسول الله ﷺ له خوا، بلکې سنت او فرض دواړه د الله ﷻ له لوري

دي او رسول ﷺ د الله ﷻ مبلغ دی ځکه چې هغه له هوا او نفس له مخې خبرې نه کوي بلکې ده ته وحی کېږي. نو دا که منقول سنت وي او که منقول نقل، ټول سنت نومول کېږي. لکه چې فرض په فرضي ډول نقل شوي دي، نو فرض نومول کېږي، لکه د سهار د لمانځه دوه رکعت په متواتر ډول له رسول ﷺ څخه فرض را نقل شوي دي او دوه رکعت د سهار د لمانځه سنت په متواتر ډول نقل را نقل شوي دي او دا دواړه د رسول ﷺ له لوري نه بلکې د الله ﷻ له لوري څخه دي. پس په عباداتو کې امر يا فرض وي او يا نقل او په نورو برخو کې يا فرض وي، يا مندوب او يا مباح. نو نقل هم پخپله مندوب دي، يوازې نقل نومول شوي دي او په سنتو يې اطلاق کېږي.

همدا راز سنت هغه دلايلو ته ويل کېږي چې له رسول الله ﷺ څخه صادر شوي وي خو له قرآن څخه نه وي او په دې کې د رسول الله ﷺ اقوال، افعال، تقريرونه او سکوت شاملېږي.

د رسول الله ﷺ د افعالو پيروي

د رسول الله ﷺ کارونه (سنت) په دوه ډوله دي، لومړی جليي افعال لکه ولاړېدل، کښناستل، خوراک، څښاک او دې ته ورته نور، هغه دي چې له انساني طبيعت سره يې سم سرته رسولي چې دا پرته له کومې خبرې ده او د ده امت ته مباح دي او په مندوبو کې نه داخلېږي.

دویم، هغه افعال چې جليي نه دي، يعنې هغه ځانگړنې چې په هغه کې هېڅوک ورسره شراکت نه شي کولای او نه د بل چا ځانگړنه کېدای شي، نو که د ده له ځانگړتياوو څخه ثابت شوي وو، لکه په روژه کې پيوستون، يعنې د شپې او ورځې د روژو پيوستون، يا تر څلورو د ډېرو بنځو په نکاح کول دا ټولې هغه ځانگړتياوې دي چې موږ ورسره شريک نه يو او دا په اجماع سره ثابتې ده چې دا د ده له ځانگړتياوو څخه وو او په دې کې يې په امت پيروي نشته.

درېم، هغه افعال چې موږ ته يې د رابښودلو لپاره کړې وي، نو بې له کوم اختلاف څخه دا دليل دی، نو دا يا په صريحه وينا سره دی، لکه چې وايي:

(صلو کما رأيتموني أصلي)

"داسې لمونځ کوی لکه زه يې چې کوم."

يا وايي:

(خذو عني مناسککم)

"له ما څخه د خپل حج لپاره مناسک واخلي."

دا په دې دلالت کوي چې د ده فعل د مور لپاره داسې بيان دی چې بايد پيروي يې وکړو، يا د حالاتو په قرينو باندې راغلي وي لکه په مروند کې د غله د لاس پرېکول، چې د الله ﷻ د دې قول له مخې چې فرمايي:

... فَأَقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا ...

"پس غوڅ کړئ لاسونه يې." المائدة، ۳۸

نو د فعل دا ډول بيان چې په قول او د احوالو په قرينو سره واضح دی هغه هم د دا ډول دليلونو له مخې چې کله به فرض، واجب، مندوب او يا مباح وي.

اما هغه کارونه چې دې ته نه دي ورته او په دې دلالت کوي چې دا هم د داسې بيان چې نه په کې نفی راغلي او نه اثبات او په هغو کې د قربت نيت يا معلوم وي او يا هم نه وي، که د قربت قصد په کې څرگند شو نو مندوب دي، چې انسان يې په کړلو ثواب اخلي او په نه کولو يې نه عذابېږي، لکه د لوی اختر سنت او که د قربت نيت په کې نه ليدل کېده نو په مباح کې داخلېږي.

د شرعي احكامو تبني كول

د صحابه و و په وخت كې به مسلمانانو شرعي حكمونه پخپله له كتاب الله او سنتو څخه اخيستل. حاكمانو او قاضيانو به چې د دښمنيو او دعوو فيصلې كولې له شريعت څخه به يې په خپله حكمونه استنباط كول او هر ډول پېښه به چې ورته وړاندې شوه حل كوله به يې. اميرالمومنين آن تر واليانو او نورو پورې ټولو به حكم كولو او په خپله به يې د هرې ستونزې لپاره شرعي حل پيدا كاوه. ابوموس الاشعري او شريح دواړه داسې قاضيان وو چې له خپل اجتهاد سره سم به يې پرېكړې كولې. معاذ ابن جبل (رض) د رسول الله ﷺ په زمانه كې والي وو، احكام يې خپله استنباط كول او اجتهاد به يې كولو او بيا به يې په خپل ولايت كې عملي كول. ابوبكر او عمر دواړو د خپلو خلافتونو پر مهال له خپل اجتهاد سره سم د احكامو استنباط كولو او هر يوه به د خلكو تر منځ پرېكړې كولې. معاويه او عمرو بن العاص (رض) دواړه واليان وو او هر يوه به په خپل ولايت كې له خپل اجتهاد سره سمې پرېكړې كولې، د دوى دا ډول اجتهادونه له واليانو او قاضيانو سره هم وو، نو خليفه به احكام د خلكو د عملي كولو لپاره ځانگړي (تبني) كول، نو خلكو ته حتمي وه چې دا ډول اوامر ومني او دا مهال به دوى له خپلو رايو او اجتهادونو څخه تېرېدل، ځكه چې شرعي حكم دى چې د امام امر ظاهراً او باطناً نافذ دى. له دې امله ابوبكر صديق (رض) د درې گونو طلاقونو وقوع په يو ځل تبني كړل او په مساوي ډول يې د مالونو وېشل يې بې له دې چې فكر ورته وشي چې په اسلام كې يې څومره وخت تېر كړى دى، تبني كړل او مسلمانانو يې هم پيروي

وکره او په دوی باندې یې والیان او قاضیان وټاکل، خو کله چې عمر (رض) راغی د دغه دواړو پېښو په اړه یې د ابوبکر صدیق (رض) د رایې خلاف رایه یې تبني کړه، درې گونې طلاقونه یې درې ځایه کړل او د مال وېش یې بېرته د پخوا په څېر کړو او اړتیا یې په مساوي والي کې نه بلکه په زیاتوالي کې تبني کړه، مسلمانانو یې پیروي وکړه او قاضیانو او والیانو ته یې د دې د عملي کولو په اړه لارښوونه وکړه. عمر (رض) د غنیمت ځمکې یې د بیت المال مال وگرځولې په داسې شان سره چې د خپل اهل په لاس کې به یې وي، نه به په محاربینو او نه به په مسلمانانو وېشل کېږي. په دې کې هم قاضیانو او والیانو عمل وکړ او هغه حکم یې ومانه چې ده تبني کړی وو. نو د صحابه وو په اجماع دا ثابته ده چې خلیفه د احکامو د تبني حق لري چې په ټاکلو امرونو باندې د عمل امر وکړي او په مسلمانانو یې پیروي ده، آن تر دې که اجتهاد یې ناسم هم شي. مشهور شرعي قوانین دا دي چې: (للسلطان أن يحدث من الاقضية بقدر ما يحدث من مشکلات) یعنی د سلطان لپاره جایزه ده چې د قضیو په اړه دومره خبرې وکړي چې ستونزې یې رامنځ ته کړي وي او (امر الامام يرفع الخلاف) یعنی د امام امر اختلاف له منځه وړي او یا دا چې (امر الامام نافذ ظاهراً و باطناً) یعنی د امام امر ظاهراً او باطناً نافذ دی. له همدې امله وروسته له دې خلیفه گانو ټاکلي احکام تبني کول. هارون الرشید په اقتصادي برخه کې کتاب الخراج تبني کړ او خلکو ته یې په هغه کې د ټولو احکامو د عملي کولو امر وکړ.

دستور او قانون

د قانون کلمه يوه پردۍ کلمه ده، چې د پادشاه د هغه فرمان او حکم په معنی ده چې د خلکو د اسانتيا لپاره يې صادروي او اصطلاحي تعريف يې داسې شوی چې (قانون د هغه قاعدو مجموعه ده چې سلطان خلک مجبوروي ترڅو له دغه قواعدو سره سم خپلې اړیکې سره ټينگې کړي.) او د هر دولت اساسي قانون ته د دستور کلمه هم راتلای شي او له هر نظام څخه لاسته راغلي دستور ته د قانون کلمه هم راغلې ده. خو دستور داسې تعريفېږي چې (هغه قانون ته ويل کېږي کوم چې د دولت شکل، د حکم نظام او د هرې قوې صلاحيتونه بيانوي.) يا (هغه قانون ته وايي چې د عام ولس واک يعنې له حکومت سره د دوی اړیکې تنظيم او ټاکي او همدا راز د دوی حقوق او واجبات د حکومت په وړاندې او د حکومت و جايب او حقوق د دوی په وړاندې ټاکي.) او دغه دستورونه بېلابېلې منشأگانې لري چې له هغو څخه ځينې د قانون په څېر او ځينې نور هم د عادتونو او تقليدونو په څېر راوتلي وي لکه د انگلستان دستور، ځينې بيا يوي ډلې له وطني جمعيت څخه وضع کړي وي چې د هغه امت لپاره هماغه مهال واک ورکوي، نو دوی دستور جوړوي او د اجرا څرنگوالی يې هم څرگندوي وروسته دغه ډله منحل کېږي او د دې پر ځای هغه واگې چې قانون بېلابېلو چارواکو ته ورکوي د هغوی ځای نيسي لکه څرنگه چې په فرانسه او امريکا کې ترسره شول. د قانون او دستور لپاره ځانگړي مصادر شتون لري چې په دوه ډوله دي.

لومړی: چې موخه یې د قانون د سرچینې نېغ پر نېغه پلي کول دي، لکه دین او عادات یا فقهي نظرونه، یا د محکمو احکام او یا د عدل او انصاف قواعد او دغه دستور ته د تشریعي مصدر درلودونکی دستور وایي لکه د ځینو لویدیزو هېوادونو دستورونه لکه د امریکا او انگلستان.

دویم: هغه دستورونه چې له یو څه څخه رامنځ ته شوي وي یا هغه دستورونه چې له بل دستور او قانون څخه نقل شوي وي لکه د فرانسې دستور او یا په اسلامي نړۍ کې د ځینو هېوادونو دستورونه لکه د ترکیې، مصر، عراق او سوډې چې دې ته د تاریخي مصدر درلودونکي دستورونه ویل کېږي.

دا د هغه اصطلاح لیدیز وو چې د قانون او دستور معنی لري، په ځانگړې توگه یعنې هغه دولت چې له یو شمېر مصادر و څخه خپل قانون اخلي هغه که تشریعي او یا هم تاریخي مصدر وي، ټاکلي احکام دي چې تنبني کوي یې او په هغو باندې د عمل کولو امر کوي او دغه احکام د دولت له خوا له تنبني کېدو وروسته د دستور حیثیت غوره کوي، هغه که عام او یا هم خاص احکام وي.

او له هغه پوښتنې سره چې مسلمانان ورسره دلته مخ کېږي دا ده: چې آیا مسلمانان کولای شي د دستور او قانون اصطلاحات وکاروي او که نه؟ ځواب دا دی، که چېرې دغه اصطلاح په داسې ډول سره اصطلاحي معنی ولري چې د مسلمانانو د اصطلاح له معنی سره اختلاف ولري، نو بیا یې کارول نه دي روا، لکه د اجتماعي عدالت کلمه، چې دا د ټاکلي نظام په معنی ده، چې یوازې د بې وزلو، کارگرانو او مامورینو لپاره د تعلیم او تطیب تضمین کوي، او

دغه اصطلاح بيا د مسلمانانو له اصطلاح سره توپير لري، ځکه د مسلمانانو په نزد عدل د ظلم ضد کلمه ده او په اسلام کې تعليم او تطيب د ټولو لپاره يو برابر او مساوي دی. هغه که غني وي او که فقير او د محتاج او ضعيف د حقونو تضمين د ټولو هغو خلکو حق دی چې د اسلامي دولت تابعيت ولري. هغه که مامورين وو او که نه وو، هغه که کارکوونکي، کروندگر او يانور و. که چېرې د دوی په اصطلاح معنی د مسلمانانو له اسلامي فکر سره ټکر نه درلود، بيا پروا نه کوي او کارول يې جواز لري. لکه د محصول کلمه چې هغه مال ته ويل کېږي چې له خلکو څخه د دولت د ادارې لپاره اخيستل کېږي. د مسلمانانو په نزد هم داسې مال شته چې دولت يې له خلکو څخه د مسلمانانو د ادارې لپاره اخلي. نو له دې امله د محصول د کلمې کارول جواز لري. همدا راز د دستور او قانون کلمې چې هغو ټاکلو احکامو ته ويل کېږي چې دولت يې تېني کوي او خلکو ته يې بنکاره کوي او د خلکو عمل هم ورباندې لازمي کوي له همدې امله ورباندې حکم کوي نو دا معنی مسلمانان هم لري نو له همدې امله داسې څه شتون نه لري چې د قانون او دستور د کلمو له کارولو څخه مو منع کړي او زموږ معنی ورڅخه هغه احکام دي چې خليفه يې له شرعي احکامو څخه تېني کوي. دلته د اسلامي دستور او قوانينو له نورو دستورونو او قوانينو سره يو څه توپير رامنځ ته کېږي. چې د نورو قوانينو مصدر عادات، د محاکمو احکام او... او منشأ يې هغه جمعيت دی چې د دستور د جوړولو لپاره تاسيس شوی وي او يا هم له ولس څخه ټاکل شوي مجالس دي چې قوانين جوړوي. ولس د دوی په نزد د واک مصدر دی او سيادت هم د ولس دی.

خو د اسلامي دستور او اسلامي قوانينو مصدر كتاب او سنت دي نه بل څه او منشأ يې د مجتهدينو اجتهاد دی چې خليفه ورڅخه ټاکلي احکام تبني کوي، د هغو په عملي کولو امر کوي او په خلکو يې هم پيروي لازمېږي. دلته سيادت د شرعي دی، د شرعي احکامو د را ايستلو لپاره اجتهاد د ټولو مسلمانانو حق دی او په دوی باندې کفايي فرض دی او پر خليفه يوازې د شرعي احکامو د تبني کولو حق دی.

دا د دستور او قانون د کلمو د کارولو د جواز په اړه وو. اما دا چې د احکامو تبني کول يوه مهمه اړتيا ده، نو هغه داسې چې د ابو بکر رضي الله عنه له وخت څخه تر وروستي مسلمان خليفه پورې د ټاکلو احکامو د تبني کولو اړتيا وه چې مسلمانانو ته د هغو په عملي کولو امر کېده. ولې دغه تبني د ځانگړو احکامو لپاره وه او د ټولو او عامو احکامو لپاره نه وه چې دولت ورباندې حکم کوي. هېڅکله دولت عام احکام نه دي تبني کړي مگر په ځينو وختونو کې، يوازې ايوبيانو د امام شافعي مذهب تبني کړی او عثمانيانو د امام ابوحنيفه مذهب تبني کړی و.

دلته چې کومه پوښتنه راولاړېږي دا ده: چې آیا دا د مسلمانانو په مصلحت ده چې ټول او عام قانون يا دستور ورته جوړ شي او که نه؟ د دې ځواب دا دی چې شامل او عام قوانين له نوبت او اجتهاد پرته نه شي جوړېدلی، نو له دې امله په لومړيو کې يعنې د صحابه وو، تابعينو او تبع تابعينو په دورو کې مسلمانانو له دا ډول کړنې څخه ډډه کړې ده. د خليفه له خوا د ټولو حکمونو تبني نه کېدله يوازې هغه ټاکلي احکام به يې تبني کول چې له هغو پرته به بله

چاره نه وه ترڅو حکم، تشریح او اداره واحده وي او سره له دې دا تر ټولو بڼه ده چې دولت د ټولو احکامو لپاره یو شامل دستور ونه لري، ځکه چې د نوښت او اجتهاد لپاره به یې لاره پرانستې وي. بلکې کېدای شي چې د عامو احکامو داسې یو دستور ولري، چې د دولت شکل په کې ټاکل شوی وي، د یووالي او پایښت لپاره یې په کې تضمین شوی وي، نور اجتهاد قاضیانو او والیانو ته پرېښودل کېږي بې له دې چې که اجتهاد ورته آسانه وي او خلک مجتهدین وي لکه د صحابه وو، تابعینو او تبع تابعینو پر مهال. اما هر کله چې ټول خلک مقلدین وي او د دوی تر منځ مجتهدین ډېر لږ وموندل شي، نو په دولت باندې دا حتمي ده چې هغه احکام چې په خلکو باندې دوی حکم کوي تېني کړي. برابره خبره ده هغه که خلیفه، والیان او که قاضیان وي، ځکه چې په هغه څه چې الله ﷻ نازل کړي دي حکم د والیانو او قاضیانو له خوا سختېږي، ځکه چې دوی اجتهاد نه کوي ولې بېلابېل او متناقض تقلید ته مخه کوي. او تېني هغه وخت کېدای شي چې پېښه په درس او پېژندنه له دلیل سره وڅېړل شي. سره له دې د قاضیانو او والیانو پرېښودل خپل ځانگړي اجتهاد ته په واحد دولت او یوه هېواد کې د احکامو د اختلاف او تناقض لامل کېږي او بالاخره د دې لامل کېږي چې په غیر ما انزل الله باندې امر وکړي. له همدې امله د اسلامي احکامو تېني کول په اسلامي دولت باندې لازمي ده. اوسمهال په اسلام باندې ټول امت د جهل او ناپوهۍ په حالت کې دی او دا اړینه ده چې ټاکلي احکام ورته تېني شي او دا تېني به په عقوباتو، عقایدو او عباداتو کې نه بلکې په معاملاتو کې به وي او دغه تېني به د ټولو احکامو لپاره عامه

وي، ترڅو د دولت چارې لا مضبوطې كړي او د ټولو مسلمانانو چارې د الله ﷻ له احكامو سره سمې آسانه كړي. دا په دولت باندې ده چې د احكامو د تبني كولو پر مهال او يا د دستور او قوانينو د جوړولو پر مهال يوازې په شرعي احكامو باندې تقيد وكړي او له نورو څخه څه وا نهخلي. بلکې په مطلق ډول به له نورو څخه څه نه زده كوي. بې له شرعي احكامو څخه به بل هېڅ نه اخلي، هغه كه له اسلام سره موافق او يا هم مخالف وي. نو دا په امت پورې نه ځانگړي كېږي بلکې حكم د عامو خلكو ملكيت بلل كېږي. نو له همدې امله واجبه ده چې احكام په شريعت پورې مقيد وي او دغه تقيد به هم په فكره او هم طريقه كې وي. اما هغه قوانين او نظامونه چې په فكره او طريقه پورې تړاو نه لري، په هغې كې كوم ځانگړي نظر نشته لكه اداري قوانين، د ادارو ترتيب او نور هغه څه چې دې ته ورته وي او له دې وسيلې او اسلوب څخه گڼل كېږي، هغه لكه علوم، تكنالوژي او فنون چې دولت يې تر لاسه كوي او د خلكو چارې ورباندې منظموي. لكه چې عمر بن الخطاب رضي الله عنه د دېوانونو د جوړولو پر مهال يې له فارس څخه واخيستل او اداري او فني توکي د دستور او شرعي قوانينو برخه نه بلل كېږي، نو په دستور كې هم ځای نه ورکول كېږي. له دې امله په اسلامي دولت دا واجب ده چې دستور يې له شرعي احكامو څخه جوړ شوی وي. يعنې دستور يې اسلامي وي او قانون يې هم اسلامي وي. كله چې كوم حكم تبني كوي نو هغه بايد د شرعي دليل د قوت له مخې تبني كړي، سره له دې چې له هغه ستونزې څخه يې بشپړه پوهه لرلې وي. له دې امله دا په دولت ده چې ستونزې تدريس كړي چې په ترڅ كې يې لومړی

ورباندې پوه شي ځکه چې د ستونزې پېژندل اړين کار دی. وروسته يې بايد شرعي حکم وموندل شي چې په دغه ستونزه باندې پلي شي، بيا همدغه شرعي حکم بايد وښودل شي بيا دا حکم د دليل د قوت پر بنسټ تبني شي. دغه شرعي احکام وروسته له دې چې په دې پوه شي چې دا دليل دی او په قوت يې هم ډاډ پيدا کړي يا به د مجتهد له نظر څخه واخيستل شي او يا له کتاب، سنت، اجماع او قياس څخه چې هغه به هم د شرعي اجتهاد له مخې وي، آن که هغه جزبي او يا هم د مسئلې اجتهاد وي. که د جنس تضمين د بېلگې په توگه منع تبني شي، نو لومړی بايد دا وښودل شي چې د جنس تضمين څه دی او وپېژندل شي. بيا بايد د تملک وسايل زده شي، بيا به په ملکيت کې د جنس د تضمين (تأمين على البضاعة) حکم د الله ﷻ له خوا پلي کېږي او دا ډول به شرعي حکم تبني کېږي. له همدې امله يوه دستور او قانون ته ښايي چې يوه سرريزه ولري، خو په هغه کې هغه مذهب، کوم چې هغه مادې ورڅخه اخيستل شوې وي په څرگند ډول له هغه دليل سره يو ځای چې باور ورباندې شوی تشریح کړي او دا هم واضح کړي چې په دغه دليل له دغه حکم څخه دغه ماده جوړه شوې ده، په داسې حال کې چې که يې اجتهاد صحيح وي. ترڅو مسلمانان په دې پوه شي کوم قوانين او مادې چې په دستور کې تبني شوې دي شرعي احکام دي چې په صحيح اجتهاد سره استنباط شوې دي، ځکه چې په مسلمانانو باندې د هغه دولت پيروي نه لازمېږي که چېرې له شرعي احکامو پرته بل څه تبني کړي. نو په همدې اساس دولت شرعي احکام د دستور او قوانينو په

توگه تبني کوي، ترڅو په هغو خلکو کوم چې د اسلامي دولت تابعيت لري د هغوی تر منځ ورباندې حکم وکړي.

د بېلگې په توگه مسلمانانو ته په اسلامي نړۍ کې د اسلامي دولت دستور په لاندې ډول د دوی مخې ته ږدو، ترڅو مسلمانان هغه زده کړي او دوی د اسلامي دولت د جوړولو لپاره کار کوي او نړۍ ته اسلامي دعوت ورسوي. د دې هېڅ چاره نشته چې د دې دستور ته د يوه ټاکلي هېواد د ځانگړي شوي دستور په څېر وکتل شي، بلکې دا په اسلامي نړۍ کې د اسلامي دولت دستور دی او کوم ځانگړي قطر او هېواد ته نه بېلېږي.

د خلافت د دولت دستور

دا د خلافت د دولت د دستور مسوده ده، چې مسلمانانو ته په داسې حال کې وړاندې شوې چې د خلافت د دولت د اقامه کولو او د ما انزل الله د حاکمولو لپاره کار او فعالیت کوي، تر څو د اسلامي دولت له واقعیت، ډول، نظامونو او له هغه څه څخه چې د اسلامي نظامونو او احکامو په پلي کولو پورې اړه لري یو پوره تصویر ایجاد کړای شي.

دا دستور یو اسلامي دستور دی چې له اسلامي عقیدې څخه رامنځ ته شوی او له شرعي احکامو څخه د دلیل د قوت پر بنسټ اخستل شوی دی، په یقیني توګه د هغه په اخیستلو کې په کتاب الله، سنت، د صحابه وو په اجماع او قیاس باندې اعتماد شوی دی، ځکه نو دا دستور اسلامي دی نه بل څه، او هیڅ غیر اسلامي څه په کېښي نشته. همدا راز دا دستور په یوه ټاکلې جغرافیه یا ټاکلې هیواد پورې خاص نه دی، بلکې په اسلامي نړۍ، آن په ټوله نړۍ کې د خلافت د دولت دستور دی، دا ځکه چې د خلافت دولت به د اسلام نور او هدایت ټولې نړۍ ته حمل کړي او د هغې د چارو د سرپرستی، له خپل ځان سره د هغې د یو ځای کولو او په هغوی باندې د اسلام د پلي کولو لپاره کار کوي.

حزب التحریر دا مسوده مسلمانانو ته وړاندې کوي او له الله تعالی څخه غواړي تر څو ورته کرامت ورکړي او هغه موخې ته چې د خلافت اقامه او د اسلامي حکم اعاده ده ورسپړي تر څو په پایله کې دا دستور د خلافت اساسي قانون وګرځي او پلي کړای شي.

عامه احکام

۱. اسلامي عقیده د اسلامي دولت اساس او بنسټ دی، د دولت جوړښت، شکل، حسابي چارې او هر څه باید د اسلامي عقیدې سره سم ترتیب شي، همدارنګه د دستور

او ټولو شرعي قوانينو اساس بايد اسلامي عقیده وي او هېڅ داسې څه بايد په کښې داخل نشي چې د اسلامي عقیدې سره په ټکر کې وي.

۲. دارالاسلام هغه دی چې اسلامي احکام پکې پلي کيږي، امن او امان يې په اسلام پورې تړلي وي. دارالکفر هغه دی چې کفري مقررات پکې پلي کيږي او امن او امان يې په اسلام پورې نه وي تړلي.

۳. خليفه ټاکلي شرعي احکام تبني کوي او د قانون او مقرراتو په توګه يې وضع کوي، کله چې خليفه شرعي حکم تبني کړي همدغه بيا داسې شرعي حکم بلل کيږي چې عمل پرې واجب دی. د امت په هر فرد لازمه ده، چې د قانون په توګه يې په ظاهر او باطن کې ومني او عملي يې کړي.

۴. خليفه له زکات او جهاد پرته نور د عباداتو اړونده هر حکم نه تبني کوي او نه هم د اسلامي عقیدې کوم ځانګړی فکر تبني کوي.

۵. ټول هغه خلک چې اسلامي تابعيت ولري د اسلامي دولت له ټولو شرعي حقوقو او واجباتو څخه برخمن کيږي.

۶. دولت ته روا نه ده، چې د حکم، قضا، د چارو په سرپرستی او دې ته ورته نورو برخو کې دخپل ولس د افرادو ترمنځ توپير وکړي، بلکې دولت ته لازمه ده، چې له نژادي، مذهبي او ژبني تعصب پرته ټولو ته په يوه سترګه وګوري.

۷. دولت په ټولو هغو افرادو چې د اسلامي دولت تابعيت ولري پرته له دې چې هغوی مسلمانان دي او که غير مسلمانان په لاندې ډول شرعي احکام پلي کوي:

الف- له هر ډول استثنا پرته پر مسلمانانو ټول شرعي احکام پلي کوي.

ب، د عام نظام په رعايت سره غير مسلمان خلک خپلې عقیدې او عبادت ته پرېښودل کيږي.

ج- له اسلام څخه په مرتد شوو کسانو د مرتد حکم پلي کيږي. خو د هغوی اولادونه او هغه کسان چې په غير مسلمان ډول باندې وزېږيږي، د هغوی سره د غير مسلمان

چلند کيږي او د هغوی د اصلي حالت يعنې مشرکينو او اهل کتابو له وضعیت سره سمه معامله کيږي.

د- د خوراک او پوښاک په اړونده چارو کې له غیر مسلمانانو سره د سرعت په رڼا کې د هغوی له دینونو سره سم چلند کيږي.

ه- د زوجیت او طلاق په اړونده چارو کې د غیر مسلمانانو ترمنځ د هغوی د دین سره سمه معامله کيږي او په دې چارو کې د مسلمانانو او غیر مسلمانانو ترمنځ بیا د اسلامي احکامو سره سمه فیصله کيږي.

و- له ذکر شوو احکامو پرته نور شرعي احکام او د اسلامي شریعت نورې چارې لکه معاملات، عقوبات، حکم او اقتصاد دا ټول په مسلمانانو او غیر مسلمانو باندې یې یو ډول عملي کوي، همدارنگه همدغه احکام په ټولو هغو کسانو هم عملي کيږي چې له اسلامي دولت سره معاهده ولري او یا یې ورسره پناه اخیستې وي او یا یې په اسلامي دولت کې ژوند غوره کړی وي. مگر سفیران، قنصلان او نور استازي د دیپلماتیک مصونیت درلودونکي دي.

۸- یوازې عربي ژبه اسلامي ژبه ده او دولت به هم یوازې عربي ژبه کاروي.

۹- اجتهاد کفایي فرض دی، هر مسلمان چې د اجتهاد شرایط ولري، حق لري چې اجتهاد وکړي.

۱۰- ټول مسلمانان یو ډول د اسلام مسوولیت په غاړه لري، ځکه نو په اسلام کې د دین خلک نه دي ټاکل شوي او دولت ته لازمه ده، تر څو پرې نږدې چې دیني مسوولیت یوازې د دین په نامه خلکو ته ورپاتې شي.

۱۱- د دولت اساسي دنده د اسلامي دعوت رسول دي.

۱۲- د شرعي احکامو معتبر دلیلونه یوازې قران کریم، سنت، د صحابه وو اجماع او قیاس دي.

۱۳- په اسلام کې برائت الذمه اصلي حالت دی او هیچا ته د محکمې له حکم پرته جزا نه ورکول کېږي، د یو چا تعذیب په مطلقه توګه جواز نه لري او که چا دا کار وکړ باید جزا وويني.

۱۴- اصل په افعالو کې په شرعي احکامو باندې تقید دی، تر هغه باید یو عمل تر سره نه شي تر څو یې چې حکم و نه پېژندل شي او اصل په شیانو کې اباحت دی، تر هغې چې د تحریم دلیل یې نه وي راغلی.

۱۵- حرامو ته رسوونکې وسیله حرامه ده، د حرامو وسیله چې دا ګومان په کې غالب وي چې حرامو ته رسیږي حرامه ګڼل کېږي او که ګومان غالب نه وي، بلکې ویره وي چې حرامو ته رسیږي بیا حرامه نه ده.

د حکم نظام

۱۶. حکومتي نظام یو واحد نظام دی، نه اتحادي.

۱۷. حکم باید مرکزي وي او اداره باید مرکزي نه وي.

۱۸. حاکمان څلور دي: خلیفه، تفویضي مرستیال، والي، عامل او هغه کسان چې د هغوی په حکم کې وي، اما له دې پرته نور حکام نه بلکې ټول موظفین دي.

۱۹. جایزه نه ده، چې د حکم او په حکم پورې د اړونده چارو واک، عاقل، بالغ، عادل او د اهل کفایت له کسانو پرته نور څوک په غاړه واخلي او دا هم جایزه نه ده، چې له مسلمان پرته بل چا ته وسپارل شي.

۲۰. له حکامو سره محاسبه د مسلمانانو حق او کفایي فرض دی، غیر مسلمانان چې د اسلامي دولت رعیت وي کولای شي چې د حاکم له ظلم او پر هغوی باندې د اسلامي احکامو له ناوړه پلي کېدو څخه شکایت وکړي.

۲۱. مسلمانان حق لري چې د حکامو د محاسبې او د امت له لارې حکم ته د رسیدو لپاره سیاسي احزاب تاسیس کړي، خو شرط به یې دا وي چې د حزب بنسټ به

اسلامي عقیده وي او همدارنگه د هغوی له خوا تبني کېدونکي احکام باید شرعي وي، د حزب د جوړولو لپاره کوم جواز ته اړتیا نشته او د داسې احزابو جوړول چې بنسټ یې له اسلام پرته بل څه وي منع دي.

۲۲. حکومتي نظام په لاندینيو څلورو قاعدو باندې ولاړ دي:

- ۱- سيادت (حاکمیت) د شریعت دی، نه د خلکو.
- ۲- واکمني (سلطه) باید له امت سره وي.
- ۳- د واحد خلیفه ټاکل په مسلمانانو فرض دي.
- ۴- یوازې خلیفه حق لري چې شرعي احکام تبني کړي او په خپله خلیفه به دستور او قوانین وضع کوي.

۲۳. دولت له ديارلسو جهازونو څخه جوړ شوی دی:

- ۱- خلیفه
- ۲- معاونین (تفویضي وزیران)
- ۳- تنفيذي وزیران
- ۴- والیان
- ۵- د جهاد امیر
- ۶- کورنی امنیت
- ۷- بهرنی چارې
- ۸- صنعت
- ۹- قضا
- ۱۰- د خلکو مصالح
- ۱۱- بیت المال
- ۱۲- مطبوعات (رسنۍ)
- ۱۳- د امت مجلس (شوری او محاسبه)

خليفه

۲۴. خليفه هغه څوک دی، چې د شرعي احکامو په پلي کولو او سلطه کې له امت څخه نيابت کوي.

۲۵. خلافت د خوښې او رضایت عقد دی، هېڅوک د هغه په منلو او اختيارولو باندې نه مجبورېږي.

۲۶. هر عاقل او بالغ مسلمان که نارینه وي او که ښځينه د خليفه په ټاکلو او بيعت کولو کې حق لري او غير مسلمان بيا دا حق نه لري.

۲۷. کله چې د خلافت عقد د انعقاد بيعت سره سم له يو چا سره وشي په دې صورت کې پر پاتې کسانو د اطاعت بيعت لازم دی او ټول هغه خلک پر بيعت کولو مجبورېږي چې د سر غړاوي او د مسلمانانو د صف ړنگولو وېره ترې کېږي.

۲۸. هېڅوک تر هغې خليفه نشي کيدای، ترڅو چې مسلمانانو نه وي ټاکلی او هېڅوک د خلافت صلاحيتونه په لاس کې نشي اخيستلای ترڅو چې د نورو اسلامي عقيدونو په څېر د خلافت عقد له هغه سره په شرعي توگه نه وي منعقد شوی.

۲۹. په هغه سيمه کې چې د خليفه سره د انعقاد بيعت تر سره کېږي بايد هلته قدرت ذاتي بڼه ولري او بايد يوازې له مسلمانانو سره وي، نه له کوم کفري هيواد سره، همدارنگه په هغه ځای کې بايد د مسلمانانو کورنی او بهرنی امان اسلامي وي، نه کفري. مگر د طاعت په بيعت کې دا ډول شرايط اړين نه دي.

۳۰. هغه څوک چې د خلافت بيعت ورسره کېږي، بايد د انعقاد شرايط پوره کړي، که څه هم چې د افضليت شرطونه يې نه وي پوره کړي، ځکه چې د انعقاد شرطونو ته اعتبار ورکول کېږي، نه د فضيلت شرطونو ته.

۳۱. د خليفه لپاره د انعقاد شرايط په لاندې ډول دي:

- خليفه بايد نارينه وي
- مسلمان وي

- آزاد وي
- بالغ وي
- عاقل وي
- قادر وي
- عادل وي
- اهليت او وړتيا ولري

۳۲. که د خلافت منصب د خليفه د مړينې، استعفا، او يا هم عزل کېدو سره تش شي، واجب ده چې له هغه نهېتي څخه تر دريو ورځو او شپو پورې بل خليفه وټاکل شي.

۳۳. موقت امير بايد تعين شي تر څو د مسلمانانو چارې سنبال کړي او د خلافت د منصب له خالي کيدو وروسته د نوي خليفه د ټاکلو چارې په لاندې ډول تر سره کړي:

الف- کله چې خليفه دا ځل نړديوالی يا د ليرې کيدو تصميم احساس کړي د دې صلاحيت لري چې موقت امير وټاکي.

ب- که چيرې خليفه د موقت امير د ټاکلو وړاندې وفات يا عزل شي او يا هم د خلافت منصب د عزل او وفات له لامل پرته د بل څه له امله خالي شي، د خليفه د معاونينو له ډلې څخه به هغه معاون د موقت امير په بڼه ټاکل کيږي چې د لوړ عمر خاوند وي خو که هغه خپله د خلافت لپاره نوماند وي په دې حالت کې به بل هغه معاون چې لوړ عمر ولري د موقت امير په حيث ټاکل کيږي. په همدې ترتيب سره د لوړ عمر څښتن د موقت امارت لپاره لومړيتوب لري.

ج- که چيرې د تفويض ټول معاونين د خلافت د مقام لپاره د نوماندۍ اراده ولري، په دې حالت کې به د تنفيذي معاونينو له ډلې څخه به په ترتيب سره د لوړ عمر څښتن د موقت امير په توگه ټاکل کيږي.

د- په هغه حالت کې چې ټول تنفيذي معاونين د خلافت لپاره نوماند وي، موقت امارت د دوی له ډلې هغه کس ته ورکول کېږي چې تر ټولو لږ عمر ولري.

ه- موقت امير د شرعي احکامو د تبني کولو صلاحيت نه لري.

و- موقت امير بايد په دريو ورځو کې د نوي خليفه د ټاکلو د پروسې د تکميل لپاره خپله ټوله وړتيا وکاروي او د دې وخت تمديد جواز نه لري، مگر که د داسې لامل له امله وي چې غلبه ورباندې ناشونې وي او د مظالم محکمه ورسره توافق ولري.

۳۴. د خليفه د ټاکلو طريقه بيعت دی. مگر د خليفه د ټاکلو عملي چارې او بيعت په لاندې ډول تر سره کېږي:

الف- د مظالم محکمه د خلافت د منصب خالي کيدل اعلانوي

ب- موقت امير په فوري توگه خپله وظيفه په غاړه اخلي او د خلافت د مقام نوماندې اعلانوي

ج- د مظالم محکمه د يو قرار په ترڅ کې د هغه نوماندانو غوښتنې چې د انعقاد شرطونه يې پوره کړي وي مني او د هغه نوماندانو غوښتنې چې د انعقاد شرطونه يې نه وي پوره کړي ردوي.

د- د امت مجلس د هغه نوماندانو شمير چې د مظالم محکمې له خوا تعين شوي د لاندې دوو مرحلو په ترڅ کې محدودوي:

لومړی: له دوی څخه شپږ نوماندان د رایو په اغلبیت سره ټاکل کېږي
دویم: د شپږو نوماندانو له ډلې څخه دوه کسه د خلافت د مقام لپاره د نوماند په توگه ټاکل کېږي.

ه- د دواړو نوماندانو نومونه اعلانېږي او له مسلمانانو څخه غوښتل کېږي ترڅو يو له هغوی څخه انتخاب کړي.

و- د انتخاباتو پایلې اعلانېږي او مسلمانان هغه نوماند چې اکثریت رایې يې خپلې کړې پېژني.

ز- مسلمانان له هغه نوماند سره چې ډيری رایې يې خپلې کړې د خليفه په توگه د دې لپاره بيعت کوي چې د الله په کتاب او د رسول (ص) په سنتو باندې عمل وکړي.

ح- د بيعت له پوره کيدو وروسته هغه څوک چې خليفه و ټاکل شو د هغه نوم او هغه صفات چې د ده د خليفه کيدو لامل شول په عام محضر کې اعلانېږي تر څو د خليفه د ټاکل کيدو خبر ټول امت ته ورسېږي.

ط- د نوي خليفه د انتخاب د پروسې له تکميل سره سم د موقت امير ولايت پای ته رسېږي.

۳۵. امت د خليفه د ټاکلو حق لري، مگر د ليرې کولو حق يې که چيرې د انعقاد بيعت په شرعي توگه تر سره شوی وي نه لري.

۳۶. د خليفه صلاحيتونه په لاندې ډول دي:

الف، خليفه هغه څوک دی چې د امت د چارو د سنبالولو لپاره هغه لازم او شرعي احکام تبني کوي کوم چې په سم اجتهاد سره د الله له کتاب او د رسول الله (ص) له سنتو څخه استنباط شوي دي او د داسې قوانينو بڼه غوره کوي چې اطاعت يې واجب او مخالفت يې ناروا دی.

ب، همدغه خليفه د دولت د کورني او بهرني سياست دنده پر غاړه لري او همدغه خليفه د لښکر قيادت کوي، د جگړې اعلان، د سولې عقد، معاهداتو او اوربند حق له خليفه سره دی.

ج، همدغه خليفه د بهرنيو سفيرانو د منلو او ردولو حق لري، همدارنگه د مسلمانو سفيرانو د ټاکلو او عزل کولو صلاحيت لري.

د، همدغه خليفه واليان او مرستيالان ټاکي او يا يې ليرې کوي او هغوی ټول لکه څنگه چې د امت مجلس ته مسوول دي، د خليفه په وړاندې هم مسووليت لري.

ه، خليفه هغه څوک دی چې قضاوت او قاضی القضاات ټاکي او عزل کوي يې مگر د مظلومو قاضی په هغه وخت کې چې د خليفه، د هغه د معاونينو او قاضی القضاات په

وراندې قضیې څیرې، همدا راز خلیفه د ادارو مشران، د لښکر قوماندانان او د بیرغ مشران ټاکي او هغوی ټول د خلیفه په وړاندې مسوولیت لري، نه د امت د مجلس په وړاندې.

و- خلیفه هغه شرعي احکام تبني کوي چې د هغې له مخې د دولت بودجه ټاکل کیږي، خپله خلیفه د هغه پیسو او مصارفو اندازه ټاکي چې د هرې برخې لپاره لازم وي. پرته له دې چې هغه په عایداتو پورې اړه ولري یا په مصارفو پورې.

۳۷. خلیفه په تبني کې په شرعي احکامو باندې مقید دی، د ده لپاره حرامه ده چې داسې حکم تبني کړي چې له شرعي دلایلو څخه په سمه توګه نه وي استنباط شوی، هغه په احکامو مقید دی او په هغه طریقه مقید دی چې احکام ورباندې تبني کوي، هغه ته جایز نه ده، چې په داسې طریقه حکم تبني کړي چې د تبني له شرعي طریقې سره ټکر ولري او نه داسې حکم کولای شي چې له تبني شوي حکم سره په ټکر کې وي.

۳۸. خلیفه د رعیت د چارو په سنبالولو کې د مطلق صلاحیت درلودونکی دی، چې له خپل اجتهاد او رایې سره سم هغه سنبالوي، هغه کولای شي چې هغه مباح تبني کړي چې د دولت او رعیت په چارو کې ورته اړتیا لري، هغه ته جایز نه دي چې د مصلحت په نامه له شرعي حکم څخه سرغړونه وکړي، د ساري په ډول هغه نشي کولای د خوراکي موادو د کموالي له امله یوه کورنۍ له یوه ماشوم څخه د زیاتو ماشومانو له زیږونې څخه منع کړي او نه پر خلکو باندې د استثمار او ناوړه استفادې څخه د ډډه کولو په پلمه د نرخ د ټاکلو له امله سختي راوستی شي او نه هم د مصلحت او د چارو د سنبالولو په خاطر کافر او یا بنځه والي کولای شي او نه دې ته ورته نور غیر شرعي کارونه سرته رسولای شي. هغه حق نه لري چې حلال حرام او حرام حلال وګرځوي.

۳۹. خلیفه ټاکلې موده نه لري، تر څو چې خلیفه د شریعت ساتونکی او د شرعي احکامو تنفیذوونکی وي او دولتي چارې پر مخ بېولای شي د خلیفه په توګه پاته

کيږي، تر هغې چې حالت يې داسې بدلون و نه مومي چې له خلافت څخه يې وباسي او که چيرې د ده حالت له ذکر شوي حالت سره سم بدلون وموند عزل يې واجب ګرځي.

۴۰. هغه څه چې د خليفه حالت ته په داسې بڼه بدلون ورکوي چې د خلافت څخه د وتلو لامل ګرځي لاندې درې څيزونه دي:

الف- د انعقاد د شرطونو څخه د يو شرط کميدل، د بيلګې په توګه ارتداد، بڼکاره فسق او جنون او ياهم د دې په څير. ځکه چې دا شروط هم د انعقاد شرطونه دي او هم د استمرار.

ب- د هر سبب له امله داسې عجز او ناتواني چې د هغه په موجوديت سره د خلافت مسووليت نه شي ادا کيدای.

ج- داسې فشار چې خليفه په خپل فکر باندې له دې نه عاجز کړي چې د مسلمانانو چارې د شريعت سره سم پر مخ يوسي، ياد شوی حالت د ده د عزل کيدو لامل ګرځي، د بيلګې په توګه که چيرې خليفه د بل چا له لوري تر داسې فشار لاندې راوستل شي چې د ده له نظر سره سم نه شي کولای چې د رعيت چارې له شريعت سره سمې پر مخ يوسي په دې حالت کې خليفه په حکمي ډول د دولت د مسووليت له ادا کولو نه عاجز شوی دی چې په پايله کې د ده د عزل کيدو لامل ګرځي او نوموړې مسله په لاندې دوو حالتونو کې را منځ ته کيږي:

لومړی: دا چې په خليفه له خپلو نږدې افرادو څخه يو يا څو داسې مسلط شي چې د چارو په اجرا کې استبداد رامنځ ته کړي، که له تسلط څخه د خليفه د خلاصون شونتيا موجوده وي، نو يو ټاکل شوی مهلت ورکول کيږي، خو که د هغه د خلاصون شونتيا موجوده نه وي په نوموړي حالت کې خليفه فوراً ګوښه کيږي.

دويم: دا چې خليفه د قوي دښمن په اسارت کې ولويږي، يا بالفعل اسير شوی وي يا هم د دښمن تر سلطې لاندې داسې واقع شوی وي چې د اسير حکم ورته

کيږي، په دې حالت کې که د خلاصون هيله شتون ولري بايد مهلت ورکړل شي او که د خلاصون لپاره يې هيله پاته نه شي، نو له قدرت نه خلع کيږي، که چيرې له اول نه يې د خلاصون هيله نه وه، نو فوراً بايد خلع شي.

۴۱. د مظالم محکمه يوازینی مرجع ده چې د خليفه د حالت بدلون د دې لپاره چې د هغه د عزل کيدلو لامل کيږي او که نه، ثابتوي. يوازې همدغه مرجع د خليفه د ليرې کولو او انذار صلاحيت لري.

تفويضي معاون

۴۲. خليفه د ځان لپاره يو يا څو تفويضي معاونين ټاکي، چې د حکم مسووليت پر غاړه واخلي، هغه ته د چارو د تدبير صلاحيت تفويض کيږي چې له خپلې رايې او نظر سره سم د هغه د اجتهاد پر بنسټ بايد پر مخ يووړل شي.

۴۳. د تفويضي معاون لپاره هغه شروط لازمي دي کوم چې د خليفه لپاره لازم دي. هغه دا چې تفويضي معاون بايد نارينه، آزاد، مسلمان، بالغ، عاقل، عادل، قادر او هم د ورسپارل شوو دندو د پر مخ بيولو کفايت ولري.

۴۴. تفويضي معاون ته د چارو په سپارلو کې دوه ټکي په پام کې نيول شرط دي: لومړی: عمومي صلاحيت دويم: له خليفه څخه نيابت، ځکه نو واجب ده چې خليفه ورته ووايي چې تا ته مې د خپل ځان په نيابت هغه چارې سپارلې چې ما ته راکړل شوې دي او يا په داسې نورو الفاظو کې ورته ويل کيږي چې نوموړی مفهوم ورسوي، د صلاحيت دا ډول تفويض خليفه ته د دې شونتيا ورکوي تر څو خپل معاونين ټاکل شوو ځايونو ته وليږي او يا يې هم له يوې سيمې نه بلې ته يا له يوه کار نه بل کار ته چې د خليفه له معاونيت سره سمون لري انتقال کړي، پرته له دې چې نوموړي الفاظ بيا تکرار کړي، ځکه دا ټول کارونه په لومړني تعين کې گډون لري.

۴۵. تفويضي معاون ته لازم دي چې خليفه په هغه چارو خبر کړي چې نوموړی د هغه تدبير نيسي او اجرا کوي يې، تر څو په صلاحيتونو کې د خليفه په شان نه شي، هغه ته دا هم لازم دي چې هغه څه تر سره کړي چې ورته امر کيږي.

۴۶. په خليفه لازم دي چې د تفويضي معاون چارې وڅيړي، تر څو له صحيح چارو سره يې هوکړه وکړي او خطا يې په څرگنده کړي، ځکه د امت د چارو مسووليت د خليفه په غاړه دی او د هغه په اجتهاد او رايې پورې اړه لري.

۴۷. که چيرې تفويضي معاون د يوه کار په اړه تدبير ونيسي او خليفه هم ور سره هوکړه وکړه بيا معاون ته لازم دي چې نوموړی کار د خليفه له موافقې سره سم عملي کړي، څه زياتی او کمی پکې رانه ولي او که خليفه بېرته له خپلې رايې څخه واوښت او له هغه څه سره يې مخالفت وکړ چې معاون تر سره کړي، په دې صورت کې موضوع خپرل کيږي که چيرې دا کار په حکم کې و، نو که معاون هغه په مناسب ډول نافذ کړی وي، او که د مال په اړه و چې معاون هغه په مناسب ځای کې مصرف کړی وي، نو په دې حالت کې د معاون رايه او نظر نافذ دی، ځکه په اصل کې د خليفه نظر دی، او خليفه حق نه لري چې نافذ احکام او مصرف شوي اموال مسترد کړي، که چيرې هغه څه چې معاون ترسره کړي و له ذکر شوو مسايلو نه پرته بل څه وو، د بيلگې په توگه د والي تقرر يا د لښکر لېږل په دې حالت کې خليفه ته جايز دي چې د معاون نظر و نه مني، په دې وخت کې د خليفه نظر نافذ او د معاون کار لغو کيږي، ځکه په دې برخه کې خليفه د دې حق لري چې خپل عمل او فيصله هم مسترده کړي، نو د دې حق خو په اولی توگه لري چې د معاون کار او فيصله مسترده کړي.

۴۸. د تفويضي معاون صلاحيتونه په هيڅ دولتي اداره پورې خاص نه دي ځکه د هغه صلاحيتونه پراخ او عام دي، او هغه کسان چې اداري چارې په مستقيم ډول تر سره کوي حکام نه، بلکې اجيران دي او تفويضي معاون حاکم دی او له کارونو څخه کوم

خاص مسووليت نه لري بلکې د ده سرپرستي او نظارت په عمومي ډول په ټوله اداري دستگاه باندې ولکه لري.

تفیدي معاون

۴۹. خلیفه د ځان لپاره تفیدي معاون ټاکي چې د هغه کار به اداري چارې تر سره کول وي او د حکم کولو صلاحیت نه لري، بلکې تفیدي معاون به هغه څه عملي کوي چې خلیفه یې په داخلي او خارجي چارو کې صادروي، همدارنگه د یادو شوو برخو په اړه خلیفه ته خبر ورکوي، تفیدي معاون به د خلیفه او نورو تر منځ واسطه وي چې د خلیفه فرمانونه به نورو ته او د نورو چارې به خلیفه ته په لاندې موضوعاتو کې رسوي:

الف: د رعیت له افرادو سره اړیکې

ب: له دولتونو سره اړیکې

ج: اردو یا لښکر

د: له لښکر پرته نورې دولتي ادارې

۵۰. تفیدي معاون به مسلمان او نارینه وي، ځکه هغه د خلیفه محرم او د راز څښتن دی.

۵۱. تفیدي معاون به د تفویضي معاون په څېر له خلیفه سره مستقیمې اړیکې لري او د خلیفه معاون دی په اجراتو کې نه په حکم کې.

والیان

۵۲. هغه خاوره چې دولت په هغه باندې حاکمیت لري په بیلابیلو واحدونو ویشل شوې، هر برخه به د ولایت په نوم یادېږي. همدارنگه هر ولایت به بیا بېلې بېلې برخې ولري چې هره برخه به د عمالي په نامه یادېږي، هغه کس چې د ولایت په راس کې

قرار لري د والي يا امير په نامه او د ولسوالۍ يا عمالي مسوول د عامل يا حاکم په نامه يادېږي.

۵۳. واليان د خليفه له خوا ټاکل کېږي، ولسوالان يا حاکمان به د خليفه او واليانو له خوا په دې شرط چې خليفه ورته دا صلاحيت تفويض کړی وي ټاکل کېږي، د واليانو او حاکمانو لپاره ټول هغه شروط لازمي دي کوم چې د معاونينو لپاره لازم وو، نو لازمه ده چې والي او حاکم نارينه، عاقل، بالغ، آزاد، مسلمان، عادل او په هغه څه کې چې ورته سپارل کېږي د کفايت څښتن وي او د تقوی او وړتيا درلودونکی وي.

۵۴. والي به په خپل ولايت کې د خليفه په نيابت سره د حکم کولو او د اداراتو له اعمالو څخه د مراقبت صلاحيت لري. له مالي، قضا او د لښکر د اړونده چارو پرته نور بشپړ صلاحيت لري، هغه د خپل ولايت په اوسيدونکو امارت لري او په ټولو هغه چارو کې چې په ولايت پورې اړه لري د اجرا حق لري، مگر پوليس د چارو په تنفيذ کې د والي تر واک لاندې دي، نه د ادارې په برخه کې.

۵۵. د والي لپاره واجب نه ده چې د خپل امارت د وضعیت سره سم د اړونده چارو د تر سره کولو په هکله خليفه ته خبر ورکړي، مگر په خپله خوښه بيا کولای شي. که چېرې يو نوی کار تر سره کوي د هغه په باب به خليفه ته خبر ورکوي او د هغه له امر سره سم به عمل کوي، خو که چېرې د خليفه امر ته د انتظار له کبله کوم کار فساد را منځ ته کاوه نو په خپله والي بايد هغه اجرا کړي او بيا به د نوموړي کار په هکله خليفه ته خبر ورکوي او دا به ورته په ډاگه کوي چې ولې يې هغه ته په لومړي سر کې خبر نه و ورکړی.

۵۶. په هر ولايت کې به د هغه له اوسيدونکو څخه ټاکل شوی مجلس وي، چې مشري به يې والي کوي، په اداري چارو کې به دا مجلس د رايې ورکولو صلاحيت ولري، خو د حکم په چارو کې صلاحيت نه لري، دا مجلس د دوه موخو لپاره رامنځ ته کېږي:

لومړی: والي ته د ولایت له واقعیت او اړتیاوو څخه د لازمه معلوماتو ورکول او د هغه په اړه نظر ورکول

دویم: په خلکو باندې د والي له حاکمیت څخه د رضایت یا شکایت څرگندول
په لومړي حالت کې د مجلس رایه ملزمه نه ده، بلکې په دویم حالت رایه الزامي ده، که مجلس له والي څخه شکایت وکړي هغه عزل کېږي.

۵۷. ښه دا ده چې د یو شخص د ولایت موده په یوه ولایت کې اوږده نه شي، کله چې دا ولیدل شوه چې هغه په ښار کې تمرکز لاس ته راوړی او خلکو ده ته میلان پیدا کړی او مفتون شوي یې دي باید له ولایت څخه عزل شي.

۵۸. یو والي له یوه ولایت څخه بل ولایت ته نه تبدیلیږي، ځکه ولایت د نظر له لوري عام او د مکان له لوري محدود دی، بلکې والي باید عزل او پر ځای یې بل څوک مقرر شي.

۵۹. والي په دريو حالتونو کې عزل کېږي:

لومړی: کله چې خلیفه د هغه عزل لازم وبولي، دویم: کله چې د امت مجلس له هغه څخه خپله نارضايتي ونيسي، درېیم: هغه وخت چې د ولایت مجلس له والي څخه بيزار شي، د والي اعتزال د خلیفه له لوري تر سره کېږي.

۶۰. د خلیفه لپاره لازم دي چې د والیانو چارې وڅاري او له هغوی څخه سم مراقبت وکړي، د هغوی د حالاتو د معلومولو لپاره څوک وټاکي، په ځینې وختونو کې ټول والیان او د هغوی یو شمیر را ټول کړي، د خلیفه بله وجیهه دا ده چې د والیانو په اړه د خلکو شکایتونو ته غوږ ونيسي.

د جهاد امير

حربي اداره — لښکر

۶۱. نظامي اداره هغه ټولې چارې چې په وسله والو ځواکونو (اردو، پوليس)، مهماتو، جنگي وسايلو او نورو اړوندو چارو لکه د نظامي پوهنتونونو، نظامي هيئتونو، ټولو هغه شيانو چې د اردو په اسلامي او عمومي ثقافت پورې اړه ولري او ټول هغه شيان چې په جنگ او نظامي تياري-پورې اړه ولري په غاړه اخلي، د دې ادارې رئيس د جهاد د امير په نوم ياديږي.

۶۲. جهاد په مسلمانانو باندې فرض دی، عسکري تمرين په هر نارينه مسلمان چې پنځلس کاله عمر يې پوره کړی وي، يو اجباري امر او فرض دی تر څو هغه د جهاد کولو لپاره تيار شي، مگر عسکري خدمت کفايي فرض دی.

۶۳. اردو دوه ډولونه لري:

احتياطي برخه: په دې برخه کې ټول هغه مسلمانان شامل دي چې د وسلې د حمل کولو توان لري.

دايمي برخه: په دې برخه کې هغه کسان شامل دي چې د تل لپاره په اردو کې شتون لري او د نورو مامورينو په شان د دولت له لوري ورته معاش ورکول کيږي.

۶۴. د اردو لپاره بيرغونه او رايات ترتيب کيږي، خليفه هغه څوک دی چې بيرغ هغه چاته سپاري چې د اردو مسووليت لري، مگر رايات د لواگانو رئيسان وړاندې کوي.

۶۵. خليفه د اردو مشر بلل کيږي او هغه کس دی چې د ارکانو رئيس، د هرې لوا امير او د هرې فرقې لپاره قوماندان منصوبوي، مگر په اردو کې نور تعينات د لواگانو او فرقو د مشرانو له لوري ترسره کيږي، د ارکانو غړي د ارکانو د رئيس له لوري د هغوی د نظامي زده کړو په نظر کې نيولو سره ټاکل کيږي.

۶۶. ټوله اردو د يو واحد پوځ بڼه لري چې په ځانگړو قل اردو گانو (نظامي هادو) کې ځای پر ځای کېږي، لازمه ده چې ځينې دا ډول قل اردوگانې په بيلا بيلو ولايتونو کې، ځينې په ستراتيژيکو سيمو او ځينې يې د ضربتي ځواک په ډول د تل لپاره په حرکت کې په کار وگومارل شي، دا قل اردوگانې په ډير شمير نورو ټولگيو کې تنظيميږي چې هر ټولگې ته يې اردو ويل کېږي، او هر يوه ته شميره لکه لومړۍ- اردو، دويمه اردو، درېيمه او نور لگول کېږي او يا هم له ولايتونو څخه د يو ولايت يا له عمالو څخه د يوې عمالي په نومونو ياديږي.

۶۷. بايد د اردو لپاره نظامي عالي زده کړې په عالي کچه ورکړل شي، بايد د اردو فکري کچه هم د امکان تر بريده پورته يووړل شي، همدارنگه د اردو هر شخص بايد له اسلامي ثقافت څخه برخمن شي سره له دې که هغه په اجمالي ډول سره هم وي.

۶۸. لازمه ده چې په هره اردوگانه کې کافي شمير لوړ رتبه افسران وي چې د جنګي معارکو په مشرۍ او د نقشو په جوړولو کې مسلکي وي، د نظامي عالي فن او معرفت څخه برخمن وي او په ټوله اردو کې بايد دا ډول اشخاص د توان تر حده زياتوالي مومي.

۶۹. لازمه ده چې اردو له ځان سره په کافي توگه وسله، نظامي آلات، تجهيزات، لوازم او مهمات ولري تر څو وکولای شي د يوې اسلامي اردو په شان خپله وظيفه په بڼه توگه ادا کړي.

کورنی امنیت

۷۰. د کورني امنيت اداره هغه اداره ده چې د ټولو هغه چارو چې په امنيت پورې اړه لري او د ټولو هغه شیانو چې کورنی امنیت له گواښ سره مخ کوي د هغوی د مخنيوي سرپرستي په غاړه اخلي، په ټول قلمرو کې امنیت د پوليسو له لارې تامینوي، لښکر د خليفه له امر پرته نه استخدماوي، د دې ادارې رئیس (د کورني امنيت د

مدیر)، خانگي بي په ولايتونو کې (د کورني امنیت ادارې) په نمونو او د ادارې رئیس بي د پوليسو د امر په نامه يادېږي.

۷۱. وسله وال ځواکونه په دوه ډوله دي: هغه سرتيري چې په جنگي اداره پورې اړه لري د جهاد د امير پيرو دي، هغه پوليس چې د امنیت د ساتلو په موخه په محکمو کې شتون لري د کورني امنیت د ادارې پيرو دي، دواړه ډوله بايد له خاص ثقافت سره سم وروزل شي تر څو وکولای شي خپله دنده په ښه توگه تر سره کړي.

۷۲. ټول هغه تهديدونه چې کورني امنیت ته گواښ بلل کېږي، د کورني امنیت اداره بايد هغه معالجه کړي او هغه عبارت دي له: ارتداد، بغاوت او حرايت، د خلکو په مالونو تجاوز، د خلکو په نفس او آبرو تجاوز، له هغه مشکوکو انسانانو سره تعامل چې محاربو کفارو ته جاسوسي کوي.

بهرنی چارې

۷۳. د بهرنیو چارو اداره د ټولو هغه بهرنیو چارو سرپرستي په غاړه لري کومې چې د خلافت د دولت اړیکې له نورو دولتونو سره په ټولو برخو کې رامنځ ته کوي، دا اړیکې کیدای شي په بیلابیلو برخو پورې اړه ولري لکه: اقتصادي، صنعتي، زراعتي، تجارتي، پستي اړیکې، مخابراتي او نور.

د صنعت اداره

۷۴. د صنعت اداره د ټولو هغه چارو سرپرستي په غاړه لري چې په صنایعو پورې اړه لري. هغه که درانده صنایع وي لکه ماشین آلات، مرکباتي جوړښتونه، برقي مواد او ماشین آلات او که خفیف یا سپک صنایع وی. کیدای شي دا کارخانې عامه ملکیت وي یا د افرادو ملکیت مگر یوازې دا چې په جنگي صنعت پورې اړه ولري، دا لازمه ده چې د فابریکو ټول ډولونه د جنگي سیاست پر بنسټ ولاړ وي.

قضاء

۷۵. قضا د الزام په توگه د يو حکم خبر ورکول دي، قضا د خلکو تر منځ خصوصتونه او منازعې فيصله کوي، د هغه څه مخنيوی کوي چې د ټولني حق ته ضرر رسوي يا د خلکو او دولتي اشخاصو لکه خليفه، نور حکام، د دولت کارکوونکو تر منځ د رامنځ ته شوي خصومات حل او فيصله کوي.

۷۶. خليفه قاضي القضا د داسې اشخاصو له ډلې څخه ټاکي چې نارينه، بالغ، آزاد، مسلمان، عاقل، عادل، او فقيه وي، که د خليفه له لوري ورته د مظالم د محکمې د قاضي د ټاکلو او عزل صلاحيت هم ورکړل شو، نو په دې حالت کې لازمه ده چې مجتهد هم وي، قاضي القضا د اداري نظامونو په چوکاټ کې د نورو قاضيانو د ټاکلو، تاديب، او عزل کولو صلاحيت لري، مگر د محکمو د نورو کارکوونکو چارې په اداري مدير پورې اړه لري چې د محکمو د چارو د ادارې مسووليت په غاړه لري.

۷۷. قاضيان درې ډوله دي، يو قاضي دی او هغه کس دی چې د خلکو تر منځ د معاملو او عقوباتو په برخه کې خصوصتونه حل او فيصله کوي. دويم محتسب دی چې هغه مخالفونو ته حل کوي چې د ټولني حق ته زيان رسوي. درېيم د مظالم قاضي دی، دا هغه کس دی چې د خلکو او دولت تر منځ نزاع گانې حل او فيصله کوي.

۷۸. څوک چې قضا پر غاړه اخلي هغه بايد مسلمان، آزاد، بالغ، عاقل، عادل، فقيه او په واقعيتونو باندې د شرعي احکامو په نزول باندې پوهه ولري او د مظالمو د قاضي لپاره د دې شرطونو تر څنگ نارينه والی او اجتهاد هم شرط دي.

۷۹. دا جايزه ده چې قاضي، محتسب او د مظالمو قاضي په ټولو خاورو کې په عمومي توگه د ټولو قضاياوو د حل لپاره و گومارل شي، يا هم کيدای شي دوی ټولو ته په يو ځانگړي ځای کې د ځانگړو قضاياوو حل وسپارل شي.

۸۰. دا جايزه نه ده چې له هغه قاضي پرته چې د فيصلې صلاحيت لري، نور قاضيان محکمه دايره کړي، مگر دا جايزه ده چې له ده سره يو يا څو نور قاضيان هم مرسته وکړي، خو دوی ته به د حکم صلاحيت نه ورکول کيږي، يوازې دوی د مشورې او نظر ورکولو صلاحيت لري چې رايه او نظر يې هم الزامي بڼه نه لري.

۸۱. قاضي ته جايزه نه ده چې د قضا له مجلس پرته بل چپرته قضاوت وکړي، بينه او يمين هم د قضا له مجلس پرته په بل ځای کې اعتبار نه لري.

۸۲. دا جايزه ده چې د قضاواوو د ډولونو په نظر کې نيولو سره محکمې بيلابيلې درجې ولري، دا هم جايزه ده چې ځينې قاضيان له معين صلاحيت سره د ټاکلو قضيو لپاره وگومارل شي، او پاته شوې قضاواوې نور محکمو ته راجع شي.

۸۳. د استيناف او تمیز محکمې شتون نه لري، ځکه چې د پېښو په اړه د قضا فيصله د قطعیت له مخې يوه درجه لري. کله چې يو قاضي فيصله وکړي حکم يې نافذ دی، د بل قاضي حکم يې هيڅکله هم نشي نقض کولای، مگر په هغه حالت کې چې له اسلام پرته په بل څه حکم وکړي، يا هم د کتاب الله، سنتو او د صحابه د اجماع له نص سره په قطعي ډول په ټکر کې وي، يا هم دا څرگنده شي چې د واقعیت له حقيقت سره په ټکر کې دی.

۸۴. محتسب هغه قاضي دی چې د عامه حقوقو اړونده قضاواوې چې مدعي په کې شتون نه لري حل او فيصله کوي. په دې شرط چې نوموړې قضیې په حدودو او جنايتونو پورې اړه و نه لري.

۸۵. محتسب کولای شي د مخالفت په اړه د خپل علم په پيدا کولو سره په فوري ډول په هر ځای کې چې وي د قضا له مجلس پرته حکم صادر کړي، له ده سره به يو شمير پوليس شتون ولري چې د ده اوامر به نافذوي، او حکم يې فوراً نافذ کيږي.

۸۶. محتسب حق لري چې د ځان لپاره داسې نايان او استازي وټاکي چې د محتسب شروط ولري، تر څو يې په بېلابېلو سيمو کې په کار وگوماري او له دوی سره به

پنځپله اړونده سيمه کې د هغو چارو د محاسبې صلاحيت وي کومې چې په هغه سيمه يا محل کې رامنځ ته کېږي.

۸۷. د مظلومو قاضي د دې لپاره ټاکل کېږي چې د دولت له خوا پر خپل رعيت باندې د ظلم او تجاوز مخنيوی وکړي، مظلوم که رعيت وي يا هم بل څوک، خو چې د دولت د سلطې لاندې ژوند کوي، د مظلومو قاضي به ددې ټولو مظلومو مخنيوی کوي، هغه که د خليفه او يا د دولت د نورو حکامو او موظفينو له خوا تر سره کېږي.

۸۸. د مظلومو قاضي د خليفه يا قاضي القضاات له لوري ټاکل کېږي خو د هغه محاسبه، تاديب او عزل کول بيا د خليفه يا قاضي القضاات (که چېرې خليفه ورته صلاحيت ورکړي) له لوري تر سره کېږي، خو دا به صحيح نه وي چې د خليفه يا د تفويضي معاون او يا قاضي القضاات له خوا د تر سره شوو مظلومو د څېړلو په درشل کې له دندې عزل کړای شي، په دې حالت کې د هغه د عزل صلاحيت د مظالم له محکمې سره دی.

۸۹. دا شرط نه ده چې د مظلومو قاضي يو يا څو محدود اشخاص وي، بلکې د دولت رييس کولای شي چې د مظلومو د ليرې کولو لپاره کافي اندازه قاضيان وټاکي خو د حکم کولو صلاحيت بايد يوازې له يوه قاضي سره وي او دا هم جايزه ده چې د فيصلې پر مهال له هغه سره د مظلومو نور قاضيان هم کښيني خو د هغوی دنده به مشوره او رايه ورکول وي او رايه يې الزامي بڼه نه لري.

۹۰. د مظلومو محکمه حق لري چې په دولت کې هر حاکم او موظف له دندې عزل کړي او هم کولای شي چې خليفه له خپلې دندې عزل کړي، او دا په هغه حالت کې شونې ده چې د ظلم ازاله د خليفه د عزل تقاضا وکړي.

۹۱. د مظلومو محکمه صلاحيت لري چې د هر ډول ظلم څېړنه وکړي، هغه ظلم چې د دولت د اشخاصو له خوا تر سره شوی وي، هغه که د خليفه له خوا له شريعت

خځه سر غرونه وي او که هغه د خليفه له خوا د شرعي احکامو د تبني کولو پر مهال په شرعي احکامو او دستور يا قانون کې د کوم شرعي نص په معنا کولو پورې تړاو ولري او که په ماليه پورې تړاو ولري.

۹۲. د مظلومو په قضا کې د قضا مجلس ته اړتيا نشته، نه مدعي عليه ته د دعوت ورکولو اړتيا شته او نه د مدعي وجود ته ضرورت شته، بلکې محکمه به د مظلومو په اړه څېړنه کوي، آن تر دې که هېچا دعوه هم نه وي کړې.

۹۳. هر انسان حق لري چې په خصومت او د ځان د دفاع لپاره وکيل وټاکي، هغه که مسلمان وي او که کافر، که نارينه وي او که بنځينه، په دې کې د وکيل او موکل تر منځ توپير نشته او دا هم جايزه ده چې وکيل خپل موکل ته د هغه له موافقې سره سم د اجورې په بدل کې وکالت وکړي.

۹۴. هر شخص که په خصوصي چارو کې وصي او ولي، په عامه چارو کې خليفه، حاکم او موظف او يا د مظلومو قاضي او محتسب وي د دې صلاحيت لري چې په خصومت او يا د ځان د دفاع لپاره يوازې د وصي يا ولي يا خليفه يا د حکومت چارواکي او موظف او يا د مظلومو قاضي او محتسب په حيث وکيل وټاکي او هغه که مدعي وي يا مدعي عليه څه توپير نه لري.

۹۵. هغه عقود، معاملات او قضيبې چې د هغه فيصله او تنفيذ د خلافت د تاسيس نه مخکې پای ته رسيدلي، د خلافت قضا هغه نه نقض کوي او نه يې تحريکوي مگر په لاندې حالتونو کې:

الف: هغه قضيبې چې اثر يې د اسلام خلاف دی او استمراري بڼه لري، نو واجب ده چې له سره تحريک شي.

ب: که قضيه د پخوانيو حکامو او اتباعو نافذه کړې وي او د اسلام او مسلمانانو له اذيت سره تړاو ولري، نو په دې حالت کې هم د خليفه لپاره جايزه ده چې دا ډول قضيبې له سره تحريک کړي.

اداري جو رڻبت

۹۶. د دولتي چارو او د خلکو د مصالحو اداره به د دولتي ادارو او اږوندو ارگانونو په غاږه وي چې دا ادارې به د دولت چارې سنډلوي او د خلکو مصالح به حل کوي.
۹۷. د ادارو، دوايرو او مصالحو د ادارې سياست به د هغوی د نظام په بسيط والي، په اعمالو کې سرعت او اهليت پر بنسټ ولاړ وي.
۹۸. هر څوک چې د دولت تابعيت لري او د کار کولو اهليت او وړتيا ولري هغه که نارينه وي او که بنځينه، مسلمان وي او که غير مسلمان کولای شي چې د مصالحو، دايرې او يا هم ادارې د مدير يا موظف په توگه وټاکل شي.
۹۹. د هر مصلحت لپاره يو عمومي مدير او د هرې ادارې او دايرې لپاره يو مدير ټاکل کيږي تر څو د هغه سرپرستي په غاږه واخلي او د ادارې مسوول وي، دا ټول مديران په خپله کاري برخه کې د هماغه برخې د عالي ادارې د مدير په وړاندې مسئوليت لري، مگر د احکامو او عامه نظام د پيروي په برخه کې د والي او عامل په وړاندې مسئوليت لري.
۱۰۰. د ټولو ادارو، دوايرو او مصالحو مديران به يوازې د ادري نظم د ساتلو له کبله له دندو عزل کيږي، خو له يوې دندې څخه بلې دندې ته بدلیدي شي. له چارو څخه توقيف کېدای شي، د دوی تعين، انتقال، توقيف، تاديب او عزل د هغه چا له لوري تر سره کېدای شي چې د مصالحو، دوايرو او ادارو د عالي ادارې په راس کې قرار لري.
۱۰۱. له مديرانو پرته نور موظفين به يوازې د ادارو، دوايرو او مصالحو د عالي ادارې له لوري تعين، انتقال، توقيف، تاديب او عزل کېدای شي.

بيت المال

۱۰۲. بيت المال هغه اداره ده چې د شرعي احكامو سره سم د تجمع، حفظ او مصرف له مخې د عايداتو او مصارفو سرپرستي په غاړه لري، د نوموړې ادارې رئيس د بيت المال د خازن په نوم ياديږي، په ولاياتو کې د دې ادارې اړونده ادارو رئيس د بيت المال صاحب ويل كيږي.

مطبوعات (رسني)

۱۰۳. د مطبوعاتو اداره د اسلام او مسلمانانو د مصالحو د خدمت لپاره د رسنيو د سياست د وضع كولو او تنفيذ سرپرستي په غاړه لري، په داخل کې به د قوي، متمسكې، اسلامي ټولنې ايجاد، د خبائتونو نفی، او د نيكيو تبارز، او په بهر کې به د اسلام د وړاندې كولو لپاره د جنگ او سولې په حال کې په داسې ډول سره چې د اسلام عظمت، عدل او د اسلامي پوځ قوت او په مقابل کې يې د وضعي نظام فساد، ظلم او د پوځ ضعف څرگندوي پاليسي وضع كوي.

۱۰۴. هغه رسنۍ چې چلوونكي يې د دولت اتباع دي جواز ته اړتيا نه لري، بلکې د نشراتي وسيلې له رامنځ ته كولو څخه به د رسنيو اداره د (خبر او علم) په ليرلو سره خبروي، د هرې رسنۍ خښتن او د هغه ليكونكي د هر نشر شوي مضمون په اړه مسئوليت لري، او د هر ډول شرعي مخالفت په صورت کې به د رعيت د نورو افراد په ډول محاسبه كيږي.

د امت مجلس

۱۰۵. هغه خلک چې په رايه کې د مسلمانانو استازيتوب كوي او خليفه ورته رجوع كوي، هغوی د امت د مجلس په نامه ياديږي، او هغه اشخاص چې د ولايتونو له خلكو څخه استازيتوب كوي د ولاياتو د مجالسو په نوم ياديږي، د نا مسلمانانو لپاره

جايز دي چې د امت په مجلس کې برخه ولري، مگر يوازې د دې لپاره چې د حاکمانو له ظلم او يا د اسلامي احکامو له ناسم تطبيق څخه شکایت وکړي.

۱۰۶. د هر ولايت د مجلس غړي په مستقيم ډول د هماغه ولايت له خلکو څخه ټاکل کېږي، د ولايتونو د مجالسو د غړو شمير په دولت کې د هر ولايت د نفوس په نظر کې نيولو سره ټاکل کېږي، مگر د امت د مجلس غړي د ولايتونو د مجالسو له لوري په مستقيم ډول ټاکل کېږي، د امت د مجلس پيل او پای د ولايتونو د مجالسو له پيل او پای سره يو شان دی.

۱۰۷. هر تبعه چې عاقل او بالغ وي حق لري چې د امت په مجلس يا د ولايت په مجلس کې غړيتوب تر لاسه کړي، هغه که نارينه وي او که ښځينه، مسلمان وي او که غير مسلمان، خو د غير مسلمانان غړيتوب به يوازې د حاکمانو د ظلم او د اسلامي احکامو د ناسم تطبيق څخه د شکایت لپاره وي.

۱۰۸. شورا او مشوره يوازې د رایې د اخيستلو په معنی ده، شوری او مشوره په تشريع، تعريف، فکري امورو لکه د حقيقتونو پلټنه، په فني او علمي امورو کې لروم نه لري، مگر که خليفه په عملي چارو او هغه اعمالو کې چې بحث او نظر ته اړتيا و نه لري مشوره وغواړي په دې حالت کې د مشوره ورکونکو مشوره الزامي بڼه غوره کوي.

۱۰۹. شورا يوازې د مسلمانانو حق دی، له مسلمانانو پرته نور د شورا حق نه لري، خو د رایې او نظريې څرگندول د ټولو مسلمانو او غير مسلمانو اتباعو حق دی.

۱۱۰. هغه مسايل چې له خليفه سره پرې مشوره کېږي او مشوره په هغه کې الزامي بڼه ولري په هغه کې اکثريت معيار د عمل دی، پرته له دې چې هغه صواب لري او که خطا. خو په نورو هغه مسايلو کې چې شوری په کې الزامي بڼه نه لري په هغه کې غوره والی معيار د عمل دی، پرته له دې چې اکثريت يا اقليت په نظر کې ونيول شي.

۱۱۱. د امت مجلس پنځه صلاحيتونه لري چې په لاندې ډول دي:

۱-الف: د خليفه د مشورې غوښتل له مجلس څخه او د مجلس مشوره ورکول په هغه چارو او عملي امورو کې چې د کورني سياست په برخه کې د چارو په سرپرستی پورې اړه لري او عميق فکري بحث ته يې اړتيا نشته، لکه: حکومتي چارې، تعليم، روغتيا، اقتصاد، تجارت، صنعت، زراعت، او نور چې د مجلس نظر پکښې الزامي بڼه لري تر سره کېږي.

ب: مگر په هغه فکري امورو کې چې بحث او تحقيق ته اړتيا لري، يا په هغه امورو کې چې پوهې او درايت ته اړه لري او يا هم په فني، علمي، مالي، نظامي او بهرني سياست کې خليفه کولای شي مجلس ته د مشورې لپاره رجوع وکړي او د مجلس نظر واخلي، مگر د مجلس نظر په دې برخه کې الزامي بڼه نه لري او خليفه د هغه په منلو مجبور نه دی.

۲- خليفه کولای شي هغه احکام او قوانين د امت مجلس ته وړاندې کړي چې تبني کول يې غواړي، او د مجلس مسلمانان غړي کولای شي چې د هغه په اړه مناقشه وکړي او خطا او صواب يې بيان کړي، که مسلمان غړي له خليفه سره د تبني په طريقه کې د دولت له تبني شوو اصولو سره سم تر سره کېږي اختلاف وکړي په دې حالت کې د مظالم محکمې ته راجع کېږي او هغه يې حل کوي د نوموړې محکمې نظر په دې برخه کې ملزم دی.

۳- د امت مجلس حق لري چې د ټولو دولتي چارو په اړه له خليفه سره محاسبه وکړي، هغه که کورنۍ چارې وي، که بهرنۍ، مالي وی او يا نظامي. د مجلس رايه په هغه برخه کې الزامي ده چې د اکثريت رايه په هغه کې الزامي وي، او په هغه برخه کې چې د اکثريت رايه الزامي نه ده، د مجلس رايه هم الزامي بڼه نه لري. مگر که مجلس د هغه عمل په اړه چې بالفعل تر سره شوی له شرعي ناحيې څخه د خليفه سره اختلاف وکړي، نو په دې حالت کې مسئله د مظالم محکمې ته راجع کېږي، ترڅو د

هغه د شرعي والي يا د شريعت سره د هغه د ټكر په اړه قطعي فيصله صادره كړي او د محكمې رايه په دې برخه كې الزامي بڼه لري.

۴ — مجلس حق لري چې له معاونينو، واليانو او عاملانو څخه شكايه وكړي او له هغوی څخه ناخوښي څرگنده كړي او په دې اړه به يې رايه الزامي وي او خليفه ته لازم دي چې هغوی فوراً ليرې كړي. كه چيرې د امت د مجلس رايه د ولايت له مجلس سره د واليانو او عمالو څخه د رضايه يا نه رضايه په اړه په تعارض كې واقع شي، نو په دې حالت كې د ولايت د مجلس رايې ته لومړيتوب ورکول كېږي.

۵ — د مجلس مسلمان غړي د دې حق لري چې د خلافت لپاره د هغه نوماندانو شميره محدوده كړي كوم چې د مظالم محكمې د انعقاد شروط د دوی په وجود كې تاييد كړي وي، په دې برخه كې د اكثریت رايه الزامي بڼه لري، د هغه چا ټاكل چې د مجلس په تاييد شوي لېست كې شامل نه وي صحيح نه دي.

ټولنيز نظام

۱۱۲. د بنسټي لپاره اصل دا دی چې هغه مور او د کورنۍ مربي ده او هغه آبرو او عزت ده، چې بايد مصونه وساتل شي.

۱۱۳. اصل دا دی چې نارينه بايد له بنسټه څخه جلا وي او له يو بل سره يو ځای نه شي، مگر د هغې اړتيا په صورت كې چې شريعت د هغه لپاره اجازه ورکړې ده. لکه حج او پيرل او پيرودل.

۱۱۴. بنسټي ته هم ټول هغه حقوق ورکول كېږي چې نارينه ته ورکړل شوي دي. همدارنگه هغه څه پرې واجب دي كوم چې په نارينه وو واجب دي. مگر هغه چې اسلام په بنسټه پورې خاص كړي دي يا يې په نارينه پورې خاص گړځولي دي هغه هم د شرعي دليل له مخې، ځكه نو بنسټه حق لري چې سوداگري، كرهينه، يا صنعت پرمخ يوسي، عقود او معاملات سرته ورسوي، او هر ډول ملكيت ولري، خپلې پانگې ته په

خپله يا د نورو په وسيله وده ورکړي، او د دې حق لري چې د ژوندانه ټولې چارې په خپله سرته ورسوي.

۱۱۵. بنسټي ته جايزه ده چې دولتي دندې په غاړه واخلي، د امت د مجلس غړي انتخاب کړي او يا هم په خپله په هغه کې غړيتوب تر لاسه کړي، لکه څرنگه چې کولای شي د خليفه په انتخاب او بيعت کې ونډه واخلي.

۱۱۶. بنسټي ته جايزه نه ده چې د حکم په برخه کې کار وکړي، ځکه نو نشي کولای چې د خليفه، معاون، والي، يا عاملي په توگه وټاکل شي، او هر عمل چې په حکم پورې اړه ولري بنسټه هغه نه شي تر سره کولای، له همدې امله بنسټه د قاضي القضات، د مظالم محکمې قاضي او د جهاد د امير په حيث نه شي ټاکل کيدای.

۱۱۷. بنسټه په عام او خاص ژوند کې برخه لري، په عام ژوند کې بنسټه کولای شي له محرمو او نامحرمو بنسټو، او نارينه وو سره خپل ژوند ته ادامه ورکړي، خو په دې شرط چې يوازې مخ او لاس يې تر ورغو پورې لوڅ وي او همداراز جامې يې بايد له تبرج او تبذل څخه خالي وي، مگر په خاص ژوند کې بايد يوازې بنسټه له بنسټي او محارمو سره ژوند کولای شي او جايزه نه ده چې له نامحرمو نارينه وو سره ژوند وکړي او په دغه دواړو حالتونو کې په شرعي احکامو باندې مقيده ده.

۱۱۸. له غير محرم سره د بنسټي خلوت ناروا دی او همدارنگه د پرديو په مخ کې د عورت نه پټول او تبرج حرام دي.

۱۱۹. نارينه او بنسټي دواړو ته جايز نه دي چې داسې عمل تر سره کړي چې اخلاق له خطر سره مخ کړي يا په ټولنه کې د فساد لامل وگرځي.

۱۲۰. د بنسټي او ميره ژوند د ډاډ او سکون ژوند دی او د ميرمنې او خاوند ژوند د معاشرت ژوند وي. پر بنسټه د نارينه قواميت د پالنې او سرپرستۍ په اړه دی، نه د حکمرانۍ قواميت، او په بنسټه د ميره اطاعت او په ميره د بنسټي نفقه فرض دي چې هغې ته د ټولني له رواج سره سم نفقه برابره کړي.

۱۲۱. خاوند او ميرمن به دکور د چارو په سنبالولو کې په گډه کار کوي، نارينه ته لازمه ده چې ټولې هغه چارې ترسره کړي چې له کور څخه بهر دي لکه څرنگه چې په بنځه لازم دي چې د کور د ننه چارې ترسره کړي او که چېرې بنځه د کور کارونه نه شي تر سره کولای، په دې سره به يې خاوند هغې ته له اړتيا سره سم خدمت کورونکی استخداموي.

۱۲۲. په بنځه باندې واجب ده چې د کوچنيو ماشومانو کفالت او سرپرستي تر هغه وخته په غاړه واخلي چې کفالت ته اړتيا لري، هغه که مسلمان وي او يا غير مسلمان، کله يې چې د کفالت اړتيا پوره شوه که حاضنه او ولي دواړه مسلمانان وو ماشوم ته د دې اختيار ورکول کېږي چې له کوم يوه سره ژوند وکړي، هر يو چې ماشوم اختيار کړ په هغه واجب ده چې هغه واخلي هغه که بنځه وي يا نارينه، همدا راز توپير نه لري چې هغه هلک وي او که جينۍ. مگر که يو له دوی څخه مسلمان نه وي په دې حالت کې طفل اختيار نه لري، بلکې مسلمان ته سپارل کېږي.

اقتصادي نظام

۱۲۳. اقتصادي سياست د ټولني د اړتياوو پوره کولو ته پاملرنه کول دي، نو هغه څه چې لازم دي هغه د اړتياوو د پوره کولو لپاره پاملرنه ده، او هماغه په ټولنه کې د اړتياوو د پوره کولو بنسټ ګرځول کېږي.

۱۲۴. اقتصادي ستونزه د رعيت افرادو ته د مالونو او منفعتونو توزيع ده، تر څو هغه د انتفاع لپاره ورکړل شي او اتباع د دې وړتيا پيدا کړي چې د هغې لپاره هڅې وکړي او په خپل حيازت کې يې د ننه کړي.

۱۲۵. واجب ده چې د رعيت د هر فرد اړتياوې ځان ځان ته په کلي توګه تضمين کړل شي او همدارنگه بايد د هر فرد ثانوي اړتياوې (کمالې حاجات) هم د امکان تر بريده په تر ټولو لوړه کچه ميسر شي.

۱۲۶. مال په الله جل جلاله پورې اړه لري او هغه انسان ورباندې خليفه ګرځولی او د همدې عام خليفه والي له مخې حق لري چې د مال ملکيت ولري او همدغه الله جل جلاله انسان ته اجازه ورکړې چې په مال کې تصرف وکړي او دغه ځانګړې اجازه انسان ته دا حق ورکوي چې عملاً د شيانو مالک وګرځي.

۱۲۷. ملکيت درې ډوله دی: فردي ملکيت، عام ملکيت او دولتي ملکيت.

۱۲۸. فردي ملکيت شرعي حکم دی چې په عين يا منفعت پورې ټاکل شوی د، او خپل څښتن (مالک) ته د دې اجازه ورکوي چې له هغه څخه ګټه پورته کړي او يا يې په بدل کې عوض واخلي.

۱۲۹. عام ملکيت ټولو خلکو ته د شارع اجازه ده چې له عين څخه ګټه واخلي.

۱۳۰. ټول هغه مالونه چې لګښت يې د خليفه په رايه او اجتهاد پورې اړه لري هغه د دولت ملکيت دی. لکه د ماليې، خراج او جزبي مالونه.

۱۳۱. فردي ملکيت په منقول او غير منقول مالونو کې په پنځو شرعي اسبابو پورې مقيد شوی دی چې په لاندې ډول دي:

الف: عمل يا کار

ب: ميراث

ج: د ژوندي پاته کيدو لپاره مال ته اړتيا

د: د دولت له خوا رعيت ته د مال ورکړه (اعطا)

ه: هغه اموال چې افراد يې د مال او هڅو پرته تر لاسه کوي.

۱۳۲. په ملکيت کې تصرف د شارع په اجازه پورې اړه لري، هغه که د نفقي کولو تصرف وي او که د ملکيت د زياتولو. په دې اسراف، عياشي او امساک منع دی. هغه پانګوال شرکتونه او تعاوني ټولني او نور معاملات چې له شريعت سره ټکر لري منع دي. لکه څرنگه چې سود خوړل، فاحش غښ، احتکار، قمار او دې ته ورته نور ټول شيان حرام دي.

۱۳۳. د عشر ځمکې د عربو جزیره او نورې هغه ځمکې دي چې خلک یې مسلمان وي. خراجي ځمکې د عربو له جزیرې پرته هغه ځمکې دي چې په جگړه یا سوله سره فتحه شوې وي. د عشر ځمکې د رقبې او منفعت له مخې د افرادو ملکیت دی. مگر د خراجي ځمکو رقبه په دولت او منفعت یې په افرادو پورې اړه لري، او هر شخص د عشرې ځمکې د تبادلې او د خراجي ځمکې د منفعت د تبادلې حق لري البته له شرعي عقودو سره سم همدا راز د نورو مالونو په څیر له هغه څخه میراث ترلاسه کولای شي.

۱۳۴. شاپې (موات) ځمکې په ابادولو او تیرې ټولولو سره د افرادو په ملکیت کې داخلېږي مگر له شاپو پرته نورې ځمکې بیا یوازې د شرعي سبب لکه ارث، پیرل او د دولت له لوري ورکولو له لارې د افرادو په ملکیت کې داخلېږي.

۱۳۵. د کرهڼې لپاره د ځمکې اجاره کول مطلق منع دي، هغه که خراجي ځمکه وي او که عشرې او همدارنگه مزارعت هم منع دی، خو مسافات بیا په مطلقه توګه جواز لري.

۱۳۶. د ځمکو مالک مکلف دی چې له ځمکې څخه ګټه واخلي او محتاج ته باید له بیت المال څخه تر هغې اندازې مرسته ورکړل شي چې هغه د خپلې ځمکې د کرلو وړتیا پیدا کړي او څوک چې درې کاله له ځمکې څخه ګټه پورته نه کړي او بیکاره یې پرېږدي له هغه څخه اخیستل کېږي او بل چا ته ورکول کېږي.

۱۳۷. عام ملکیت په لاندنیو دريو شيانو کې رامنځ ته کېږي:

الف: هر هغه څه چې خلک په عمومي توګه له هغه څخه ګټه اخلي، لکه د ښار سیمه (عامه مرافق).

ب، هغه معادن او کانونه چې دوامدار دي لکه نفت.

ج، هغه شيان چې په طبیعي ډول د افرادو ملکیت نشي کېدای لکه سیندونه، ویالې او نور.

۱۳۸. فابريکې د خپل ذات له مخې فردي ملکیت دی. مگر که چيرې فابريکې د هغه مادي حکم خپل کړي چې هغه توليدوي نو که توليدونکې ماده د فردي ملکیتونو له ډلې څخه وه، نو فابريکه يې هم فردي ملکیت گڼل کيږي، لکه د اوبدلو فابريکې، او که توليدونکې ماده د عامه ملکیتونو له جنس څخه وه، نو فابريکه هم عامه ملکیت شميرل کيږي، لکه د اوسپنې د رايستلو فابريکې.

۱۳۹. دولت ته جايزه نه ده چې فردي ملکیت په عام ملکیت بدل کړي ځکه عام ملکیت د مال د ډول او طبيعت له مخې ټاکل کيږي، نه د دولت په رایه.

۱۴۰. له عام ملکیت څخه د امت ټول افراد د انتفاع حق لري او دولت ته جايزه نه دي چې له عامه ملکیت څخه د گټې اخيستلو لپاره يو چا ته اجازه ورکړي چې له عامه ملکیت څخه گټه واخلي يا يې په ملکیت کې داخل کړي او د رعیت نور افراد محروم کړای شي.

۱۴۱. دولت ته جايزه دي چې شاپې ځمکې او عامه ملکیت د رعیت د مصالحو لپاره تر خپل حمايت او کنترول لاندې راولي.

۱۴۲. د مال خزانه کول منع دي، سره له دې چې زکوٰة يې هم ايستلی وي.

۱۴۳. زکوٰة له مسلمانانو راټولېږي او له هغو نقدي، عيني، مالونو، څارويو او غلو دانو څخه اخيستل کيږي چې شرعې ټاکلي دي او له هغو مالونو څخه نه اخستل کيږي چې په شريعت کې نه دي ټاکل شوي او همدارنگه له هر مالک څخه اخيستل کيږي، هغه که بالغ، عاقل او مکلف وي، يا هم غير مکلف لکه صبي، او مجنون وي، د زکات مال به په بيت المان کې په ټاکلي ځای کې ځای پر ځای کيږي او دغه مال به يوازې هغه اتو کسانو ته ورکول کيږي چې په آيت شريف کې ذکر شوي دي.

۱۴۴. جزيه له ذميانو څخه راټولېږي هغه هم له بالغو نارينه وو څخه د هغوی د توان په اندازې اخيستل کيږي، له بنځو او ماشومانو څخه نه اخستل کيږي.

۱۴۵. خراج له خراجي ځمکو څخه د هغو د توان په اندازه اخیستل کېږي، خو له عشري ځمکو څخه د موجوده حاصلاتو په نظر کې نیولو سره زکات اخیستل کېږي.

۱۴۶. د مسلمانانو څخه د شرعي جواز په رڼا کې مالیه راټولېږي تر څو د بیت المال لگښتونه پوره کړي، په دې شرط چې دغه اخیستل کېدونکې مالیه د مال د خاوند له اړتیاوو څخه زیاته وي او د دولت د اړتیا په نظر کې نیولو سره اخیستل کېږي.

۱۴۷. ټول هغه څه چې شریعت پر امت واجب ګرځولي او بیت المال د هغه لپاره کافي بودیجه نه لري چې هغه ترسره کړي، نو د هغه وجوب امت ته انتقالېږي د دې لپاره دولت حق لري چې له اړتیا سره سم په امت مالیه وضع کړي. تر څو اړونده چاره تر سره کړي او هغه څه چې د شریعت له مخې یې سرته رسول په امت واجب نه دي دولت حق نه لري په دې برخه کې مالیه وضع کړي. نو دولت ته جایز نه دي چې د محکمو، دولتي ادارو یا نورو مصلحتونو لپاره مالیه وضع کړي.

۱۴۸. د دولت د بودیجې د پوره کولو لپاره دایمي لارې شته، چې هغه شرعي احکامو ټاکلي دي. خو په هره څانګه کې د پیسو مصرفول او د هر څه لپاره د پیسو تخصیص د خلیفه په رایه او اجتهاد پورې اړه لري.

۱۴۹. د بیت المال دایمي واردات (ټول فی، جزیه، خراج، د کانونو پنځمه برخه او زکات دي) دولت د تل لپاره دا مالونه راټولوي، پرته له دې چې هغه ته اړتیا وي او که نه.

۱۵۰. که چېرې د بیت المال دایمي واردات د دولت د لگښتونو لپاره کافي نه وو، دولت کولای شي له خلکو مالیه واخلي او دولت باید د مالې په اخیستلو کې له لاندې ټکو سره سم عمل وکړي:

الف: د بیت المال د واجبي مصارفو د پوره کولو لپاره، لکه د فقیرانو، مساکینو، مسافرو سره مرسته او د جهاد د فریضې لگښتونه.

ب: د بيت المال د هغه لگښتونو لپاره چې د بدل په مقابل کې يې ترسره کوي، لکه د مامورينو مصارف، د لښکر موکولات، د حکامو تعويضات.

ج: د بيت المال هغه واجبي لگښتونه چې د مصلحت او آرامۍ په موخه تر سره کېږي، لکه د لارو جوړول، د اوبو را ايستل، د جوماتونو بسونځيو او روغتونونو جوړول.

د: د بيت المال د هغه لگښتونو لپاره چې د اړتيا په وخت کې تر سره کېږي لکه: د حوادثو او پېښو رامنځ ته کېدل په رعيت باندې. لکه قحطي، طوفان، زلزله او داسې نور.

۱۵۱. هغه مالونه چې د هېواد له بېلا بېلو سرحدي گمرکونو څخه تر لاسه کېږي د بيت المال له وارداتو څخه دي، هغه مالونه چې له عامه ملکيت او دولتي ملکيت څخه لاس ته راځي او همدارنگه ميراثي مالونه چې وارث ونه لري او د مرتدينو مالونه ټول د بيت المال په وارداتو کې شامل دي.

۱۵۲. د بيت المال لگښتونه اته برخې لري چې په لاندې ډول دي:

الف: هغه اته ډلې خلک چې د زکوة مستحق بلل شوي دي او هغوی ته د زکات له باب څخه مصرف کېږي.

ب: فقيران، مسکينان، مسافران، جهاد، قرضداران، کله چې د زکوة په څانگه کې مال نه وي، نو د بيت المال د دايمي وارداتو څخه به ورکول کېږي او که دايمي واردات هم نه وو، بيا قرضدارانو ته څه نه ورکول کېږي. خو مسکينانو، فقيرانو، مسافرو او د مجاهدينو د مصرف لپاره ماليه ايښودل کېږي او د فساد د خوړېدو له وېرې پور هم اخيستل کېږي.

ج: هغه اشخاص چې د دولت لپاره خدمت کوي لکه موظفين، حکام او لښکر دوی ته به له بيت المال څخه معاش ورکول کېږي، که چېرې د بيت المال مال کفايت ونه

کړي، نو مالیه به وضع کيږي او د فساد د وېرې او مخنيوي لپاره به پور اخیستل کيږي.

د: هغه اساسي مصالح او مرافق لکه لارې، جوماتونه، روغتونونه او ښوونځي به د بیت المال څخه جوړيږي. که چیرې د بیت المال شتمني بس نه شي مالیه به وضع کيږي.

ه: د کمالي مصالحو او مرافقو لپاره به د بیت المال څخه مصرف کيږي او که په بیت المال کې پوره مال نه وي، نو له هغو څخه باید مصرف و نه شي او وځنډول شي.

و: ناڅاپي پېښې لکه زلزه، طوفان او نورو پېښو لپاره له بیت المال څخه مصرف کيږي او که هغه پوره نشي بیا به له راټولې شوې مالې څخه پوره کيږي.

۱۵۳. دولت ضامن دی چې د ټولو تابعیت لرونکو لپاره کاري فرصت برابر کړي.

۱۵۴. له شرکتونو او افرادو سره په کار ګومارل شوي موظفین هم د دولت د موظفینو په څېر له ټولو حقوقو او واجباتو څخه برخمن کيږي، هر څوک چې د معاش په بدل کې کار کوي موظف بلل کيږي، سره له دې چې د کار او کارګر ډول توپیر هم ولري، که چېرې مزدور او د کار څښتن د مزد په اړه اختلاف وکړي هغه ته به مروجہ مزد ورکول کيږي، خو که چېرې یې په بل څه کې اختلاف وکړ بیا به د اجارې د عقد په اړه له شریعت سره سم حکم او فیصله کيږي.

۱۵۵. دا جایزه ده چې مزد د کار له ګټې سره سم وي او یا د کارګر د کار له ګټې سره برابر وي، خو د اجیر د معلوماتو او علمي شهادتنامو سره یې برابرښت شرط نه دی. همدارنګه موظفین ترفیعات نه لري، بلکې خپل ټول حقوق به یې ورکول کيږي، هغه که د کار په اړه وو او که د کارګر له خوا.

۱۵۶. دولت د هغه چا د نفقې ضمانت کوي چې نه مال لري، نه کار کولای شي او نه هم داسې څوک لري چې نفقه ورکړي، همدارنګه دولت د ناتوانه خلکو، مصیبت وهلو او معیوبینو سره مرسته او کومک کوي.

۱۵۷. دولت د خپل رعیت تر منځ د ثروت د دوران لپاره فعالیت کوي او د ثروت له دوران څخه په یوه ځانگړې طبقه کې مخنیوی کوي.

۱۵۸. دولت د رعیت افرادو ته د کمالی اړتیاوو د پوره کولو لپاره زمینه برابروي او له خپل ثروت سره سم په ټولنه کې په لاندې ډول توازن رامنځ ته کوي:

الف: هغه منقول او غیر منقول مالونه چې په بیت المال کې یې لري یا د فی مالونه او نور خلکو ته ورکړي.

ب: له خپلو آبادو او شاړو ځمکو څخه هغه کسانو ته ځمکه ورکوي چې کافي ځمکه نه لري، مگر هغه کسان چې ځمکه لري، خو د کرهڼې لپاره ورڅخه کار نه اخلي ځمکه ورته نه ورکول کیږي، هغه کسانو ته چې د فقر له امله نشي کولای کرهڼه وکړي باید مال ورکړل شي ترڅو په کره قدر شي.

ج: د هغه چا قرضونه چې د ورکړې توان یې نه لري د زکات له مال څخه له فی او داسې نورو څخه ادا کیدای شي.

۱۵۹. دولت د کرنیزو چارو او محصولاتو مراقبت کوي او د کرنیز سیاست سره سم به د ځمکې حاصلات تر ټولو لوړې کچې ته رسوي.

۱۶۰. دولت په کلي توگه د ټولو صنعتي چارو مراقب دی، او د هغه صنعتي چارو مستقیم سرپرست گنل کیږي کومې چې په عامه ملکیت کې داخلې دي.

۱۶۱. بهرنۍ سوداگري د سوداگر له تابعیت سره تړاو لري، نه د جنس د تولید په محل پورې ځکه نو د حربي هیوادونو سوداگر زموږ په خاوره کې له سوداگرۍ منع دي مگر د ځانگړې اجازې په صورت کې چې یوه معین سوداگر یا مال ته ورکړل شوې وي، له معاهدو سوداگرو سره د هغې معاهدې سره سم عمل کیږي کومه چې ورسره لاسلیک شوې ده، د خپل رعیت سوداگران به د هغه څه له صادرولو څخه چې اسلامي خاوره ورته ضرورت لري او د هغه موادو له وړلو څخه چې د هغه په وسیله دښمن له نظامي، صنعتي او یا اقتصادي پلوه ځواکمن کیږي منع کیږي، مگر د هر

ډول مال له واردولو نه منع كېږي، مگر هغه دولت چې بالفعل زمونږ سره په جگړه بوخت دی لکه اسراييل له دې احكامو څخه مستثنی دی، ځكه دا ډول دولتونه په ټولو علاقاتو او اړيکو كې هغه كه سوداگريزې اړيکې وي يا غير سوداگريزې د بالفعل دار الحرب حكم اخلي.

۱۶۲. د رعيت ټول افراد کولای شي چې د ژوند د هرې برخې په هکله علمي لابراتوارونه جوړ کړي او دولت ته هم لازم دي چې دا ډول لابراتوارونه رامنځ ته کړي.

۱۶۳. افراد د هغه لابراتوارونو له جوړولو څخه منع کېږي چې توليدي مواد يې امت او دولت ته ضرر رسوي.

۱۶۴. دولت ټولو افرادو ته وړيا روغتيايي خدمتونه چمتو کوي، خو د ډاکټرانو له شخصي کار او د دوا له خرڅولو څخه څوک نه منع کوي.

۱۶۵. د بهرنيانو له مالونو څخه د دولت په خاوره کې تصرف، استثمار منع دی او هيڅ بهرني ته بايد هيڅ ډول امتياز ور نه کړل شي.

۱۶۶. دولت به ځان ته ځانگړې او مستقلې پيسې چاپوي او جايزه نه ده چې دا پيسې له کومو بهرنيو پيسو سره تړاو ولري.

۱۶۷. د دولت اصلي پيسه به طلا او نقره وي، هغه كه مضروب وي او كه غير مضروب، او جايزه نه ده چې له دې دوو پرته نورې پيسې ولري، مگر دا سمه ده چې دولت د طلا او نقرې په عوض سره نور څه صادر کړي، په دې شرط سره چې د دولت په خزانه کې به دومره طلا او نقره شتون لري چې د صادر شوو پيسو سره برابر وي، ځکه نو دولت ته روا ده چې له مسو، برونزو، کاغذ او نورو څخه په خپل نامه پيسې جوړې کړي مگر د ذکر شوي شرط په رعايت سره، يعنې د عرضه شوو پيسو له ارزښت سره سم به د دولت په خزانه کې طلا او نقره شتون لري.

۱۶۸. د دولت د پیسو او نورو دولتونو د اسعارو تر منځ تبادلې روا ده، لکه چې د دولت د خپلو پیسو تر منځ هم په برابره توګه تبادلې جواز لري، او هر کله چې پیسې له بیلابیلو جنسونو څخه وې د هغه په تبادلې کې تفاضل هم روا دی، په دې شرط سره چې لاس په لاس به وي، مګر که نسیه وي صحیح نه دی، له کوم قید پرته د تبادلې د قیمت تغیر هم روا دی خو په هغه صورت کې چې اجناس مختلف وي، او د رعیت هر فرد د دې حق لري چې هغه پیسې چې خوښه یې له بهر یا داخل څخه وپيري او پرته له اجازې د هغه په بدل کې نورې پیسې او شيان وپيري.

د زده کړو سیاست

۱۶۹. واجب ده چې د تعلیمي نصاب اساس په اسلامي عقیده ولاړ وي، ځکه نو درسي مواد او د تدریس طریقه باید داسې عیار شي چې هیڅ شی په تعلیم او تربیه کې له دې اساس څخه بهر نه وي.

۱۷۰. د تعلیم سیاست د اسلامي عقلیت او اسلامي نفسیت ټکون دی، نو په تعلیمي نصاب کې به هغه مواد ځای پرځای کېږي چې د دې سیاست پر بنسټ ولاړ وي.

۱۷۱. له تعلیم څخه موخه د اسلامي شخصیت ایجاد او د ژوند د چارو په اړه خلکو ته علوم او معارف ورزده کول دي. ځکه نو د تعلیم طریقه باید داسې عیاره شي چې دا موخه تر لاسه شي، او ټولې هغه طریقې چې له دې موخې پرته په بل څه باندې منجر شي منع کېږي.

۱۷۲. لازمه ده چې د اسلامي او عربي زده کړې درسي ساعتونه د نورو مضامینو د شمېر او وخت له اندازې سره سم په پام کې ونیول شي.

۱۷۳. واجب ده چې په تعلیم کې د ریاضیاتو په څېر د تجربوي علومو د هغه د ملحقانو لکه ریاضي او فرهنګي معارفو تر منځ توپیر وشي، تجربوي علوم د اړتیا او حاجت پر بنسټ تدریس کېږي او د تعلیم په هیڅ مرحله پورې مقید نه دي، مګر

فرهنگي معارف په لومړنيو مرحلو کې چې له عالي مرحلې څخه مخکې دي له يو ټاکل شوي سياست سره سم چې له اسلامي احکامو او افکارو سره تناقض و نه لري تدریس کيږي، مگر په عالي دوره کې د نورو علومو په څير په دې شرط تدریس کيږي چې د تعليم له سياست او موخې څخه د خروج لامل و نه ګرځي.

۱۷۴. د اسلامي ثقافت تعليم د زده کړو په هره مرحله کې لازمي دی او بايد په عالي دوره کې د اسلامي معارفو مختلفې برخې په خاص ډول سره تدریس شي، لکه څرنگه چې د هندسې، طب، او طبيعي علومو او داسې نورو برخو کې په دې مرحله کې تخصص ترلاسه کيږي.

۱۷۵. فنون او صنعتونه لکه تجارتي فنون، کرنه او کبنتی. چلونه له يوې خوا له علم سره ملحق دي له کوم قيد او شرط پرته اخذ کيږي. او ځينې وخت له فرهنگ سره يو ځای کيږي او له يو ځانګړي نظر څخه اغيزمن وي لکه تصوير او مجسمه جوړونې دا برخه که له اسلام سره تناقض ولري نه اخیستل کيږي.

۱۷۶. د تعليم نصاب به واحد وي، د دولت له رسمي نصاب پرته به نورو نصابونو ته اجازه نه ورکول کيږي، خصوصي مدرسې که د دولت نصاب عملي کړي تعليمي کړنلاره پرمخ يوسي د تعليم هدف او موخه ترلاسه کړي، مخنيوی يې بايد ونه شي مگر په دې شرط چې په زده کوونکو او ښوونکو کې د نارينه او ښځو تر منځ اختلاط نه وي، همدارنگه په يوه ډله، ځانګړي دين، مذهب، نژاد يا رنگ پورې مختص نه وي.

۱۷۷. هغه تعليم چې د انسان لپاره په ژوند کې اړين دی په هر فرد، ښځينه او نارينه باندې فرض دی، ځکه نو تعليم په ټولو باندې په دوه پړاوونو(ابتدایي، ثانوي) کې الزامي دی، په دولت لازمه ده چې نوموړې زده کړې د هر نارينه او ښځينه لپاره په وړيا توګه برابرې کړي، همدارنگه دولت بايد د امکان تر وروستني اندازې پورې په مجاني توګه د لوړو زده کړو زمينه برابره کړي.

۱۷۸. دولت به له بنوونځيو، پوهنتونونو پرته په نورو ځايونو کې هم کتابتونونه، لابراتوارونه او د علم او معرفت نور وسايل برابرې، تر څو د پوهې مينه والو ته په بېلابېلو برخو کې لکه فقه، د فقې اصول، حديث، تفسير، عقیده، طب، هندسه، کيميا، اختراعاتو او اکتشافاتو کې د تحقيق او څيړنو زمينه برابره کړي، تر څو د امت په منځ کې يو لوی شمير مجتهدين، مکتشفين او مخترعين را منځ ته شي.

۱۷۹. د تعليم په ټولو مرحلو کې د تالیف استعمار منع دی، هېڅوک که مولف وي او غير مولف دا حق نه لري چې کتاب چاپ او خپور شي بيا د چاپ حق هغه ته منحصر پاته شي، مگر که داسې افکار ورسره وي چې تر اوسه چاپ او نشر شوي نه وي ورته جايزه ده چې خلکو ته د اعطا په بدل کې پيسې واخلي لکه هغه اجره چې په تعليم کې اخيستل کېږي.

بهرنی سياست

۱۸۰. سياست د امت کورنی او بهرنی چارې سنبالول دي، چې د دولت او امت له خوا تر سره کېږي، دولت په عملي ډول دغه چارې پر مخ وړي او امت په دې هکله له دولت سره محاسبه کوي.

۱۸۱. هېڅ فرد، حزب، ټولې او جماعت ته دا جواز نه لري چې له کوم بهرني دولت سره اړيکې ولري. له دولتونو سره اړيکې يوازې د دولت صلاحيت دی ځکه چې يوازې دولت د دې حق لري چې د امت چارې عملا سنبال کړي، او په امت او نورو ډلو باندې دا واجب ده چې له دولت سره په بهرنيو اړيکو کې محاسبه وکړي.

۱۸۲. هدف وسيلې ته مشروعيت نه شي ورکولای، ځکه چې طريقه د فکري له جنس څخه ده، نو د حرامو له لارې واجب يا مباح ته رسيدل جواز نه لري، او دا جايزه نه ده چې سياسي وسيله له سياسي طريقې سره تناقض ولري.

۱۸۳. په بهرني سياست کې سياسي مانورونه يو اړين کار دی او د هغه ځواک او قوت د اعمالو په اعلان او د اهدافو په اخفا پورې اړه لري.

۱۸۴. د نورو دولتونو د جرايمو د کشف او افشاکولو جرئت، د ناوړه سياست د خطر بيان، د خبيثو توطئو برېښول، د گمراه کوونکو اشخاصو له منځه وړل د سياست له مهمو اسلوبونو څخه گڼل کېږي.

۱۸۵. د افرادو، ملتونو او دولتونو د چارو په سنبالولو کې د اسلامي افکارو د عظمت او شوکت څرگندول له لويو سياسي طريقو څخه شميرل کېږي.

۱۸۶. د امت لپاره سياسي قضيه هغه اسلام دی چې پياوړی دولت ولري، شرعي احکام په حسنه توگه پلي کړي او نړۍ ته د اسلامي دعوت په رسولو کې نه سترې کيدونکې هڅې وکړي.

۱۸۷. اسلامي دعوت هغه محور دی چې بهرنی سياست ورباندې څرخېږي، پر همدې اساس له ټولو دولتونو سره اړيکې نيول کېږي.

۱۸۸. دولت به د نړۍ له دولتونو سره د لاندې څلورو ټکو په پام کې نيولو سره اړيکې ساتي:

لومړی: په اسلامي نړۍ کې شته دولتونه به داسې گڼل کېږي چې ټول په يوه هيواد کې قرار لري، ځکه نو له هغوی سره اړيکې په بهرنيو اړيکو کې نه داخليږي او له هغوی سره اړيکې بهرنی سياست نه بلل کېږي، او واجب ده چې د هغوی د وحدت لپاره د يوه دولت په شتون کې کار او فعاليت ترسره شي.

دویم: هغه هېوادونه چې له هغو سره اقتصادي، تجارتي، فرهنگي او د ښه گاونډيتوب معاهدې ليکل شوې له هغوی سره به د هماغه معاهدو په رڼا کې معامله کېږي. د هغوی اتباع کولای شي د خپل هويت د کارت په درلودلو سره د سفر له جواز پرته زمونږ خاورې ته د ننه کيدای شي، خو په دې شرط چې په معاهده کې دا ټکی صراحت ولري. او دوی هم بالمثل رويه ولري، له هغوی سره به اقتصادي او تجارتي

اړيکې په ټاکل شوو، لوړ کیفیت، ټاکل شوو صفاتو، د اړتیا په اندازه او هغه اجناسو کې ټینګېږي چې د دوی د ځواکمنتیا لامل و نه ګرځي.

درېم: هغه دولتونه چې له هغوی سره معاهدې نه لرو او استعماري دولتونه لکه بریتانیا، فرانسه، امریکا او هغه دولتونه چې زموږ په خاوره د یرغل اراده لري لکه روسیه، دا ټول دولتونه د حکم له مخې محارب دولتونه دي، ځکه نو باید د دوی په وړاندې لازم تدابیر او احتیاطونه ونیول شي او جایزه نه ده چې ورسره دیپلوماتیکې اړیکې برقرارې شي، مګر د دې دولتونو اتباع زموږ خاورې ته د دخول حق لري مګر د سفر د جواز او خاصې ویزې په درلودلو سره هر فرد باید د هر سفر لپاره نوموړي شیان له ځانه سره ولري، تر هغې چې هیواد یې عملاً له موږ سره جګړه پیل کړي.

څلورم: هغه دولتونه چې بالفعل محارب دي لکه اسراییل، واجب ده چې له دې ډول دولتونو سره په ټولو تصرفاتو او معاملاتو کې جنګي حالت اساس وګرځول شي، او داسې معامله ورسره وشي لکه چې بالفعل زموږ او د دوی تر منځ جګړه ادامه لري، سره له دې که له موږ سره اوربند ولري یا یې ونه لري، د رعیت د ټولو افرادو ننوتل یې زموږ خاورې ته منع دي.

۱۸۹. نظامي، سیاسي او دې ته ورته نورې معاهدې، همدارنګه د هوايي ډګرونو او پوځي اډو اجاره په قطعي ډول سره منع دي، خو د ښه ګاونډیتوب، اقتصادي، تجارتي، مالي او فرهنګي او د اوربند معاهدې جواز لري.

۱۹۰. د دولت لپاره جایزه نه ده چې په هغه سازمانونو کې چې له اسلام پرته په نورو بنسټونو ولاړ دي، بین المللي سازمانونه لکه ملګري ملتونه، د عدالت نړیواله محکمه، د پیسو نړیوال صندوق، نړیوال بانک او د هغه په څیر سیمه ییزو سازمانونو کې ګډون وکړي.

اخلاق په اسلام کې

اسلام هغه دين دى چې د الله ﷻ له خوا په حضرت محمد ﷺ باندې نازل شوى ترڅو د خلکو اړيکې له خالق، خپل ځان او نورو انسانانو سره تنظيم کړي. د انسان او رب اړيکې يعنې عقايد او عبادات، د انسان او ځان اړيکې يعنې اخلاق، خوراک او څښاک، د انسان او نورو انسانانو سره يعنې معاملات او عقوبات بلل کېږي.

اسلام په دې ډول غواړي چې د ژوند ټولو ستونزو ته په ټوليز ډول ځواب ووايي او انسان ته په جزيي توگه نه بلکې په ټوليزه توگه کتنه کوي. نو له همدې امله د يوې لارې په واسطه ستونزې اواروي او نظام يې په روحي اساس ولاړ دى او روحي ناحيه د ټولني او کولتور اساس جوړوي او همدا يې د دولت او شريعت اساس هم دى.

سره له دې چې په اسلامي شريعت کې هر نظام په دقيق او تفصيلي ډول سره بېل شوى لکه د عباداتو، معاملاتو او عقوباتو نظامونه او د اخلاقو لپاره يې مفصل نظام نه وو را منځ ته کړى. له دې امله يې د اخلاقو احکام بې له دې چې اخلاقو ته په تفصيلي نظر وگوري، په دې باور چې دا د الله ﷻ او امر او نواهي دي. حال دا چې اخلاقو ته هم ځانگړى اړخ ورکړل شوى چې له نورو څخه تفکيک شي. بلکې د احکامو د تفصيل له مخې يې اخلاقو ته کم تفصيل ورکړى او په فقه کې يې ځانگړى باب نه دى ورکړى. نو له همدې امله مور په هغو فقهي کتابونو کې چې شرعي احکام په کې راټول شوي دي د اخلاقو په نامه کوم باب نه دى نومولى. همدا راز

فقهاوو او مجتهدينو په اخلاقي احكامو كې د بحث او څېړنې په برخه كې دومره هڅه نه ده كړې.

دا ځكه چې اخلاق د ټولني په جوړولو كې كوم ځانگړي اغېز نه لري، ځكه چې ټولنه د ژوند په نظام ولاړه ده او په هغه كې افكار او احساسات اغېز لري، اما اخلاق د ټولني په جوړولو د هغې په پرمختگ او انحطاط كې هېڅ اغېز نه لري. بلكې عام عرف چې د ژوند له مفاهيمو څخه جوړ شوی وي په ټولنه كې اغېز لري، د ټولني لپاره اخلاق هېڅ لاره نه شي بنودلی او دا هغه نظامونه دي چې په ټولنه كې پلي كېږي، هغه افكار او احساسات چې خلک يې له ځان سره لېږدوي، اخلاق هم په خپل ذات كې له افكارو او مشاعرو څخه سرچينه اخلي او د نظام د پلي كولو پايله بلل كېږي.

له همدې امله دا جواز نه لري چې په ټولنه كې اخلاقو ته دعوت وشي. ځكه چې اخلاق د الله ﷻ د اوامرو پايله ده او دا عقيدې ته له دعوت څخه لاس ته راځي او په عام ډول د اسلام د پلي كولو له امله رامنځ ته كېږي. همدا راز كه په ټولنه كې اخلاقو ته دعوت وشي، نو له ژوند څخه د مفاهيمو د بدلون لامل كېږي او خلک د ټولني له حقيقت او ارزښتونو څخه ليرې كوي او خلکو ته فردي فضائل په تخديري توگه وربښي چې د ټولني د پرمختگ له حقيقي وسايلو څخه خلک يې پروا كوي.

له همدې امله د دې گواښ موجود دی چې اسلامي دعوت به يوازې اخلاقو ته په دعوت بدل كړي، د دې وېره شته چې خلک گومان وكړي چې اسلامي دعوت يو دعوت خلقي دعوت دی او له اسلام څخه فكري تصور بدلوي او بې له دې چې خلک ورباندې پوه

شي هغه د اسلام د پلي کولو لپاره يوازینی لاره د اسلامي دولت اقامه ده او په هغې کې تصرف کوي.

اسلامي شريعت د انسان اړیکه له خپل ځان سره له خپلو اړونده اخلاقي شرعي احکامو سره سمه معالجه کړې ده، خو د عباداتو او معاملاتو په څېر يې ورته ځانگړي نظامونه نه دي جوړ کړي، مگر د ځينو ټاکليو ارزښتونو مراعات يې کړي دي، چې الله ﷻ ورباندې امر کړی، لکه صدق، امانت، د خيانت او کينې نه کول. خو دا ټول مکارم او فضایل له يوه څيز څخه حاصلېږي چې هغه په اخلاقي ارزښت باندې د الله ﷻ امر دی. پس امانت هغه خُلُق دی چې الله ﷻ ورباندې امر کړی دی، نو دا واجب ده چې د دغه اخلاقي ارزښت د پر ځای کولو خيال وساتو. نو په همدغه سره اخلاقي ارزښت تحقق مومي چې اخلاق يې بولي. اما د دغه صفتونو لاس ته راوړل چې د اعمالو له پایلو څخه لاس ته راځي لکه هغه پاک لمني چې د لمانځه په واسطه تر لاسه کېږي، يا هغه چې په معاملاتو کې د وجايو مراعات کول لکه په بيع کې صدق، په دې کې اخلاقي ارزښت نه تر لاسه کېږي، ځکه چې د عمل موخه دا نه وه، بلکه حاصل شوي صفات د اعمالو پایلې وې او د واجب امر رعايت و، چې د مومن لپاره هغه وخت خُلُقي صفات دي چې د الله ﷻ عبادت کوي او يا معاملات ترسره کوي. ځکه مومن په لومړي نيت سره له لمانځه څخه روحي ارزښت ترلاسه کړ او په دويم قصد سره چې معامله وه (په سوداگرۍ کې يې) مادي ارزښت تر لاسه کړ خو همدا مهال په اخلاقي صفاتو سره هم وستايل شو.

شریعت هغه صفات بیان کړي چې نېک اخلاق او یا بد اخلاق بلل کېږي. نو ښو اخلاقو ته یې انسانان هڅولي او له بدو څخه یې منع کړي دي: صدق، امانت، ورین تندی، حیاء، له مور او پلار سره نیکي، زړه سوی، له غمونو څه ځان ایستل، څوک چې د ځان لپاره څه خوښوي خپل ورور ته یې هم خوښ کړي او دغو ټولو ته یې د الله ﷻ د اوامرو د پیروی له مخې انسانان هڅولي دي او د دغو له اضدادو څخه لکه دروغ، خیانت، کینه، فجور او نورو څخه یې د الله ﷻ له نهی سره سمه منع کړې ده.

اخلاق د همدې شریعت یوه برخه ده او د الله ﷻ له اوامرو او نواهیو څخه گڼل کېږي، د مسلمان په نفس کې یې له شتون پرته په اسلام باندې بشپړ عمل نه شي کولی او د الله ﷻ په اوامرو باندې عمل بشپړوي. بې له دې چې په ټولنه کې د اسلامي احساساتو له رامنځ ته کولو او د ډلې په غړو کې د اسلامي افکارو تحقق یوه اړتیا ده او په هېڅ صورت دا اخلاقو ته په دعوت سره نه تر لاسه کېږي. بلکې په یاده شوې لاره سره تر لاسه کېدای شي چې افکار او احساسات رامنځ ته شي، سره له دې چې په پیل کې غوښتنه د دې وي چې باید کتله په ټول اسلام باندې سنبال وي. په کتله کې افراد د ډلې د برخو په څېر وي، نه داسې چې مستقل افراد وي، ترڅو په ټولنه کې اسلام په بشپړه توګه ورسوي، نو دا مهال اسلامي افکار او احساسات رامنځ ته کېږي، انسانان په اخلاقو کې پوځ-پوځ شاملېږي یعنې لومړی په اسلام کې پوځ-پوځ داخلېږي او دا زموږ دا خبره څرګندوي چې اخلاق د الله ﷻ د اوامرو د پلي کولو لپاره اړینه

لازمه ده او په دې ټينگار کېږي چې مسلمان بايد په نېکو اخلاقو سنبال وي.

په تحقيق سره الله ﷺ د قرآن شريف په ډېرو سورتونو کې د انسان هغه صفات چې ضرور بايد ورباندې متصف شي بيان کړي دي، همدا دي چې ترلاسه کول يې واجب دي، دغه صفات عقايد، عبادات، معاملات او اخلاق دي. همدا راز دا حتمي ده چې څلور واړه صفات به سره يو ځای شتون مومي. الله ﷺ د لقمان په سورت کې فرمايي:

وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾ وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصْلَهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَى الْمَصِيرِ ﴿١٤﴾ وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ۗ وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا ۗ وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَىٰ ج ۗ ثُمَّ إِلَىٰ مَرْجِعِكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ حَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ ۗ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿١٦﴾ يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ ۗ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنَ ط

عَزَمِ الْأُمُورِ ﴿١٧﴾ وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ
مَرَحًا ۗ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿١٨﴾ وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ
وَأَغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ ۚ إِنَّ أَنْكَرَ

الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ﴿١٩﴾

"ياد کره هغه وخت چې لقمان خپل زوی ته نصیحت کاوه، نو هغه وویل، زویه له خدای جل جلاله سره څوک مه شریک کوه، حق دا دی چې شرک ډېر لوی ظلم دی. او مور انسان ته د خپل مور او پلار د حق پېژندنې تاکید کړی دی، د هغه مور د کمزورۍ د پاسه کمزورۍ په حال کې هغه را اخیستی په خپله گمپاڼه کې یې وساته او دوه کلونه یې په تی ورکولو ولگېدل (له همدې امله مور هغه ته نصیحت وکړ چې، زما شکر وکړه او د خپل مور او پلار شکر پر ځای کړه. همدا زما لوري ته ستا راگرځېدل دي. خو که هغوی پر تا فشار راوړي چې له ما سره ته داسې څه شریک کړې چې تا ته د هغه معلومات نه وي نو د هغو خبره هېڅکله مه منه. په دنیا کې له هغو سره غوره چارچاند کوه، خو پیروي د هغه چا د لارې وکړه چې هغه زموږ لوري ته رجوع کړې ده. بیا ستاسې ټولو راگرځېدل همدا زموږ لوري ته دي. په هغه وخت کې به زه تاسې ته در وښیم چې تاسې څه عمل کاوه. (او لقمان ویلي وو چې) زویه! یو شی (نیکي یا بدی) که د اورې د دانې په اندازه هم وي او په کوم لوی گټې یا په آسمانونو یا ځمکه کې پټ شوی وي الله به هغه را وباسي. الله باریک

بين او باخبره دی. زوی کیه! لمونځ قایم کړه، په نېکۍ امر وکړه، له بدۍ نه منع وکړه او هر مصیبت چې درباندي راشي صبر ورباندي وکړه. دا هغه خبرې دي چې ډېر تاکید يې شوی دی او له هغو خلکو سره په مخ اړولو خبرې مه کوه، پر ځمکه خیالولی مه ځه، الله هېڅ یو په ځان مین او ویاړ نېکاره کوونکی انسان نه خوښوي. په خپل تگ کې میانه روي غوره کړه او خپل غر لږ تیت کړه او له ټولو آوازونو څخه ډېر بد آواز د خرو وي. " ۱۳-۱۹

په فرقان سورت کې وايي:

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَمًا ﴿١٣﴾ وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَمًا ﴿١٤﴾ وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴿١٥﴾ إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿١٦﴾ وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا ﴿١٧﴾ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ ﴿١٨﴾ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿١٩﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَخُلِدْ فِيهِ مُهَانًا ﴿٢٠﴾ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ

حَسَنْتَ ۙ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٠﴾ وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا
فَإِنَّهُ يُتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا ﴿٧١﴾ وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا
مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا ﴿٧٢﴾ وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ
لَمْ يَخْرُجُوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴿٧٣﴾ وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا
مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ ۖ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا ﴿٧٤﴾
أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا
﴿٧٥﴾ خَالِدِينَ فِيهَا حَسَنْتَ مُسْتَقْرًا

﴿٧٦﴾ وَمُقَامًا

"د رحمان اصلي بنده ڪمان هغه دي چي پر ڪمڪه باندي په ورو ڪي او ڪه جاهلان بي
منځي ته راشي نو وايي تاسي ته سلام. هغه ڪسان چي د خپل پروردگار په وړاندي په
سجدو او قيام شپي تېروي. هغه ڪسان چي دعاگانې کوي، چي اي زمور پروردگار
مور د دوزخ له عذاب څخه وساته. د هغه عذاب خو را پسې کېدونکي دي. هغه خو
ډېر ناکاره هستوګنځي او ځای دي. هغه ڪسان چي کله لګښت کوي نو نه بي ځايه
لګښت کوي او نه بخيلي. بلکي د هغو لګښت د دغو دواړو سرحدونو په منځ کې په
ميانه روي ولاړ وي. هغه ڪسان چي له الله پرته کوم بل معبود نه بولي. هغه نفس په نا
حقه نه وژني چي خداي جل جلاله حرام کړي وي او نه د زنا مرتکب کېږي، خو هر
څوک چي دغه کار وکړي هغه به د خپلې ګناه بدله ومومي. د قيامت په ورځ به هغه

ته مکرر عذاب ورکړل شي او په هماغه کې به د تل لپاره ذليل پروت وي. مگر دا چې چا (له دغو گناهونو څخه وروسته) توبه ويستلې وي او ايمان يې راوړی وي او غوره عمل يې کړی وي. د دغسې خلکو بدۍ به الله په نېکيو بدلې کړي او الله ښه ښوونکی او پوره مهربان دی. څوک چې د توبې په ايستلو نېک عملي غوره کوي هغه نو د خداى جل جلاله لور ته داسې راگرځي، لکه څرنگه چې د گمراهېدلو حق دی. (او د رحمن بنده گمان هغه دي) چې د دروغو شاهدي نه وايي او که په کوم بابيزه شي باندې ورشي نو د شريفو انسانانو په څېر ورڅخه تېرېږي. هغو ته که د هغو د پروردگار د آيتونو په اورېدلو نصيحت کېږي نو هغوی ورباندې ځان روند او کونډ نه اچوي. هغه کسان چې دعاگانې کوي چې اې زموږ پروردگاره موږ ته د خپلو مېرمنو او اولادونو څخه د سترگو بيخني راکړه او موږ د پرهېزگارانو امامان کړه، دغه دي هغه کسان چې د خپل صبر مېوه به د دنگې مانۍ په بڼه کې ومومي. په آدابو او سلامونو سره به د هغو هرکلی کېږي. هغوی به د تل لپاره هلته اوسېږي. څومره ښه دی هغه استوگنځى او هغه ځای." ۷۶-۶۳

په الاسراء سورت کې الله فرمايلي دي:

﴿ وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ۖ إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا آفٌ وَلَا تَنْهَرَّهُمَا ۚ وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾ وَأَخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا ﴿٢٤﴾ رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ ۚ إِنَّ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غَفُورًا ۚ

﴿٢٥﴾ وَءَاتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ
 تَبْدِيرًا ﴿٢٦﴾ إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيْطَانِ ۗ وَكَانَ الشَّيْطَانُ
 لِرَبِّهِ كَفُورًا ﴿٢٧﴾ وَإِمَّا تَعْرِضْ عَنْهُمْ أَبْتِعَاءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا
 فَقُلْ هُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا ﴿٢٨﴾ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا
 تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا ﴿٢٩﴾ إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ
 الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ وَيَقْدِرُ ۗ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٣٠﴾ وَلَا
 تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ ۗ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ ۗ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ
 خِطَاءً كَبِيرًا ﴿٣١﴾ وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنَىٰ ۗ إِنَّهُ كَانَ فَحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا ﴿٣٢﴾
 وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ۗ وَمَن قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ
 جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ ۗ إِنَّهُ كَانَ مَنصُورًا ﴿٣٣﴾
 وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ ۗ وَأَوْفُوا
 بِالْعَهْدِ ۗ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا ﴿٣٤﴾ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا
 بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ۗ ذَٰلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴿٣٥﴾ وَلَا تَقْفُ مَا

لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا ﴿٦٦﴾ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَن تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَن تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا ﴿٦٧﴾ كُلُّ ذَلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ﴿٦٨﴾

"او ستا رب پرېکړه کړې ده چې تاسې د بل هېچا عبادت مه کوئ، مگر یوازې د هغه. له مور او پلار سره ښه چارچلند وکړئ. که له تا سره له هغو نه یو یا دواړه زړښت ته ورسېږي نو هغوی ته اف قدرې مه وایه. مه هغو ته په تور برېښ ځواب ورکوه بلکې له هغوی سره په درناوي خبرې کوه او په نرمۍ او رحم سره د هغو په وړاندې مات غاړې اوسه او دا دعا کوه چې (پروړدگاره پر دوی رحم وکړه لکه څنگه چې دوی له زړه سوي او خواخوږۍ سره په ماشومتوب کې زه پاللی وم) ستاسې رب ښه پوهېږي چې ستاسې په زړونو کې څه دي. که تاسې صالحان اوسې نو هغه د دغسې ټولو کسانو لپاره ښښنه کوونکي دي چې خپل قصور ته په متوجه کېدو د بنده کې د سمې کړنلارې لوري ته را واورې. د خپلوانو، مسکینانو او مسافرو حق پوره ورکړه او بې ځایه لگښت مه کوه، بې ځایه لگښت کوونکي د شیطان وروڼه دي او شیطان د خپل رب ناشکره دی. که ته له هغو (یعنې اړو خپلوانو، مسکینانو او مسافرو) نه څنگ وکړې په دې اساس چې تر اوسه د الله د هغه رحمت په لټه کې یې چې ته یې هیله من یې، نو هغو ته نرم ځواب ورکړه. نه خپل لاس تر غاړې تړه او مه

يې بيخي داسې غزولې پرېرېده چې پر او بې وسه پاتې شي. ستا رب چې چا ته غواړي روزي پراخوي او چاته يې چې خوښه شي تنگوي يې. هغه د خپلو بنده گمانو له حاله باخبر دی او هغوی وينې. خپل اولادونه د بې وزلي له وېرې مه وژنئ مور به هم تاسې او هم هغوی ته روزي ورکړو. په حقيقت کې د هغو وژل ستره گناه ده. زنا ته مه نژدې کېږئ هغه ډېر ناوړه کار دی او ډېره بده لاره ده. د نفس وژنې مرتکب کېږئ مه، هغه چې الله ﷻ حرام کړی دی، مگر په حق سره او شوک چې مظلوم وژل شوی وي د هغه وارث ته مور د غچ غوښتنې حق ورکړی دی، نو په کار ده چې د هغه په وژلو کې له حد څخه تېری ونه کړي، له هغه سره به مرسته وشي. د يتيم مال ته مه نژدې کېږئ مگر په ډېره ښه طريقه تر هغه پورې چې هغه د خپلې ځوانۍ منگ ته ورسېږي. د ژمنې پابند اوسئ. دا يقيني ده چې د ژمنې په اړه به تاسې پوښتېدونې ياست او که په پېمانه ورکړه کوئ نو پوره يې ډکه کړئ، که تله کوئ نو په سمه ترازو يې وکړئ دا ښه کړنلاره ده او د عاقبت له پلوه هم همدا ډېره غوره ده. هغه څه مه تعقيبوه چې تا ته د هغه علم نه وي. غوږونه، سترگې او زړه هر څه هرومرو پوښتېدونې دي. په ځمکه کې وياړلې مه ځه، ته نه ځمکه خپرولی شي نه د غرونو هسکوالي ته رسېدلی شي، له دغو چارو نه د هر يو بډ

۳۸-۲۳

نو په درې واړو سورتونو کې دغه آيتونه د بېلابېلو صفتونو څرگندوی دي، چې د مسلمان صورت ښيي او اسلامي شخصيت په ذات کې له نورو څخه بېلوي او په وضاحت سره څرگنديږي چې د

الله ﷻ او امر او نواهي دي، چې احكام يې په عقیده عباداتو، معاملاتو او ځينې يې هم په اخلاقو پورې اړه لري. خو دا ورڅخه په بشپړه توګه څرګندېږي چې دا يوازې په اخلاقو کې نه شي سره راټولېدلې بلکې له عقیدې، عباداتو، معاملاتو او اخلاقو څخه جوړ شوي دي او دا هغه صفات دي چې اسلامي شخصیت ورڅخه جوړېږي. خو له اخلاقي پلوه نیمګړتیاوې د پوره سړي او اسلامي شخصیت نیمګړتیاوې دي. ځکه ترڅو هغه موخه ترلاسه شي چې خامخا به په روحي بنسټ ولاړه وي او هغه اسلامي عقیده ده او په دې سره متصف کېدل په همدغه عقیده باندې ولاړ دي. نو له همدې امله یو مسلمان په صدق باندې په داسې شان سره نه متصف کېږي چې د صدق په ذات متصف شي بلکې له دې امله ورباندې متصف کېږي چې الله ﷻ ورته امر کړی دی او که کله د اخلاقي ارزښت د لاسته راوړلو مراعات کوي نو رېښتینی وي. نو د اخلاقو په ذات سره انسان نه متصف کېږي بلکې د الله ﷻ د امر له مخې دا ارزښتونه ترلاسه کوي.

له همدې امله خامخا مسلمان ته په کار ده چې په داسې صفاتو ځان سنبال کړي او په خوشالی او غاړه اېښودلو سره چې د تقوا لامل کېږي هڅه وکړي او دا د عباداتو له پایلو څخه لاس ته راځي:

... إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ ...

"په تحقیق سره لمونځ له فحشا او منکر څخه منع کوونکی دی." العنکبوت، ۴۵

او دا هم واجب ده چې په معاملاتو کې هم د الله ﷻ او امر ومني:

(الدين المعاملة)

"دين معامله دى".

سره له دې چې ځانگړي اوامر او نواهي دي، نو دا يې د مسلمان په نفس کې تثبيتوي او لازمه شيمه او توان وربښي. نو دا په انسان پورې اړه لري چې اخلاق د ژوند له نورو نظامونو سره يو ځای کړي، سره له دې چې مستقل او ځانگړي صفات دي او مسلمان په ښه شکل سره صالح جوړوي او په اخلاقو باندې متصف کېدل د الله ﷻ اوامرو او نواهيو ته ځواب ويل دي، ځکه دغه اخلاق په ژوند کې گټه او زيان رسوي. دا هغه څه دي چې په نېکو اخلاقو باندې تل ثابت وي او هغه مسلمان د اسلام د پلي کولو لپاره په هڅو سره ثابت کړي دي. دا هسې نه راجاپير کېږي لکه منفعت چې له انسان څخه چاپير کېږي، ځکه چې له اخلاقو څخه موخه منفعت نه دی، بلکې دا واجبه ده چې ورڅخه ليرې شو، ځکه موخه مو مادي، انساني او روحي ارزښتونه نه بلکې يوازې اخلاقي ارزښتونه دي. بلکې هېڅ جواز نه لري چې دا ډول ارزښتونه دې په کې ورگډ شي چې په هغې سره په عمل کولو او يا اتصاف کې ستونزې رامنځ ته کړي. کومه پاملرنه چې دلته اړينه ده دا ده چې مادي ارزښتونه به له اخلاقي ارزښتونو څخه ليرې ساتل کېږي او دا هم اړينه ده چې د گټو له مخې د دغې ارزښتونو عملي کول د اخلاقو لپاره لوی گواښ او خطر دی.

پايله: اخلاق د ټولني له بنسټونو څخه نه دي، بلکې د فرد ارزښتونه دي. له دې امله ټولنه په اخلاقو سره نه اصلاح کېږي، بلکې په اسلامي افکارو، احساساتو او اسلامي نظامونو په پلي کېدو سره اصلاح کېږي. سره د دې چې اخلاق فردي ارزښتونه دي، خو

يوازې اخلاق هم نه دي، بلکې يوازې اخلاق نه شي کولای ترڅو عقايد، عبادات او معاملات ورسره مله نه شي. نو له همدې امله دا هېڅ اعتبار نه لري چې د يو چا اخلاق ښه وي ولې عقیده يې غير اسلامي وي، دا پر دې مهال هم کافر دی او له کفر وروسته بله گناه نشته. همدا راز که د چا اخلاق ښک وي خو عبادات نه کوي او يا يې معاملات د شريعت له مخې نه وي، څومره ارزښت نه لري. نو له دې ځايه ده چې د يوه فرد په جوړښت کې عقیده، عبادات، معاملات او اخلاق ټول ونډه لري. شرعا دا روا نه ده چې يو څوک يوازې اخلاق ته پام وکړي خو پاتې نور صفات پرېږدي، بلکې دا روانه ده چې په عقیده کې يې ډاډه نه وي ترلاسه کړې په نورو برخو کې هڅه وکړي. په اخلاقو کې بنسټيز امر دا دی چې په اسلامي عقیده باندې به يې بنسټ ولاړ وي او له دې امله مومن په اخلاقو باندې متصف کېږي چې د الله ﷻ او امر او نواهي دي.